

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

“BAHRU’L-ULÛM’DA İ’RÂBÛ’L-KUR’ÂN”
(BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİNDE)

Mesut ALKIŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah EFE

İZMİR-2018

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bahru’l-Ulûm’da İ’râbü’l-Kur’ân – Bakara Sûresi Örneğinde-” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/07/2018

Mesut ALKIŞ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Bahru'l-Ulûm'da İ'râbü'l-Kur'ân (Bakara Sûresi Örneğinde)

Mesut ALKIŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Programı

Kur'ân-ı Kerim'in mesajını kavramada bize ilk elden yol gösteren ilim hiç kuşkusuz tefsir ilmidir. Kur'ân-ı Kerim'in hakikatine ulaşmak isteyen her birey, Kur'ân ilimlerine yakından ilgi duymalıdır. Özellikle anlam-yorum bağlantılı olan tefsirin en önemli dallarından biri İ'râbü'l-Kur'ân'dır. Biz de bu çalışmamızda Kur'ân'ın mana ve mesajını anlamada önemli bir rolü olan İ'râbü'l-Kur'ân konusunu ele almak istedik. "Bahru'l-Ulûm'da İ'râbü'l-Kur'ân (Bakara Sûresi Örneğinde)" adını verdiğimiz bu çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve kaynaklarından bahsettik. Birinci bölümde, Alâeddin es-Semerkandî'nin hayatı ve eserlerinden söz ettik. Bunun yanında İ'râbü'l-Kur'ân konusuna da değindik.

İkinci bölüm, Semerkandî'nin Bakara Sûresi ile ilgili yaptığı İ'râb analizlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda örneğin, mebnî kelimelerden (zamîr, işaret isimleri, ism-i mevsûller, istifhâm isimleri, şart isimleri ve sesler) bahsettik. Bunun yanında mu'reb kelimelerden merfû' ifadeler başlığı altında mübtedâ, haber, fâil vb. zikrettik. Mansûb ifadeler, başlığında mef'ûller, münâdâ, iştigâl, hâl, temyiz ve istisnâ konularına değindik. Mecerûr ifadeler başlığıyla izafet ve harf-i cerlerden bahsettik. Bunlara ek olarak İ'râbta mahalli olmayan cümleler, tevâbi' (tâbi'ler) ve bazı edatlardan söz ettik. Son olarak çalışmamızı bir sonuç bölümüyle bitirdik.

Anahtar Kelimeler: İ'râbü'l-Kur'ân, Kur'ân İlimleri, Bahru'l-Ulûm, Bakara Sûresi, Alâeddin es-Semerkandî.

ABSTRACT

Master's Thesis

Koran Grammar on Bahru'l-Ulûm (On the Sample of the Bakara Sura)

Mesut Alkış

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Commentary Program

The foremost lore primarily guiding our steps on the road to understand the message of the Koran is the lore of commentary. Each individual striving to attain the truth of the Koran should be closely involved in the Koran lore. As a field of lore especially involved in meaning and interpretation connections, one of the most important branches of commentary is Koran Grammar (İ'râbü'l-Kur'ân). And thus, in this study we aim to examine the matter of Koran Grammar which has an important role in understanding the meaning and message of the Koran. This study we titled "Koran Grammar on Bahru'l-Ulûm (On the Sample of the Bakara Sura)" comprises of an introduction section, two main sections and a conclusion section.

In the introduction section we discuss the subject, the goal, the method and the sources of our study. In the first main section we discuss life and works of Alâeddin es-Semerkindî. In addition we also touch on the subject of Koran Grammar.

The second main section comprises of grammar analyses of Semerkandî on the Bakara Sura. In this context, we discuss subjects like interrogative (mebnî) words for an example (pronouns, indicative names, combined names, interrogative names, conditional names and sounds). In addition to this, we discuss non-interrogative (mur'reb) word types like substantive subject (mübtedâ), predicate (haber), direct subject (fail), etc. under the heading of raised expressions (merfû'at). Under the heading of punctuated expressions we touched on the subjects including complements (mef'ûl), exclamations

(münâdâ), engagements (iştigâl), inflection (hâl), characteristics (temyiz) and exceptions (istisna). Under the heading of Short Vowel (mecrûr) expressions we discussed relativity (izafet) and punctuated vowel sounds (harf-i cer). In addition we discussed non-topical sentences, adjectives (tevâbi) and some prepositions in grammar (I'râb). Finally, we completed our study with a conclusion section.

Keywords: Koran Grammar (I'râbü'l-Kur'ân), Koran Lore, Bahru'l-Ulûm, the Bakara Sura, Alâeddin es-Semerkindî.

**BAHRU'L-ULÛM'DA İ'RÂBÛ'L-KUR'ÂN (BAKARA SÛRESİ
ÖRNEĞİNDE)**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1.1. Alâeddin es-Semerkindî'nin Hayatı	4
1.1.2. Alâeddin es-Semerkindî'nin Eserleri	9
1.2. İ'RÂBÛ'L-KUR'ÂN İLMİ	13
1.2.1. Tarifi	14
1.2.2. Doğuşu ve Gelişmesi	14
1.2.3. Önemi	18
1.2.4. İ'râbü'l-Kur'ân Konusunda Yazılmış Eserler	20

İKİNCİ BÖLÜM
BAHRU'L-ULÛM'DA İ'RÂBÛ'L-KUR'ÂN
-BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ-

2.1. BAHRU'L-ULÛM'DA BAKARA SÛRESİ	22
2.1.1. Bakara Sûresi	22
2.2. BAKARA SÛRESİNİN İ'RÂBİ	27
2.2.1. MEBNÎ KELİMELER	28
2.2.1.1. Zamîrler	29
2.2.1.2. İşâret Zamîrleri (İsimleri)	34
2.2.1.3. İsm-i Mevsûller (İlgi Zamîrleri)	38
2.2.1.4. İstifhâm (Soru) İsimleri	42
2.2.1.5. Şart İsimleri	47
2.2.1.6. Sesler	52
2.2.2. MU'REB KELİMELER	53
2.2.2.1. Merfû' Kelimeler	53
2.2.2.1.1. Mübtedâ	53
2.2.2.1.2. Haber	58
2.2.2.1.3. Nevâsîh	61
2.2.2.1.4. Fâil	74
2.2.2.2. Mansûb Kelimeler	78
2.2.2.2.1. Mef'ûlün Bih	78
2.2.2.2.2.1. Münâdâ:	82
2.2.2.2.2.2. İştigâl:	82
2.2.2.2.2.3. İhtisâs	83
2.2.2.2.2. Mef'ûlün Mutlak:	84
2.2.2.2.3. Mef'ûlün Leh	87
2.2.2.2.4. Mef'ûlün Fîh	89
2.2.2.2.5. Mef'ûlün Maah	93
2.2.2.2.6. Hâl	94
2.2.2.2.7. Temyîz	102
2.2.2.2.8. İstisnâ	104

2.2.2.3. Mecnûr Kelimeler	107
2.2.2.3.1. İzâfet	108
2.2.2.3.2. Harf-i Cer'li İsim	110
2.2.2.4. İ'râbta Mahalli Olmayan Cümleler	119
2.2.2.4.1. İsti'nâfiyye Cümlesi	119
2.2.2.4.2. İ'tirâziyye Cümlesi	120
2.2.2.4.3. Tefsîriyye Cümlesi	123
2.2.2.4.4. Sıla Cümlesi	124
2.2.2.4.5. Kasem (Yemin) Cümlesi	125
2.2.2.5. Tevâbi' (Tâbi'ler)	125
2.2.2.5.1. Sıfat	126
2.2.2.5.2. Te'kîd	131
2.2.2.5.3. Bedel	135
2.2.2.5.4. Atf-1 Beyân	140
2.2.2.5.5. Atf-1 Nesak	142
2.2.2.6. Bazı Edatlar ve Fonksiyonları	152
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	162

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	bin
bkz.	bakınız
bs.	basım
bty	basım tarihi yok
byy	basım yeri yok
Haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
h.	hicrî
m.	mîlâdî
ö	ölüm
r.a.	Radıyallâhu anhü
s.	sayfa
ss.	sayfalar arası
(sav)	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	tahkik
vb.	ve bazıları-ve benzerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmamızın adı “Bahru’l-Ulûm’de İrabü’l-Kur’an (Bakara Sûresi Örneğinde)”dir. Tezimizin adından da anlaşılacağı üzere bu çalışmamızda ilk olarak klasik tarzda alışlageldiği gibi eserin yazarından bahsettik. Müellifin doğduğu yer, büyüdüğü ortam ve ilim öğrendiği çevreye değindik. Ailesi, ana-babası ve çocuklarından bir nebze anlatmaya çalıştık. Ayrıca müellifin “Bahru’l-Ulûm” eserinin yanında diğer eserleriyle ilgili de bir takım bilgiler aktardık.

İkinci bölümde, tezimizin çıkış noktası olan İrabü’l-Kur’ân konusunu işledik. Bu konuyu işlerken İrab kelimesinin sözlük ve terim anlamından yola çıkarak İrabü’l-Kur’ân kavramının özüne inmeye çalıştık. İrabü’l-Kur’ân’ın doğuşu, gelişmesi, önemi ve bu alanda yazılan eserlere değindik.

Bunun yanında tezimizin asıl kısmını oluşturan Bakara Sûresi ve İrabı üzerinde durduk. Bu kısımda ilk olarak Bakara Sûresinin nüzul sebebi, konu başlıkları ve sûrenin fazileti ve özelliklerini ele aldık. Son olarak ise Bakara Sûresinin i’râbını tahlil etmeye çalıştık.

Tezimizin önem arz eden tarafı, Orta Asya’dan Anadolu’ya seyahat eden ve Osmanlı’nın önemli simaları arasına giren Şeyh Alâeddin es-Semerkandî’nin kaleme aldığı “Bahru’l-Ulûm” adlı eserinin bir yönünü akademik camiaya kazandırmaktır.

Alâeddin es-Semerkandî’nin “Bahru’l-Ulûm” adlı eserinin yazma eser olması ve daha önce az çalışılmış olması, ihtiva ettiği faydalı bilgilerin tanıtılması açısından önem arz etmektedir.

“Bahru’l-Ulûm” Tefsîrinin en önemli özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz Semerkandî’nin dilbilgisi kurallarıyla ilgili yaptığı açıklamalarıdır. Semerkandî, tefsir ettiği âyet-i kerîmelerde dikkati çeken birtakım i’râb tahlillerine sık sık temas etmiştir. Yapılan i’râb analizlerinin özellikleri ve fonksiyonlarını açıklayarak, âyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Semerkandî, söz konusu eserinde i’râb, belâgat, kırâat vb. açıklamaları ile tefsirinin okuyucuları açısından daha anlaşılır olması, gayreti içerisine girmiştir. İşte bu meyanda nahiv ilmi ile ilgili kaideler hatırlatılarak çeşitli i’raplar yapılmış, âyetlerde geçen fiil, fâil, mef’ûl, istifhâm, atıf, te’kîd, ism-i mevsûl, zamîr, istisnâ, cümleler vs. gibi unsurlar beyân

edilmiştir. Buna ilaveten âyetlerde geçen bir takım edatlara ve fonksiyonlarına işâret edilmiş, bazı ifadelerle ilgili açıklamalara değinilmiştir. Ayrıca zamîr ve ism-i işâretlerin merci'lerinin belirtilmesiyle âyetin daha kolay ve doğru bir şekilde anlaşılması takip edilmiş; hazfedilen ifadeler izâh edilerek cümlelerin doğru anlaşılması yönünde bir çaba harcanmıştır.

Bahru'l-Ulûm'u incelememiz esnasında Semerkandî'nin yer yer i'râb tahlillerine açıklama getirdiğini gözlemledik. Semerkandî'nin tek bir ifadeyi farklı i'râb analizlerine örnek verdiği şahit olduk. Biz de Semerkandî'nin açıklamaları bağlamında bazı yerlerde ihtiyaçtan dolayı aynı ayeti tekrarlamayı uygun gördük.

Alâeddin es-Semerkandî'nin "Bahru'l-Ulûm" adlı tefsirinin Bakara Sûresi kısmı ile ilgili i'râb çalışmamızın genel amacı, müellifin yaptığı i'râb tahlillerine bağlı olarak Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinin hakikatini ortaya çıkarmaktır. Araştırmamızda bilgi aktarıcı üslupla ve zaman zaman farklı görüşlere yer verme şeklinde bir yöntem izledik.

Çalışmamızda konuları incelerken; seçmede, belirlemede ve örneklendirmede sınırlamaya gittik. Mümkün olduğu kadar Alâeddin es-Semerkandî'nin özgünlüğünü ortaya koymaya gayret etmeye çalıştık.

Müellifimizin bazı eserlerde Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) ile karıştırılmış olması sebebiyle tezimizde "Alâeddin es-Semerkandî" ismini kullanarak "Bahru'l-Ulûm" adlı eserin müellifimize ait olduğunu belirtmeye çalıştık.

Tezimizi yazarken özellikle ilmi araştırmalarda kullanılan eserlere başvurduk. Ayetlerin i'râbıyla ilgili "Bahru'l-Ulûm"ün Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü 106 numaralı nüshasını kullandık.

Çalışmamız esnasında başvurduğumuz İ'râbü'l-Kur'ân ile ilgili eserler şunlardır: Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs'ın, "İ'râbü'l-Kur'ân"ı, Mekkî b. Ebî Tâlib Kaysî'nin, "Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an"ı, Ebü'l-Bekâ Ukberî'nin, "et-Tibyân Fî İ'râbi'l-Kur'ân"ı, ile "İmlâ'ü Mâ Menne Bihi'r-Rahmân Min Vücûhi'l-İ'râb ve'l-Kırâ'at Fî Cemî'i'l-Kur'ân"ı, Yusuf b. Halef İsâvî'nin, "Te'sîlü 'İlmi İ'râbi'l-Kur'ân"ı, Müntecebüddîn Hemedânî'nin, "el-Ferîd Fî İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecid"i, Ahmed b. Muhammed Harrat'ın, "el-Müctebâ Min Müşkili İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm"i, Zekeriyâ Ensârî'nin, "İ'râbü'l-Kur'ân"ı, Ebü'l-Berekât Enbârî'nin, "el-Beyân Fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân"ı, İbrahim Ebyarî'nin, "İ'râbü'l-

Kur'ân el-Mensûb İle'z-Zeccâc"ı ve Muhyiddîn ed-Dervîş Mustafa b. Ahmed'in, "İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühû", bunlardan bazılarıdır.

Bunun yanında tefsirle ilgili Fahrettîn Râzî'nin (ö.766/1365) Mefâtihu'l-Gayb'ı, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin, "Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemmâ Bahru'l-Ulûm"ü, Kurtûbî'nin "el-Cami' li Ahkami'l-Kur'ân"ı, Semîn Halebî'nin "ed-Dürrü'l-Masûn Fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn"u, Ebû Hayyân Endelûsî'nin, "el-Bahru'l-Muhît"i, İbn Kesîr el-Kureşî'nin, "Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm"i, İsmail Hakkı Bursevî'nin, "Rûhu'l- Beyân"ı, Ebu's-Suûd'un "İrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlä Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm"i, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin, "Sâfvetü't-Tefâsîr"i, Ebü'l-Alâ' el-Mevdûdî'nin, "Tefhîmu'l-Kur'ân"ı vb. başucu sayacağımız kitapları inceledik.

Tefsir ilmi ile ilgili kaynaklardan Celâlüd-dîn Suyûtî'nin "el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân"ı, İbn Kuteybe'nin, "Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân"ı, Ebu Amr Dâni'nin, "el-Mukni'" ile "el-Muhkem"i, Adil Nuvayhid'in, "Mu'cemü'l-Müfessirîn"i, Abdullah Mahmûd Şahhâte'nin, "Tarihu'l-Kur'ân ve't-Tefsîr"i, Muhammed Hüseyin Zehebî'nin "et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn"u başvurduğumuz eserler arasında yer almaktadır.

Ayrıca nahiv ilmi ile ilgili kaynaklardan Sîbeveyh'in "el-Kitâb"ı, İbn Hişâm'ın "Şerhu Katri'n-Nedâ"sı ile "Muğni'l-lebîb"i, Zemahşerî'nin "el-Mufassal"ı, İbn 'Akîl'in "Şerhu İbn 'Akîl"i, Abdurrahman el-Câmî'nin "Fevâidu'z-Ziyâiyye"si, İbn Serrâc'ın "el-Usûl"ü vb. müracaat ettiğimiz eserlerdir.

Araştırmalarımız neticesinde Alâeddin es-Semerkandî ve Bahru'l-Ulûm ile ilgili yapılan farklı çalışmalara rastladık. Bunlardan biri Yunusdjon Olimov'un doktora alanında yaptığı "Alâeddin es-Semerkandî'nin Bahru'l-Ulûm Adlı Tefsiri ve Kaynakları", diğeri de yine doktora alanında Mustafa Altunkaya'nın yaptığı "Bahru'l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açıldan İncelenmesi"dir. Bunun yanında yüksek lisans alanında Hüseyin Topal'ın "Semerkandî'nin Bahru'l-Ulûm'unda Kur'ân İlimleri" adlı çalışma da yer almaktadır. Yalnız söz konusu bu çalışmada Bahru'l-Ulûm tefsirinin Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye nisbet edildiğini gördük. Çalışmamızda da belirteceğimiz üzere Bahru'l-Ulûm'un Alâeddin es-Semerkandî'ye ait olduğunu savunmaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALÂEDDİN es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde müellifin hayatı, yaşam tarzı, hayatı boyunca yaptığı ilmi seyahatlerin yanında kaleme aldığı eserlere yer vereceğiz. Yazdığı eserlerinden ve özellikle de Bahru'l-Ulûm'dan bahsedeceğiz. Bunun yanında i'râbü'l-Kur'ân konusuna da temas ederek bu bölümü tamamlayacağız.

1.1. ALÂEDDİN es-SEMERKANDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Alâeddin es-Semerkindî'nin Hayatı

Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur.¹ Bununla birlikte (h.705/m.1306) yılında doğduğu aktarılmaktadır.² Tabakat eserlerinde tam adı, Alaeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî el-Karamânî olarak kaydedilmektedir.³ Semerkand'da doğmuş olup babasının adı Seyyid Yahya eş-Şirvânî, annesinin adı ise Tâcü'l- Mestûrât olduğu söylenmektedir.⁴ Alâeddîn Ali b. Yahya es-Semerkindî'nin, hayatı ile ilgili olarak Evliya Çelebi, Katip Çelebî ve Köprülüzâde gibi müelliflerin kısa tanıtım notları, tefsîr ve müfessirler üzerine yapılan katalog çalışmalarındaki kısa bilgiler ve son yıllarda yapılan araştırmalar hariç, hakkında ayrıntılı bilgi aktaran müstakil bir kaynak olmadığından babası ile

¹ bkz: Mecdi Muhammed Efendi, **Şakaikun-Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadaiku's-Şekâik**, İstanbul, Cilt: 1, s. 102; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Arifîn**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, Cilt:1, s. 733; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1333, Cilt: 1, s. 60; Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 224.

² İsmail Hakkı Mercan, **Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî ve Menâkıb-nâmesi**, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017, s. 22.

³ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn An Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, bty, Cilt: 1, s. 225; Mecdi Muhammed Efendi, Cilt: 1, s. 102; Bağdatlı İsmail Paşa, Cilt: 1, s. 733; Bursalı Mehmed Tahir, Cilt: 1, s. 60.

⁴ Seyyid Muhammed Hoca Efendi, **Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri**, Ustaoglu Kitabevi, İstanbul, 2005, Cilt: 4, s. 178; Mustafa Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 413; Reşat Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI.Yüzyıl)**, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 226; İshak Doğan, **Osmanlı Müfessirleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 206; Mercan, s. 16.

ilgili malumatlarda hata olabilir. Bu bağlamda Şeyh Alaeddin'in babası, Halvetiliğin pîr-i sâni'si Yahya Şirvânî (ö. 868/1464)⁵ olmayıp Yahyâ adında başka biri olabilir.⁶

Hız. Peygamberin soyuna mensup olan Semerkandî, yedi yaşındayken Kur'ân-ı Kerimi ezberlemiş, on iki yaşında Kur'ân-ı Kerimi Kıraat-ı Aşere üzere okumaya başlamıştır. On yedi yaşına geldiğinde de Kur'ân-ı Kerim ayetlerini tefsir edebilme melekesine ulaşmıştır.⁷ Şeyh Alaeddin es- Semerkandi yirmi yaşında babası ile birlikte hac görevini yerine getirmek üzere Semerkant'tan ayrılarak Hicaz'a doğru yola çıkmıştır. Hac menasikini yerine getirdikten sonra babasının izniyle orada kalmış ve dini eğitimini devam ettirmiştir. Bunun yanında Şam, Mısır ve Bağdat şehirlerine seyahat ederek ilim tahsilinde bulunmuştur. Şam sınırları içinde yer alan Kasiyun dağının⁸ Dem mağarasında⁹ halvete girdiği açıklanmaktadır. Ayrıca Buhara, Nihavend, Şiraz, Tebriz, Kudüs ve Irak ilim yolculuğu için seyahat ettiği diğer şehirler arasında yer almaktadır.¹⁰

⁵ bkz. Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 395-401.

⁶ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt:15, ss. 393-395.

⁷ Mercan, **Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi**, s. 17.

⁸ "Suriye'nin Şam şehrinde bulunmaktadır. Yeryüzünde ilk kanın aktığı yer olduğu iddia edilmektedir. İddiaya göre Adem'in oğlu Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdüğü dağdır. Habil'in türbesi, ünlü sufiler Mevlana Halid-i Bağdadi ve İbni Arabi'nin türbeleri bu dağda bulunmaktadır." Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim et-Tancî, İbn Batûta, **Rihletü İbn Batûta**, Akâdîmiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Ribat, Cilt: 1, s. 327; bkz: Şihabuddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamavî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdir, Beyrut, 1995, Cilt: 4, s. 295.

⁹ "Kasiyun dağında bulunan kutsal yerlerden biri batısındaki Dem/Kan Mağarasıdır. Bunun üstündeki dağda Adem Aleyhisselam'ın oğlu Habil'in kanı görülmektedir. Habil'in, kardeşi Kabil tarafından öldürülerek, mağara içine çekilip, götürüldüğü yerde bir taşın üzerinde kalan kan izlerinin halen mevcut olduğu belirtilmektedir. İbrahim, Musa, İsa, Eyyüp ve Lut (a.s) hazretlerinin bu mağarada namaz kıldıkları rivayet edilmektedir. Mağaranın yanında sağlam yapılı bir mescit olup, buraya merdivenle çıkılmaktadır. İçerisinde odalar bulunan mağara her pazartesi açılarak, içinde mum ve kandiller yakılmaktadır.

Ziyaretgahların bir diğeri de dağın tepesinde Adem Aleyhisselam'a nisbet edilen Kehf (büyük mağara)dır. Bunun yanında bir bina göze çarpmaktadır. Kehf'in alt tarafında Mağara-i Cu adı ile bilinen bir başka mağara bulunmaktadır. Rivayet edildiğine göre; peygamberlerden yetmiş oraya sığınmış olup, yanlarında yuvarlak bir yufka ekmeğinden başka bir şey olmadığından, bunu her biri bir arkadaşına teklif ederek, aralarında dolaştırdıkları halde ahirete intikal ettikleri aktarılmaktadır. Mağara yakınında bir mescit bulunmakta olup, orada gece-gündüz kâmil yandığı görülmektedir.

En önemli yerlerinden biri de İbrahim'in (a.s) doğduğu yer olarak söylenen mağara. Uzun ve dar bir mağara olup, yanında yüksek minareli büyük bir mescit bulunmaktadır. Adını andığımız bu aziz peygamber, Kuran-ı Kerim'de bildirildiği üzere (En'am) yıldızları, ayı ve güneşi bu mağaralardan müşahade ettiği aktarılmaktadır. Mağaranın arkasında Hazreti İbrahim'in (a.s.) çıktığı makam görülmektedir." İbn Batûta, Cilt: 1, s. 328.

¹⁰ Aşkar, s. 224; Mercan, ss. 19-20.

Semerkindî'nin babası Seyyid Yahyâ'nın, oğluyla beraber çıktığı hac yolculuğundan sonra, Semerkand şehrinde daha fazla kalmayarak asıl memleketi olan Şirvan'a geri döndüğü kaynaklarda nakledilmektedir. Bu nedenle Seyyid Ali'nin de, ilim tahsili uğruna çıktığı uzun yolculuktan sonra Şirvan'a döndüğü anlaşılmaktadır. Burada, babası Seyyid Yahya'dan öğrendikleriyle tasavvufta ileri merhaleye ulaşarak kendini geliştirmiştir. Özellikle seyr-i sülukunu tamamlayarak babasından izin almış, ilim ve irşad faaliyetinde bulunmak üzere Semerkant'a seyahat etmiştir. Muhtemelen bu yolculuk esnasında İsfârân'a da uğradığı ve burada önemli bir şahsiyet olan Abdurrahman İsfârânî'den Tarikat-ı Hâcegâniye adabını öğrendiği rivayet edilmektedir.¹¹ Alâeddin es-Semerkindî'nin daha sonra ikinci defa Hicaz'a yolculuk yaptığı, uzun zaman Mekke ve Medine'de kaldığı, Medine'de Hz. Peygamber'in türbesinde Türbedarlık görevi yaptığı; bunun yanında Nakîbu'l-eşrâflık vazifesini üstlendiği ve bu görevlerin doğal sonucu olarak manevî derecesini yükselttiği de ifade edilmektedir.¹²

Kaynaklarda, Alâeddin es-Semerkindî'nin Larenden'in Zeyne köyüne manevî işaretle geldiği ve bu gelişin ne zaman ve hangi şartlarda gerçekleştiği net olarak bilinmemekle beraber Sultan II. Murad dönemi (825-855-/1421-1451) âlimlerinden sayılmaktadır.¹³ Nişancı Mehmed Paşa eserinde Sultan II. Murad devrinde yaşayan evliyalari ve bilginleri tanıtırken, tarih belirtmeksizin Şeyh Alâeddin es-Semerkindî'nin Larenden'e gelip burada hayatını sürdürdüğünü kaydetmektedir.¹⁴ Anadolu'ya hicret ettikten sonra yaşamını Karaman'ın Larenden beldesinde sürdürdüğü için "Alâeddin Karamânî" adıyla da zikredilmektedir.¹⁵ Karaman'a hicret etmesi ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre Alâeddin es-Semerkindî Medine Şehrinde Türbedarlık görevini ifa ettiği sıralarda bir gün uyku ve uyanıklık arasında Hz. Peygamberin kendisine şöyle seslendiğini haber vermiştir: *"Ey ferzend-i saâdetmend! Sende emanet olan ulûm-ı ledünniye ve kemâlât-ı ser'iyeye zâyi olmasın. Şimdiden sonra benim icâzetimle ümmetimi irşâd idüp, vusûl ile dilşâd eyle. Ehl-i*

¹¹ Yunus Abdurahimoğlu, "Osmanlı Müfessirlerinden Alâeddin es-Semerkindî ve Tefsiri", **Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi**, 2013, Cilt: 2, s. 64; Aşkar, s. 224; Mercan, s. 42.

¹² Ensar Köse, "Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:7**, Konya, 2015, s. 342.

¹³ Ziya Demir, **Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 187;

¹⁴ Nişancı Mehmed Paşa, **Tarihi Nişancı Mehmed Paşa**, İstanbul, 1297, ss. 158-159; Doğan, ss. 206-207.

¹⁵ Demir, s. 187.

Karaman, bir bölük vâlih u hayran, gözleri giryân ve ciğerleri büryân, kâbil-i islâh, karîbün-mine's-salâh mü'minlerdir. Hakk teâla seni ol iklimde rahmet ve ol kavme hidâyet vermişdir. Sana tâbi olanlar benim has ümmetim ve ehl-i sünnetim olur. Dur-gıl, Medine-i Münevvere hâricine çıkup, benim sana verdiğim yeşil âsâyı Rum'dan yana at-gıl. Her ne tarafa düşerse nazar eyle. Ba'dehu ol tarafa sefer eyle. Kim ol âsânın düşdüğü yer senin cism-i latîfine âşiyân olırsardur ve ol yerlerde çok kerâmâtın ve hâlâtın ve esrârın zuhur edecektir."¹⁶

Anadolu'ya gelen Alâeddin es-Semerkindî; Konya, Karaman ve Bozkır bölgesinde irşâd faaliyetlerinde bulunmaktadır. Anlatıldığına göre Alâeddin es-Semerkindî, Lârende şehrine geldiğinde, daha önce Halvetî halifesine bağlı olan halk topluca yanına vararak, Halvetî tarikatına bağlı olduklarını söylemişler ve bunlardan 40 kadar kişi, "Bizim tarikimizi ibtâl eyledi." diyerek Şeyh Ali'ye karşı rahatsızlıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Lârende'ye ilk gelişi sırasında Halvetî mezhebine bağlı halk tarafından iyi karşılanmayan Alâeddin es-Semerkindî'nin, daha sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'le yakınlık kurduğu rivayet edilmektedir. Alâeddin es-Semerkindî'nin ilmîne ve ahlakına hayran kalan Karamanoğlu İbrahim Bey, Şeyh efendiyi hürmetle karşılayıp, ona talebe olmayı kabul etmiştir.¹⁷ Semerkandî'nin ilmi yönü, yetiştirdiği öğrencileri ve halifeleriyle daha iyi anlaşılmaktadır. Bu meyanda Semerkandî'nin nice yıllar ilim tahsil ettiği, ve talebeler yetiştirdiği görülmektedir. Semerkandî'nin müritlerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber, on sekiz halife yetiştirdiği aktarılmaktadır.¹⁸

Hocaları hakkında menakıbnâmelere dayanılarak Hadis ilmini Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve diğer hadis imamlarının haleflerinden, tefsir ilmini de aynı şekilde Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve İmâm Beğavî'nin (ö.516/1117) haleflerinden öğrendiği kaydedilmektedir. Kıraat ilmini ise İmâm Şâtıbî'nin (ö. 672/1274) haleflerinden okuyarak bu alanda icazet aldığı söylenmektedir. İslâm Âlimleri Ansiklopedisi'nde, Şeyh Ali b. Yahya es-Semerkindî'nin, İsfahan'da dünyaya geldiği, Buhârâ'da Hanefî fıkıh bilginlerinden Alâeddîn el-Buhârî (ö. 730/1330)'nin ilim meclisinde okuduğu ve ondan icazet aldığı

¹⁶ Köse, s. 342.

¹⁷ Köse, ss. 347-348.

¹⁸ Mercan, s. 38.

kaydedilmektedir.¹⁹ Ayrıca Semerkant'ın meşhur âlimlerinden Seyyid Şerif Cürçânî'den (ö.816/1413) ders aldığı, onun Alâeddin es-Semerkandî'nin hocası ve müşşidi olduğu şeklindeki bilgilere rastlanmaktadır.²⁰

Alâeddin es-Semerkandî'nin mesleği, meşrebi, mezhebi ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak tefsîrinden yapılan alıntılardan anlaşıldığı üzere Alâeddin es-Semerkandî, kelâm konusunda Mutezileyi eleştirirken İmâm Maturidî'nin görüşlerini savunmaktadır.²¹ Evliyâ Çelebî, Zeyniyye tarikatına mensup olduğunu aktarırken,²² Bursalı Mehmet Tahir Efendi ve Ziya Demir, Alâeddin es-Semerkandî'nin Semerkandiyye tarikatının kurucusu olduğunu kaydetmektedirler.²³ Bunun yanında “Lemezât-ı Hulviyye” adlı eserde Alâeddin es-Semerkandî'nin “Semerkandiyye-i Nakşibendiyye” tarikatından olduğu ifade edilmektedir.²⁴

Alâeddin Semerkandî'nin, Larend'e uzun yıllar tedris ve irşad hizmetinde bulunduğu, ilim ve irfanıyla, şöhret ve faziletiyle Osmanlı uleması arasında önemli bir kimse olarak uzun bir ömür sürdüğü aktarılmaktadır. Yüz elli veya ikiyüz yıllık ömre sahip bir şahıs olduğu rivayet edilen Alâeddin es-Semerkandî'nin vefat tarihi ve yaşı konusunda çeşitli rakamlar verilmesiyle birlikte çoğu kaynaklara göre 860/1455-6'da bazı kaynaklara göre 862/1457'de vefat ettiği kaydedilmektedir. Mehmet Tahir Efendi h. 862 yılında vefat ettiğini söylerken Ziriklî ise bu zatın biyografisinin başında 880/1475 civarı olarak belirttiği vefat tarihini metnin içinde 860/1455-6 şeklinde vermektedir. Ancak kabul edilen genel görüşe göre h. 860

¹⁹ Demir, s. 187; Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2**, Uludağ Yayınları, Bursa, 1993, s. 73; Doğan, s. 206; Mercan, s. 26.

²⁰ Köse, s. 341; Mercan, s. 26; Abdurrahimoğlu, s. 65.

²¹ Abdurrahimoğlu, s. 68; Bahru'l-Ulûm'da kelâm ile ilgili görüşlerini ifade ederken Maturidî itikadını savunduğunu gözlemlemekteyiz. Nitekim Semerkandî, İman konusunda, imanın peygamberin getirdiği bilinen her şeyi tasdik etmektir şeklinde tarifini yapar. Mu'tezile ise ameli, imanın hakikatinden bir cüz kılarak ameli terkedenin mümin olmayacağını iddia eder. Semerkandî, rızık konusunu mubah veya haram olsun kişinin faydalandığı her şeydir şeklinde tanımlamaktadır. Mu'tezile ise, rızık sadece mubah şeylerden olacağını söyler. Onlara göre haram rızık değildir. Bunlara ek olarak Semerkandî, teklif-i mâ lâ yutâk konusunda ehl-i sünnetin görüşünü naklettikten sonra Mu'tezilenin görüşünü nakledip, onların görüşünü nakzetmiştir. Konuyla ilgili bakımız: Bahru'l-Ulûm, 24b-25a, 26a, 31a.

²² Evliyâ Çelebî, **Seyahatname (Anadolu, Suriye, Hicaz)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, Cilt: 9, s. 318.

²³ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1333, Cilt: 1, s. 60; Demir, s. 187; ayrıca bkz. Öngören, s. 225.

²⁴ el-Hulvî, s. 614.

yılında vefat ettiği vurgulanmaktadır. Yaşının ise 150 civarında olduğu ifade edilmektedir.²⁵

Medfûn olduğu yer hususuna gelince; Kâtip Çelebî, Alâeddin es-Semerkindî'nin kabrinin, Zeyne kasabasında olduğunu yazmaktadır. M. Akif Erdoğan da makalesinde Alâeddin es-Semerkindî'nin ömrünün son yıllarında Zeyne'de yaşadığına ve orada vefat ettiğine dair bilgilerin dört adet Osmanlı arşiv belgesinde mevcut olduğunu söylemektedir.²⁶

1.1.2. Alâeddin es-Semerkindî'nin Eserleri

Alâeddin es-Semerkindî'nin, ulaştığımız bilgilere göre, 11 eseri bulunmaktadır. Bunlardan yedi tanesinin farklı kütüphanelerde kayıt altına alındığı görülmektedir. Şeyh Alâeddin es-Semerkindî'nin hiç kuşkusuz en önemli eserinin tefsiri olduğu bilinmektedir. Diğer eserleri ise haşiye tarzı çalışmalar olarak göze çarpmaktadır. Şeyh Alâeddin es-Semerkindî'nin Şerh-u Şemsiye, Şerh-u Metâlî ve Şerhu'l-Mevâkîf üzerine yazılmış haşiye türü eserleri Şeyh'in mantık ve kelâm ilmine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Ayrıca tasavvuf sahasında da eserleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, Mecmûay-ı Külliyyat-ı Şeyh Ali Semerkindî, Menâkıb ve Makalât-ı Şeyh Ali Semerkindî adlı çalışmalara ulaşılmaktadır.²⁷ Burada müellifin matbu ve yazma eserleri hakkında kısmen bilgi vermeyi uygun gördük.

1. Hâşiye Alâ Şerhi'l-Mevâkîf

Adüdüddîn Abdurrahman İbn Ahmed el-îcî'nin (ö: H 756/ M 1355)el-Mevakîf Fî İlmi'l- Kelâm eserinin şârihi olan Cürcânî'nin şerhine Şeyh Alâeddin es-Semerkindî'nin yazmış olduğu haşiyedir.²⁸

²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, Cilt: 1, s. 60; Demir, ss. 187-188; Kâtip Çelebî, Cilt: 1, s. 225;

²⁶ “Kâtip Çelebî, Cilt: 1, s. 225; Abdurahimoğlu, s. 66; M. Akif Erdoğan, **Şeyh Ali Semerkindî Üzerine Yeni Bilgiler**, haz. E. Semih Yalçın, Ankara, 2003, ss. 321-330.

²⁷ Demir, s. 188; Kara, s. 268; Doğan, s. 207; Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, s. 414.

²⁸ Kâtip Çelebi, Cilt: 2, s. 1892, Bağdatlı İsmail Paşa, Cilt: 1, s. 733, Abdullah Muhammed el-Habeşî, **Câmiu's-Şurûh ve'l- Havâşî (Mu'cemu's-Şâmil li Esmâi'l-Kutubi'l-Meşhûre Fi't-Turâsi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhihi)**, Ebû Zabî 1425/2004, Cilt: 3, s. 1962.

2. Hâşiye Alâ Şerhi'l-Metâli'

Urnevî (Kadı Sirâcü'd-dîn Mahmûd b. Ebî Bekr (ö. 682/1283)'in, "Metâli'u'l-Envâr" isimli mantık eserine, "Kutbü'd-dîn er-Râzî"nin kaleme aldığı Şerhu'l-Metâli'in haşiyesidir.²⁹

3. Hâşiye Alâ Şerhi's-Şemsiyye

Necmüddin Ömer b. Ali el- Kazvîni (ö. 675/1276)'nin mantıkla da ilgili "eş-Şemsiyye" adlı eseri üzerine, "Kutbü'd-dîn er-Râzî (ö. 766/1364)'nin "Tahrîrül-Kavâidi'l-Mantıkıyye fi's-Şemsiyye" adlı eseri üzerine Alâeddin es-Semerkindî'nin yazdığı hâşiyedir.³⁰

4. Risâle-i Keşfu'l-Esrâr

Bu kitabın, Alâeddin es-Semerkindî'nin tasavvufu ile ilgili bir risalesi olduğu söylenirse de kaynaklarda bulunamamıştır. Bazı kaynaklarda bu eserin "Risâle Kâşifu'l-Esrâr" şeklinde kaydedildiğine rastlamaktayız.³¹

5. Makâlât

Alâeddin es-Semerkindî'nin tasavvuf alanındaki bu eseri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi Bölümü Nu: 158'de kayıtlı mecmûanın ikinci risâlesidir. Bu kitap, her ne kadar ayrı bir eser gibi gösteriliyorsa da, Menâkıbnâme'nin D nüshasının makalelerinin Arapça kısmını teşkil etmektedir.³²

²⁹ Katib Çelebi, Cilt: 2, s. 1716; Bağdatlı İsmail Paşa, Cilt: 1, s. 733; Abdullah Muhammed el-Habeşi, Cilt: 3, s. 1735.

³⁰ Katib Çelebi, Cilt: 2, s. 1064; Bağdatlı İsmail Paşa, Cilt: 1, s. 733.

³¹ Mercan, s. 56.

³² Mustafa Altunkaya, **Bahru'l-Ulûm Tefsiri'nin (Ali Semerkindî) Tasavvufî Açından İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, ss. 147-148

6. Bahru'l-Ulûm

Bahru'l-Ulûm, hiç kuşkusuz Alâeddin es-Semerkindî'nin en önemli eseridir. Şeyh ömrünün en değerli yıllarını bu eseri yazmak için ayırmıştır. Nitekim eser birçok İslâmî İlimlere temas etmektedir. Alâeddin es- Semerkandî, Bahru'l-ulûm adlı tefsirini Lârende'de geçirdiği yıllarda yazmıştır. Nitekim o Lârende'ye geldiğinde burada bulunan âlimlerin, imtihan maksadıyla bir tefsir yazmasını istedikleri; bunun üzerine Alâeddin es-Semerkindî'nin tefsiri müsvedde hâlinde yazıp, müritlerinden Molla Hamza Karamânî'nin bunları temize çektiğinden bahsedilmektedir. Nişancı Mehmed Paşa'nın eserinde de, "Rum'a gelüp Lârende'de tavattun idüp tefsir yazmışdur" denilmek suretiyle buna işaret edilmektedir.³³

Dört ciltten oluşan Bahrü'l-ulûm tefsirinin başında ilmin önemi ve Kur'an mûcizesi üzerinde durulmakta ve daha sonra sûrelerin tefsirine değinilmektedir. Kitabın birinci cildi Fâtiha sûresinden başlayıp Mâide sûresinin sonlarına kadar devam etmektedir. İkinci cildi Mâide sûresinin sonlarından İsrâ sûresinin baş tarafına kadar olan bölümü almaktadır. Üçüncü cildi İsrâ sûresinden Lokmân sûresine kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Dördüncü cildi ise Lokmân sûresinden Mücâdele sûresinin ilk âyetlerine kadar olan bölümün tefsiriyle ilgilidir.³⁴ Bunlara ek olarak Mücâdele sûresinden Nâs sûresine kadar eksik kalan kısmı Cemâl el-Karamânî olarak bilinen Alâeddin es-Semerkindî'nin talebelerinden olan İshak b. Muhammed el- Karamânî'nin tamamladığı kaydedilmektedir.³⁵

Genel olarak rivayet metoduyla kaleme alınan bu eserde âyetlerin tefsiri sırasında başta Hz. Peygamber'in hadisleri bağlamında Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin rivayetleriyle Dahhâk, Mücâhid, Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh, İkrime, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Zührî, Süddî, Zeyd b. Eslem, Rebî' b. Enes, Kâ'b el-Ahbâr, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve Mukâtil b. Süleyman gibi tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden olan müfessirlerin görüşlerine yer verilmekte, bunun yanında Zemahşerî,

³³ Köse, s. 348.

³⁴ İshak Yazıcı, "Bahr'ul-Ulûm", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 4, s. 517.

³⁵ Abdurahimoğlu, s. 67.

Beyzâvî ve Nizâmeddin en-Nîsâbûrî gibi meşhur müfessirlerin tefsirlerinden nakiller yapılmaktadır.³⁶

Sade bir üslûpla kaleme alınan bu tefsirde gerek Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerde gerekse sahâbe ve tâbîinden nakledilen haberlerde sened zikredilmemiştir. Âyetlerin ve sûrelerin nüzûl sebepleri, sûrelerin faziletleri, nâsih ve mensûh, müteşâbihlerin te'vili gibi Kur'an ilimleriyle ilgili çeşitli konulara temas edilmiş, mütevâtir kıraat farkları üzerinde genişçe durulmuş, bu arada kâinat ahvali ve peygamber kıssalarına dair ayrıntılı bilgilere ve İsrâiliyat'tan olan haberlere de yer yer temas edilmiştir. Eserde rivayetle beraber dirayet yolu da ihmal edilmemiş, özellikle kelimelerin türetilişleri ve mânaları ile ilgili oldukça doyurucu açıklamalar yapılmış, zaman zaman âyetlerdeki belâgat nükteleriyle edebî sanatlar da gösterilmiştir. Kelâm ilmini ilgilendiren konulara da temas eden Alâeddin es-Semerkindî, âyetleri tefsir ederken bazı tasavvufî mütalaalar zikretmiş, bu arada Sehl et-Tüsterî ve Nizâmeddin en-Nîsâbûrî gibi tasavvufî yönü bulunan müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir.³⁷

Alâeddin es-Semerkindî tefsirinin mukaddimesinde eseriyle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: *“Rabbim bana cömertlik ve kereminden, lütuf ve ihsanından tefsir ve tevîl ilmi hakkında Kur'an hakikatlerini ve tefsir sözlerinin en incisini içeren, mütekaddimun alimlerin zarîf nüktelerini ve müteahhirun alimlerin fikirlerinin ilerlemesine sebep olan garîp nükteleri kapsayan bir kitap yazmamı ilham etti. Ben de Kur'an-ı Kerim tefsirinde “Bahru'l-Ulûm” olarak adlandırdığım bu kitabı inşa ettim.”* Bu ifadelerden Alâeddin es-Semerkindî'nin tefsirini hangi amaç ve yöntemle yazdığı, isminin ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca eserin bazı nüshalarında Tefsîru's-Semerkindî li Şeyh Ali rahimehullah³⁸ şeklinde bir ifade yer almaktadır.³⁹

Kaynaklarda “Bahru'l-Ulûm” eserinin Seyyid Alâeddin Ali es-Semerkindî el-Karamânî'ye ait, içinde tefsir kitaplarından seçilerek alınan önemli bilgilerin yer aldığı ve kendisi tarafından fasih ibarelerle ilave ettiği faydalı bilgilerin bulunduğu,

³⁶ Yazıcı, “Bahru'l-Ulûm”, s. 517

³⁷ Yazıcı, “Bahru'l-Ulûm”, ss. 517-518.

³⁸ Elimizdeki “Bahru'l-Ulûm” adlı tefsirin kapağında bu ifade aynen yer almaktadır.

³⁹ Semerkandî, 1b-3a.

Mücâdale sûresinde sona eren, dört ciltten ibaret büyük bir kitap olduğu bilgilerine rastlanmaktadır.⁴⁰

“Bahru’l-Ulûm” adı ile tefsir sahasında bilinen üç eser vardır. Bir başka ifadeyle, “Bahru’l-Ulûm” adı biri Ebu’l-Leys es-Semerkindî’nin Tefsîri, ikincisi Alâeddîn es-Semerkindî’nin, üçüncüsü ise Abdurrahman b. İbrahim Konevî’nin tefsîri olmak üzere üç eser için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Alâeddin es-Semerkindî’nin “Bahru’l-Ulûm”u kaynaklarda farklı müelliflere nisbet edilmektedir. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte eserlerinde “Bahru’l-Ulûm” tefsirini Ebu’l-Leys es-Semerkindî’nin eseri diye tanıtmaktadırlar.⁴¹ Nitekim Ebu’l-Leys es-Semerkindî’nin eserinin “Tefsîru’s-Semerkindî” olarak bilinmesine rağmen kitabın “Bahru’l-Ulûm” şeklinde de isimlendirildiğini görmekteyiz.⁴²

İsmail Hakkı Bursevî de “Rûhu’l-Beyân” adlı tefsirinde Alâeddin es-Semerkindî’den yaptığı alıntılarda قال السمرقندي في بحر العلوم ifadesini kullanırken⁴³, Ebu’l-Leys es-Semerkindî’den alıntı yaptığında قال أبو الليث في تفسيره ifadesine yer vermektedir.⁴⁴

Yaptığımız araştırmalar sonucu ve kütüphanelerde mevcut olan “Bahru’l-Ulûm”ün yazma nüshaları bu eserin Alâeddin es-Semerkindî’ye ait olduğunu göstermektedir.⁴⁵

1.2. İ’RÂBÜ’L-KUR’ÂN İLMİ

Burada İ’râbü’l Kur’ân’ın tarifi, konusu, doğuşu ve gelişmesi ve bu sahada yazılan eserlerden bahsedeceğiz.

⁴⁰ Bahru’l-Ulûm, 1a; Katib Çelebi, Cilt: 1, s. 225. Bağdatlı İsmail Paşa, Cilt: 1, s. 733. Adil Nuvayhid, **Mu’cemü’l-Müfessirin**, Lübnan, 1986, Cilt: 1, s. 390.

⁴¹ İ. Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, Dâru’l-fikr, Beyrut, 2010, Cilt: 4, s. 197; Katib Çelebî, Cilt: 1, s. 225; Abdullah Mahmûd eş-Şahhâte, **Tarihu’l-Kur’ân ve’t-Tefsîr**, Kahire, 1972, ss. 175-176, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Dâru’l-Kütübi’l-Hadis, Kahire, 1976, Cilt: 1, ss. 224-226.

⁴² bkz: Ebu’l-Leys es-Semerkindî, **Tefsiru’s-Semerkindi el-Müemmâ Bahru’l-Ulûm**, thk: Ali Muhammed Mu’avid, Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Zekeriya Abdulmecîd en-Nûtî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

⁴³ İsmail Hakkı Bursevî, Cilt: 8, ss. 58-59.

⁴⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Cilt: 4, ss. 95-96, 437-438; Cilt: 5, s. 292.

⁴⁵ Demir, ss. 189-190; Bkz. Alâeddin es-Semerkindî, **“Bahru’l-Ulûm”**, Elyazma, Tarihsiz, Süleymaniye El Yazmaları Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü No: 106, 107, 108 ve 109; Laleli Bölümü No: 98.

1.2.1. Tarifi

İ'râb kelimesi sözlükte açıklamak, beyan etmek,⁴⁶ anlamlarına gelir. Gramer terimi olarak ise i'râb, âmillerin değişmesiyle kelimelerin sonlarının da lafzî veya takdirî olarak değişmesidir.⁴⁷ İ'râbü'l-Kur'ân kavramı ise nahiv ilmi içerisinde doğup daha sonra müstakil bir ilim dalı olan ve Kur'ân-ı Kerim'i gramer esaslarına göre inceleyen ilme denir.⁴⁸

1.2.2. Doğuşu ve Gelişmesi

İ'râbü'l-Kur'ân kavramının doğuşunda Kur'ân'ın hatalı okunması önemli bir faktör olmuştur. Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö.69/689),⁴⁹ yanlış okumalar üzerine yapmaya karar verdiği noktalama ve harekeleme faaliyeti için "Kur'ân-ı i'râb etmek" tabirini kullanmıştır. Rivayet edildiğine göre Basra Valisi Ziyâd b. Sümeyye (ö.53/673)⁵⁰ bir şahsa Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin geçtiği yola oturup, Kur'an'dan bir bölümü bilerek yanlış okumasını söyler. Adam Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin yaklaştığını görünce ... أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ... "Allah ve Rasülü müşriklerden

⁴⁶ Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, **es-Sihâh Tâcu'l-Lughah ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987, Cilt: 1, s. 179; İbnü Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414, Cilt: 1, s. 686; Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb Fîrûzâbâdî, **el-Kamûsü'l-Muhît**, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 113.

⁴⁷ Seyyid Şerîf el-Cürcânî Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, **Kitâbu't-Ta'rifat**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, Cilt:1, s. 3; Muhammed b. Ali b. Ali et-Tehânevî, **Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn**, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996, Cilt: 2, s. 944.

⁴⁸ İbrahim el-Ebyârî, **İ'râbü'l-Kur'ân el-Mensûb İle'z-Zeccâc**, Kahire, 1963, Cilt: 3, s. 1092.

⁴⁹ "Tabînin büyüklerinden, fıkıh ve hadîs âlimi. İsmi, Zâlim bin Amr'dır. Ebü'l-Esved künyesiyle ve ed-Düelî nisbesiyle meşhûr olmuştur. 604'de Kûfe'de doğdu. 689 (H. 69)'da Basra'da vefat etti. Dil âlimi ve şâir bir zât olan Ebü'l-Esved ed-Düelî, Kûfe'de doğup, Basra'da büyüdü. Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ali'nin sohbetlerinde bulunup, birçok hadîs-i şerîf rivayet etti. Arapça'da nahv (cümle yapısı) ilmini ilk olarak ortaya koydu. Divânü Ebi'l-Esved adlı bir şiir kitabı da vardır." Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Ebi'l-Esved ed-Düelî", **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt: 10, ss: 311-313.

⁵⁰ "Hicretin birinci yılında (622) Tâif'te doğdu. Annesi İranlı bir devlet adamının Hâris b. Kelede'ye hediye ettiği Sümeyye adlı bir câriyedir. Hâris b. Kelede, Nâfi' ve Nüfey' (Ebû Bekre) adındaki çocuklarının annesi olan Sümeyye'yi daha sonra kölesi Ubeyd er-Rûmî ile evlendirdi. Ziyâd bu evliliğin devam ettiği yıllarda dünyaya geldi. Kendisine Ziyâd b. Sümeyye veya Ziyâd b. Ubeyd künyesi verilmekle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbnü Ebîhi (babasının oğlu) diye tanındı. (44/664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılrsa da Ziyâd b. Ebîh adıyla şöhret kazandı." İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt: 44, ss. 480-482.

beridir.”⁵¹ âyetini, ... *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ*... “Allah müşriklerden ve Rasûlünden beridir”⁵² şeklinde yüksek sesle okur. Bu durum Ebu'l Esved ed-Düelî'yi Kur'ân'ı i'râblamasına sevk eder.⁵³

İ'râbü'l-Kur'ân'ın ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer önemli faktör de Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Kur'ân'ın çoğaltılmasıyla ortaya çıkan “lahn” meselesidir. Bir rivayete göre, Hz. Osman'a çoğaltılan Kur'ân nüshalarından biri getirilince, mushafı incelemesiyle bir takım hatalara rast gelmiş ve şöyle söylemiştir: “Mushafta bir takım hatalar görüyorum. Ancak bunları değiştirmeyiniz, olduğu gibi bırakınız. Çünkü Araplar bunları telaffuzlarıyla düzeltereklerdir. Eğer kâtip Sakîf kabilesinden, yazdıran da Hüzeyl kabilesinden olsaydı bu gibi hatalar olmayacaktı.”⁵⁴ Söz konusu rivayetin Ebân b. Osman'dan aktarılan başka bir varyantında da şu ifadeler göze çarpmaktadır: Hz. Osman, “Mushafta lahn var fakat Araplar bunu dilleriyle düzeltereklerdir.” sözü üzerine ona, “Siz düzeltsenize!” diye cevap verildi. Hz. Osman bu söze, “Bırakınız öyle kalsın! Zira bu hatalar helali haram, haramı helal kılmaz,” şeklinde karşılık verdi. İslam bilginlerinin çoğunluğu bu rivayeti zayıf saymaktadır. Bunun aksine Beğavî'nin, “Sahabe ve ilim ehlinin geneli nezdinde sahihtir.” şeklinde bir açıklamada bulunması, düşündürücü bir ifadedir.”⁵⁵

Ebû'l-Esved ed-Düelî tarafından tespit edilip, Basra dil ekolüne mensup olan Nasr b. Âsim el-Leysî (ö. 89/107'den sonra), Anbese b. Ma'dân el-Fîl (ö. 100/718), Abdurrahmân b. Hürmüz (ö. 117/735) ve Yahya b. Ya'mer gibi dilbilimciler tarafından geliştirilen nahiv ilmiyle ilgili çalışmaların temel gayesi, insanlar arasında yaygınlaşan hatayı önlemekten çok Kur'ân'ın elfazını hatadan korumaktır. Başka bir ifadeyle temelleri hicrî birinci asrın ortalarında atılan ve ikinci asrın ikinci yarısından itibaren Kur'an'a bağlı bir şekilde sistematize edilen nahiv İlminin tedvin edilmesidir. Bunun yanında hicrî ikinci yüzyılın sonları ile üçüncü yüzyılın başlarından itibaren İ'râbü'l-Kur'âna dair çalışmaların başlaması, temelde Kur'ân'ın yanlış okunmasına engel olmak içindir.⁵⁶

⁵¹ Tevbe 9/3.

⁵² Yani *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ* şeklinde okumuştur.

⁵³ Ebu Amr ed-Danî, **el-Muhkem**, ss. 3-4; Mustafa Öztürk, **Kur'ân Dili ve Retoriği**, Avrasya Yayınları, Ankara, 2002, s. 56.

⁵⁴ ed-Danî, **el-Mukni**, s. 121; Öztürk, s. 57.

⁵⁵ Öztürk, s. 57.

⁵⁶ Öztürk, ss. 55-56.

Bir başka rivayette ise Hz. Aişe Kur'ân'ın bazı âyetlerin yazılışında hata bulunduğu iddiasına karşı bunların kâtiplerin hatası olduğunu söylemesidir. Bu rivayetler incelendiğinde Kur'ân'la ilgili iddia edilen lahn meselesinin kâtiplerin hatası olduğu veya kâtiplerin med ve lîn harflerinde olduğu gibi bazı harfleri ıskat ederek bunların yerine Kur'ân'da farklı yazılışlara gittikleri görülmektedir.⁵⁷

Hişâm b. Urve'nin naklettiğine göre, babası Urve b. Zubeyr, Hz. Âişe'ye gelerek قَالُوا إِنَّ هَذَانَ لَسَاحِرَانَ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمْ لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا (Tâhâ 20/63), أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ (Nisa 4/162) ve (Mâ'ide 5/69) ayetlerinde yapılan bir takım hatalar hakkında soru sordu. Tâhâ 20/63. ayette إِنَّ/inne'nin ismi olan هَذَانَ/hâzâni ifadesinin nasb halinde irab edilerek هَذِينَ/hâzeyni şeklinde yazılması gerekirken merfu; Nisa 4/162. ayette geçen الْمُقِيمُونَ/el-mukîmûne kelimesinin kendisinden önceki الرَّاسِخُونَ/er-râsihûne üzerine atfedilerek merfû' olması gerekirken mansûb; Mâ'ide 5/69. ayetteki الصَّابِقُونَ/es-sâbi'üne kelimesinin ayetin başındaki İnne'nin ismine matûf olarak es-sâbi'ine şeklinde olması gerekirken merfû' olarak yazılmasının nedeniyle ilgili bu soruyu Hz. Aişe, “Yeğenim! Bu, kâtiplerin işidir. Onlar Kur'an'ın yazımında hata yapmışlardır,” şeklinde cevapladı.⁵⁸

Kaynaklarda Kutrub'a (ö.206/821) nisbet edilen “İ'râbü'l-Kur'ân” adlı bir eserden söz edilmektedir.⁵⁹ Günümüze ulaşan İ'râbü'l-Kur'ân eserleriyle ilgili çalışmalar bu alanda yazılan ilk eserin Nehhâs'ın (ö.338/950) yazdığı “İ'râbü'l-Kur'ân” kabul edilmektedir.⁶⁰

IV. asırda İ'râbü'l-Kur'ân müstakil bir ilim haline gelmiş ve bu dönemde de önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu asırda İbn Hâleveyh'in (ö.370/980) “İ'râbü

⁵⁷ Ebu Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, **Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, ss. 36-41.

⁵⁸ Öztürk, ss. 55-57.

⁵⁹ İbnü'n-Nedîm, Cilt: 1, s. 58.

⁶⁰ bkz. Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, **İ'râbü'l-Kur'ân**, thk. Halid Ali, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

selâsîne sûre minel-Kur'âni'l-Kerîm" adlı eseri Kur'ân'ın otuz sûresine yönelik i'râb çalışmasıyla önem arz etmektedir.⁶¹

V. ve VI. asırda i'râbü'l-Kur'ân çalışmaları devam etmiştir. Bu dönemde Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö.437/1045) "Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân"⁶² ile Ebü'l-Berekât el-Enbârî'nin (ö.577/1181) yazdığı "el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân" isimli eseri⁶³ telif edilmiştir.

VII. asırda da i'râbü'l-Kur'ân ile ilgili eserler yazılmaya devam etmiştir. Bu asırda telif edildiği söylenen çalışmalar arasında Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn el-Ukberî el-Bağdâdî'nin (ö.616/1219) yazdığı "et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân"⁶⁴ adlı eseri anılmaktadır. Bununla beraber Ebû Yusuf Müntecebüddîn el-Hemedânî'nin (ö.643/1245) kaleme aldığı "el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecid"⁶⁵ isimli eseri ön plana çıkan eserler arasındadır.

VIII. asırda Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) "el-Bahru'l-Muhît"⁶⁶ adlı tefsirinde i'râbü'l-Kur'ân ile alakalı açıklamalara önemli ölçüde değinmiştir. Ebû Hayyân'ın talebesi Semîn el-Halebî (ö.756/1355) de bu asırda "ed-Dürrü'l-masûn"⁶⁷ adında bir eser yazmıştır. Ayrıca bu dönemde İbn Hişâm (ö.218/833) "el-Muğni"⁶⁸ adlı eserinde i'râbü'l-Kur'ân'a bolca yer vermektedir.

IX. ve XI. asırlar arasında Şâfiî fakihî Zekeriyâ el-Ensârî (ö.926/1520) yazmış olduğu "İ'râbü'l-Kur'ân"⁶⁹ adlı eserinde i'râb üzerine yoğunlaşmış ve derinlemesine i'râb izahlarında bulunmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçu ve

⁶¹ bkz. İbn Hâleveyh Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed, **İ'râbü Selâsîne Sûre Minel-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire, Matba'atü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, 1360/1941.

⁶² bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, **Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân**, thk: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1405.

⁶³ bkz. Ebü'l-Berekât el-Enbârî, **el-Beyân Fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân**, thk: Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitap, 1400/1980.

⁶⁴ bkz. Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. El-Hüseyn el-Ukberî, **et-Tibyân Fî İ'râbi'l-Kur'ân**, thk: Ali Muhammed el-Bicâvî, İsa el-bâbî el-Halebî ve Şürekâüh.

⁶⁵ bkz. Müntecebüddîn el-Hemedânî, **el-Ferîd Fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecid**, thk: Fehmî Hasan en-Nemr ve Fuâd Ali Muhaymer, Katar, 1411/1991.

⁶⁶ bkz. Ebû Hayyân el-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, thk: Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1420.

⁶⁷ bkz. Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf, **ed-Dürrü'l-Masûn Fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, thk: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımaşk, Dârü'l-kalem, bty.

⁶⁸ bkz. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, **Muğni'l-Lebîb**, thk: dr. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Alî Hamdüllâh, Dârü'l-Fikr, Dımeşk, 1985.

⁶⁹ bkz. Zekeriyâ el-Ensârî Ebû Yahyâ Zeynüddîn es-Süneykî el-Hazrecî, **İ'râbü'l-Kur'ân**, thk: Muhammed Osman, Mektebetüs-Sekâfetid-Diniyye, Kahire, 1430/2009.

müfessir Ebüssuûd Efendi'nin (ö.982/1574) "İrşâdü'l-'Akli's-Selîm"⁷⁰ tefsiri de i'râba ağırlık veren bir diğer önemli kitaptır.

XIX. asırda i'râbü'l-Kur'ân alanında önemli çalışmalar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde Muhyiddîn Dervîş'in "İ'râbü'l-Kur'ân'ı"⁷¹ yanında Îsâvî'nin "Te'sîlü 'ilmi i'râbi'l-Kur'ân'ı"⁷² i'râb açıklamalarına bolca yer veren eserlerden bazılarıdır.

1.2.3. Önemi

Peygamber efendimiz (sav), sahabe ve tabiinden i'râbü'l-Kur'an'ın fazileti, öğrenilmesi ve lahn ile okumanın mekruh olduğuna dair bir rivayetin geldiği aktarılmaktadır. Kur'ân'ın i'râb edilmesi ve garip lafızlarına değinmenin önemine dair haberlerin de olduğu söylenmektedir.⁷³

İbn Atiyye i'râbü'l-Kur'ân ile ilgili, "İ'râbü'l-Kur'ân şeriatın aslındandır, çünkü i'râbü'l-Kur'an sayesinde şeriatın özü olan Kur'ân'ın manaları ortaya çıkmaktadır." şeklinde açıklamalarını yapmaktadır.⁷⁴

Ebü'l-Bekâ el-Ukberî de i'râbü'l-Kur'ân'ın önemine vurgu yaparak şunları söyler: "Kur'ân'ı Kerim'i anlamada ve amacını açıklamada takip edilen en sağlam yol i'râbü'l-Kur'ân'ı bilmek ve kıraat imamlarından nakledilen vücûhü'l-Kur'an'ı incelemektir."⁷⁵

Kur'ân-ı anlamada arap dilinin ve i'râb ilminin ayrı bir yeri vardır. Nitekim bu ilimle Kur'an'ın anlamı, kuralları ve cümle yapısı anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz i'râb ilmi, bilginlerin mülâhaza etmesi gereken en önemli konulardandır. Çünkü i'râbın değişmesiyle mana da bir takım değişime uğramaktadır. Arap dilinde kelime, edat ve bağlaçların tahlili Kur'ân'ı anlamada kolaylık sağlar. Bunu sağlayan da hiç kuşkusuz i'râbtır. Nitekim belâgat ilmi ile i'râb ilmi arasında sıkı bir ilişki vardır.⁷⁶

⁷⁰ bkz. Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, **İrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Beyrut, Dârü İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, bty.

⁷¹ Muhyiddîn ed-Dervîş Mustafa b. Ahmed, **İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühû**, Dârü İbn Kesir, 11. baskı, Beyrut, 1432.

⁷² bkz. Yusuf b. Halef Îsâvî, **Te'sîlü 'ilmi İ'râbi'l-Kur'ân**, Dâru's-Sumay'î, Riyad, 1428/2007.

⁷³ Muhyiddîn ed-Dervîş, Cilt: 1, s. 6.

⁷⁴ Muhyiddîn ed-Dervîş, Cilt: 1, s. 6.

⁷⁵ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn el-Ukberî, **İmlâ'ü Mâ Menne Bihi'r-Rahmân Min Vücûhi'l-İ'râb ve'l-Kırâ'at Fî Cemâ'i'l-Kur'ân**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1979, s. 3.

⁷⁶ Muhyiddîn ed-Dervîş, Cilt: 1, s. 7.

Bilginlerin Kur'ân ilimleriyle ilgili araştırma ve çalışmaları son derece artmıştır. Bilginler özellikle i'râbü'l-Kur'ân'a önem vermişler ve ilk zamanlardan günümüze dek i'râbü'l-Kur'ân'a dair kitaplar kaleme almışlardır.⁷⁷

Nehhâs İ'râbü'l-Kur'ân adlı eserinde “İ'râbü'l-Kur'ân” ilminin önemine dair, Kur'ân-ı Kerim'in Müslümanların delili ve içtihatlarının ana kaynağı olduğu, onların Kur'ân'ın manaları, hükümleri, nasih-mensuh ilişkisi, kıraatı, belağatı ve âyetlerinin i'cazıyla ilgili konularda büyük çaba harcadıklarını söyler.⁷⁸ Bunun yanında Kur'ân ile ilgili temel araştırmalardan birinin i'râbü'l-Kur'ân olduğu, bu ilmin Arap dilinde mana-kelime arasındaki sağlam ilişkinin belirlenmesinde öneminin büyük olduğu ve i'râbın anlam olgusunun bir şubesi olduğu kaydedilir.⁷⁹

İ'râbü'l-Kur'ân ilminin Nahiv ilmiyle olan yakınlığı son derece önemlidir. Nitekim i'râbü'l-Kur'ân'ın Nahiv ilminden doğduğu kabul edilir. Bunun yanında i'râbü'l-Kur'ân ile tefsir arasında da güçlü bir ilişki vardır. Öyle ki i'râbü'l-Kur'ân'ın tefsir ilminin bir dalı olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda burada birbirleriyle yakın ilişki içinde olan üç ilim göze çarpmaktadır: Tefsir ilmi, İ'râb ilmi ve Kıraat ilmi.⁸⁰

Nahiv ilmi olgunluk dönemine ulaşmasıyla beraber, i'râbü'l-Kur'ân ilmi de yavaş yavaş başlı başına bir gaye olarak bağımsız bir ilim olmuştur. Bu meyanda nahiv ilmi araştırmaları nahiv ilminin kurallarını oturtmak ve farklı mezhep görüşlerini desteklemek için temel olarak Kur'ân'ı Kerim'in örneklerine dayandırılmıştır.⁸¹

Ebu Tâlib el-Mekkî de “Kur'ân'ın manalarını anlamak isteyen kişinin i'râbü'l-Kur'ân bilgisine muhtaç olduğunu, İ'râbü'l-Kur'ân'ı öğrenmekle kişinin hatadan kurtulduğunu söyler. Ayrıca bu ilim sayesinde hareketlerin değişmesiyle çeşitlenen anlamları kavrar. Çünkü i'râbın hakikatini bilmekle manaların birçoğu bilinebilir, açıklamalarına yer verir.⁸²

Kur'ân âyetlerinin ifade ettiği manayı netliğe kavuşturmada, i'râb ilminin son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ânın tefsirine olan ihtiyaç nedeniyle i'râbü'l-Kur'ân araştırmalarının ideal manada sonuç verdiği söylenir. Bundan dolayı

⁷⁷ Muhyiddîn ed-Dervîş, Cilt: 1, s. 8.

⁷⁸ Nehhâs, Cilt: 1, s. 7.

⁷⁹ Nehhâs, Cilt: 1, s. 7.

⁸⁰ Nehhâs, Cilt: 1, s. 7.

⁸¹ Nehhâs, Cilt: 1, s. 8.

⁸² Ebu Tâlib el-Mekkî, s. 63.

eskiden günümüze dek bu amacı gerçekleştirmek vesilesiyle birçok eser yazılmıştır.⁸³

1.2.4. İ'râbü'l-Kur'ân Konusunda Yazılmış Eserler

- 1- Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr (Kutrub) (ö.206/821), İ'râbü'l-Kur'ân.⁸⁴
- 2- Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, (ö.207), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 3- Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb el-Malikî el-Kurtûbî (ö.239), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 4- Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö.248), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 5- Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö.286), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 6- Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Sa'leb) (ö.291), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 7- Ebü'l-Berekât Abdurrahman b. Ebi Sa'id el-Enbârî (ö.328), el-Beyân fi ğaribi i'râbi'l-Kur'ân.
- 8- Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradî el-Mısırî (Nehhâs) (ö.338), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 9- İbrahim b. es-Serî b. Sehl (Zeccâc) (ö.311), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 10- el-Hüseyn b. Ahmed Ebû Abdillah (İbn Hâleveyh) (ö.370), Kitabü i'râbi Selâsîne Sûreten Mine'l-Kur'ân.
- 11- Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Hûfî (ö.430), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 12- Mekkî b. Ebi Talip el-Kâysî el-Kayrevanî (ö.437), Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân.
- 13- Yahya b. Ali b. Muhammed (el-Hatîb et-Tebrîzî) (ö.502), el-Mulahhas Fî İ'râbi'l-Kur'ân.
- 14- İsmail b. Muhammed b. el-Fazl el-İsfahânî (ö.535), İ'râbü'l-Kur'ân.
- 15- Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî (ö.616), et-Tibyân Fî İ'râbi'l-Kur'ân.
- 16- Abdüllatif b. Yusuf el-Bağdadî (ö.629) el-Vâdiha fî i'râbi'l-Fatiha.
- 17- El-Müntecib b. Ebi'l-'Îz el-Hemedânî (ö.643), el-Müfid fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd.

⁸³ Ahmed b. Muhammed Harrat, **el-Müctebâ Min Müşkili İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mecme'ul-Melik Fehd li Tâbâati'l-Mushâfi's-Şerîf, Medine, 1426, s. 1.

⁸⁴ İbn Nedîm, Cilt 1, s. 58.

18- İbrahim b. Muhammed es-Sefakusî (ö.742), el-Mecîd fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd.

19- Ahmed b. Yusuf (Semîn el-Halebî) (ö.756) ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn.

20- Ahmed b. Muhammed (Nişancızâde) (ö.986), İ'râbü'l-Kur'ân.⁸⁵

⁸⁵ Nehhâs, Cilt: 1, ss. 8-9.

İKİNCİ BÖLÜM

BAHRU'L-ULÛM'DA İ'RÂBÛ'L-KUR'ÂN

-BAKARA SÛRESİ ÖRNEĞİ-

Bu bölümde müellifimizin Bahru'l-Ulûm adlı eserinde İ'râbü'l-Kur'ân'a dair yaptığı açıklamalarını örnek alarak, müellifimizin tefsirde İ'râbü'l-Kur'ân'ı nasıl ele aldığını ve bunun tefsirine olan yansımalarını görmüş olacağız.

Tezimizde, i'râbla ilgili tahlillere mebnî kelimelerden başladık. Daha sonra mu'reb kelimelerin i'râbına değindik. Son olarak tâbi'ler ve bazı edatların i'râb edilmesi konusuyla tezimizi tamamlamaya gayret ettik.

2.1. BAHRU'L-ULÛM'DA BAKARA SÛRESİ

Çalışmamızın bu kısmında Bakara Sûresinin özelliklerinden; sûrenin adı, nüzulü, fazileti ve içerdiği konulardan bahsedeceğiz.

2.1.1. Bakara Sûresi

Mushafta ikinci, nüzul sıralamasında 87. sûre olduğu ve Medine'de indiği söylenir. 286 ayet olup, 287 âyet olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁶ İkrime'nin, Medine'de inen ilk sûre Bakara sûresidir dediği rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc'in Atâ'dan onun da İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete göre Bakara Sûresi Medine'de nazil olmuştur. Ayrıca Hasîf, Mücâhid'den, O da Abdullah İbn Zübeyr'den Bakara sûresinin Medine'de indiğini aktarır.⁸⁷ Medine'de inen sûreler, genellikle müslümanların sosyal hayatlarında ihtiyaç duydukları prensipleri ve hukukî esasları ihtiva eder. Bu sûre de Medine'de inen diğer sûreler gibi, yeni Medine toplumunda Müslümanların hayatını düzenleyici yasaları konu edinmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Bahru'l-Ulûm, 16b; Hayreddin Karaman ve Diğerleri, **Kur'ân Yolu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, Cilt: 1, s. 66.

⁸⁷ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, Cilt: 1, s. 248.

⁸⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetüt-Tefasîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1981, Cilt: 1, s. 29.

Buhârî ve Müslim'de yer aldığına göre İbn Mes'ûd, vâdînin ortasına gelerek Beytullâh'ı soluna, Minâ'yı sağına alarak şeytân taşlama yerinde taş atmış, sonra da “*Bu yer Bakara sûresinin indirildiği yerdir*“ dediği rivayet edilmiştir.⁸⁹

İbn Merdûyeh Şu'be kanalıyla ... Utbe İbn Mirsed'den naklettiğine göre, o şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) ashabının geciktiğini görünce “*ey Bakara sûresinin ashabi*”⁹⁰ diye seslenmiş.⁹¹ İbn Kesîr'in anladığına göre Hüneyn günü müminler gerisin geri döndükleri sırada Peygamberimiz, Abbas'a emretmiş ve o şöyle seslenmiştir : “*Ey şecere (ağaç) ashabi*” yani Rıdvan Biatı'na katılan kişiler.⁹² Bir başka rivayette ise onlara teşvîk ve tahrîk etmek amacıyla “*ey Bakara ashabi*” diye seslenmiştir. Bunun üzerine sahabe her taraftan coşkuyla koşmaya başlamıştır. Yemâme günü de Müseyleme'nin adamlarına karşı sahâbe-i güzîn gerisin geri kaçarken, muhacir ve ensar birbirine destek olarak “*ey Bakara sûresinin ashabi*” diye seslenmişler ve neticede Allah onlara giriştikleri fetih mücadelesini müyesser kılmıştır.⁹³

Yukarıda da değinildiği üzere bu sûre Medine'de nazil olmakla birlikte sadece 281. âyeti Minâ'da Veda' Haccında indiği söylenir. Mushafta yer alan sıra itibariyle ikinci ve Kur'an'ı Kerîm'in en uzun sûresidir. Bununla birlikte bu sûrede yer alan borçlarla ilgili 282. ayet Kur'an'ın en uzun âyetidir. 1 - 142. âyetler bütün insanlığa hitap etmektedir.⁹⁴

Bu sûre itikat, ibadet, muamelât, ahlak ve benzeri şer'i hükümlerin büyük bir bölümünü kapsar. Sûrede ilk olarak Kur'an-ı Kerim ile ilgili bazı tespitler yapılarak insanların Kur'an'a karşı tutumlarından bahsedilmektedir. (2/23-24) Kur'an karşısında insanlardan bir kısmının mümin, bir kısmının kâfir, bir kısmının da münafık olduğu belirtilmektedir. Ardından gelen âyetler bütün insanlığa seslenerek onları imân

⁸⁹ Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, 1747; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, 1296.

⁹⁰ Bakara Ashabi deyiimiyle kastedilen kimseler, “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de...” Bakara 2/285. ayetinde sözü edilen kişilerdir. Bunlar Bakara Sûresini ezberleyen şahıslar olarak bilinir. İ. Hakkı Bursevî, Cilt: 3, s. 407.

⁹¹ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, 133/17; Ebu Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İsa b. el-Hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî, **Müsnedü Ebî Ya'lâ**, 289/6.

⁹² Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî, **el-Füsûl Fi's-Sîre**, Dâru Ulûmî'l-Kur'ân, byy. 1403, Cilt: 1, s. 206; Müslim, Sahîh-i Müslim, 1775.

⁹³ İ. Hakkı Bursevî, Cilt: 3, s. 407; ayrıca bakınız: Ebu Bekir İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Absî, **el-Kitâbu'l-Musannef Fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr**, 12/502; Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyûb b. S'ad Şemsuddîn İbn Kayyım el-Cevziyye, **Zâdü'l-Me'âd Fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, Cilt: 3, s. 413.

⁹⁴ İbn Kesîr, Cilt: 1, s. 248.

etmeye davet etmektedir. (2/21-22) Kur'ân'ın icazı ve edebî üstünlüğü dile getirilmekte, Hz. Peygamberin davasındaki doğruluğu ve samimiyeti ifâde edilerek, insanın yaratılış hikâyesine geçilmektedir. (2/28) Bu arada Cenab-ı Hakk'ın meleklerle konuşması (2/30) ve şeytanın insana karşı tutumu söz konusu edilmekte (2/34), ardından da hemen İsrâiloğullarının kıssası anlatılmaktadır. (2/40-46, 47-50)- Allah'ın İsrâiloğullarına verdiği sayısız nimetleri hatırlatılarak (2/57), peygamberlere karşı mücadele ettikleri dile getirilmektedir.(2/60-61) Bunun yanında Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'den bahsedilmektedir.(2/124-127)

Sûrenin ikinci bölümünde, Kur'an'ın mesajı müslümanlara yönelmekte, ehl-i kitâb olan Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından itirazlarda bulunulan kıblenin tahvili konusuna geçilmektedir.(2/144-145) Diğer yandan İslâm toplumunun temel değerleri söz konusu edilmekte, Allah'ın birliği anlatıldıktan sonra, kısâs (2/178-179), vasiyyet (2/180-182), savaşıma (2/191, 217) ve Allah yolunda infâk (2/177, 215, 219) gibi hükümler ele alınmaktadır. Bununla birlikte hacc (2/158, 189, 196-200) ve Ramazan orucu (2/185) gibi bazı ibâdetler belirtilerek içki konusuna (2/119) temas edilmektedir. Daha sonra kadınlarla ilgili; iddet (2/228, 235), îlâ (2/226-227), boşanma (2/227-232), emzirme (2/233) ve müşrik kadınlarla evlenme konuları (2/221) anlatılmaktadır. Erkeğin kadına üstünlüğü (2/228),⁹⁵ kadının şahitliği (/282)⁹⁶ kadınlarla ilgili diğer ayetlerdir. Faizin (2/275-281) ve borçlanmanın hükümleri (2/282-283) belirtildikten sonra kısas konusuna (2/194) geçilmekte ve son olarak sûre başı ile sonu arasında güzel bir insicam sağlamak ve sûreyi en güzel bir şekilde derli toplu olarak ifade etmek için, müminlerin güzel vasıflarını sayarak başlamış ve onların samimi duaları ile bitirmiştir. (2/285-286)⁹⁷

1. Sûrenin Adı

Kur'ânın otağı şeklinde isimlendirilir. Adını, 67-71. âyetlerdeki kıssadan almıştır. Hz. Musa (a.s.) zamanında ortaya çıkan parlak bir mucizenin hatırasını

⁹⁵ Seyfullah Efe, Ebu'l-Fütûh Râzî'nin Tefsirinde Kadın Konulu Ayetler, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013/2, Sayı: 38, s. 138.

⁹⁶ Efe, 143.

⁹⁷ bkz: İbn Kesîr, Cilt: 1, ss. 235-248; Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsîrû'l-Münîr Fi'l-Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Menhec**, 12. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2014, Cilt: 1, ss. 72-74; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Sâfvetü't-Tefasîr**, Dâru's-Sâbûnî, Kahire, 1997, Cilt: 1, ss. 25-26.

yaşatmak için bu mübarek sûreye "Bakara Sûresi" adı verilmiştir. Olay şöyle cereyan etmiştir: İsrailoğullarından bir şahıs öldürülmüş, ancak katili bulunamamıştı. Bu durumu Hz. Musa'ya (a.s.) iletiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Musa'ya (a.s.) onların bir sığır kesmelerini ve sığırın bir parçasını maktule vurmaları emrini bildirdi. Onlar ise çeşitli bahaneler ileri sürerek bu emri sürüncemede bırakmışlardı.

Böylece Allah'ın izniyle maktul dirilecek ve katilin kim olduğunu onlara bildirecekti. Bu olay da, yaratılanların öldükten sonra tekrar dirileceklerine dair, Yüce Allah'ın kudretini gösteren bir kanıt olacaktı.⁹⁸

2. Sûrenin Nüzülü

Bakara Sûresi, Mushafta ikinci, nüzul sırasına göre 87. sûredir. Bu sûre Medine-i Münevvere'de inen sûrelerden olup nüzul süreci en uzun süren sûredir. Tamamının bir nüzul sebebi olmamakla birlikte birçok âyeti için özel iniş sebepleri vardır.⁹⁹

Bakara sûresi Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de geçirdiği birinci yılın sonunda veya ikinci yılda inmeye başlamıştır. Örneğin oruçtan bahseden (2/183), hac, umre ve müşriklerle savaştan bahseden (2/196-197) ayetler bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁰ Daha sonraki yıllarda inen kısa bir bölüm ise, Hz. Peygamber tarafından Cebrail'in (as) beyanına göre bu sureye eklenmiştir. Örneğin, faizin yasaklandığını konu edinen ayetler (2/275-281) Hz. Peygamber'in (sav) hayatının son döneminde nazil olmuş; fakat, bu sureye eklenmiştir. Aynı nedenle, Medine'ye hicretten önce Mekke'de nazil olan son ayetler de (2/284-286) bu sureye eklenen âyetlerdendir. Bununla birlikte 281. âyetin Minâ'da Veda' Haccında indiği söylenir.¹⁰¹

⁹⁸ İbn Kesir, Cilt: 1, s. 248; Zuhaylî, Cilt: 1, s. 75; Hayreddin Karaman ve Diğerleri, Cilt: 1, s. 66.

⁹⁹ İbn Kesir, Cilt: 1, s. 248; Hayreddin Karaman ve Diğerleri, Cilt: 1, s. 66.

¹⁰⁰ Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir b. 'Âşûr et-Tûnusî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984, Cilt: 1, s. 201.

¹⁰¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddin el-Kurtûbî, **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1964, Cilt: 1, s. 152; İbn Kesir, Cilt: 1, s. 248; Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî Fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'il-Me'ânî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, Cilt:1, s. 101.

3. Sûrenin Konu Başlıkları

Bakara Sûresi birçok konuları ihtiva etmekle birlikte, bunlar, ana hatlarıyla şu başlıklar altında özetlenebilir:

- a- Medine'de hicretten sonra meydana gelen İslam toplumunun durumu
- b- Kâfirlerin durumu
- c- Münafıkların durumu
- d- Yahudilerin durumları
- e- Bütün insanlığı, Hz. Muhammed (sav)'e nazil olan Kur'ana inanmaya davet etmesi ve bu Kur'an hakkında şüphe edenleri Kur'ân'ın benzerini getirmeleri yönünde meydan okuması
- f- Hz. Âdemle Şeytan arasında cereyan eden çetin mücadele ve Hz. Âdemin, yeryüzündeki halifeliği
- g- Allah yolunda savaşıarak öldürülenler
- h- Yenilecek ve içilecek şeylerin haram ve helal olanlarının açıklanması
- i- Haksız yere adam öldürmenin ve vasiyetin hükümleri
- j- Oruç, cihat ve Hac hükümleri, aile hukuku meseleleri, sadaka, borç alıp verme ve ticari meselelerin prensipleri ve faizin haram oluşu
- k- Yüce Allah'a yapılan duanın şekli

Bakara sûresi adeta Fâtiha Sûresinin, "doğru yolu bulanlarla ondan sapanlara işaret eden kısmının, örnekler ve tarihî olaylarla açıklanması gibidir.¹⁰²

4. Sûrenin Fazileti ve Özellikleri

Bakara sûresinin önemini ve özelliklerini beyan eden sahih hadisler rivayet edilmiştir: "Evlerinizi (içinde Kur'an okumayarak) kabirlere çevirmeyiniz. Şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden ürker ve uzaklaşır"¹⁰³ "Kur'an'ı okuyunuz; çünkü o, kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaatecektir. İki nur yumağını, yani Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyunuz; çünkü onlar, kıyamet gününde iki büyük bulut veya gölgelik ya da kuş sürüsü gibi gelerek kendilerini okuyanları savunacak

¹⁰² Muhammed Reşid Rıza, **Tefsîrû'l-Menâr**, Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, Cilt: 1, ss. 92-97; Zuhaylî, Cilt: 1, ss. 72-74; Hayreddin Karaman ve Diğerleri, Cilt:1, s. 66.

¹⁰³ Müslim, Müsâfirîn, 212; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân, 2.

ve koruyacaklardır. Bakara sûresini okuyunuz; çünkü ona sahip olmak bereket, terketmek ise hasret ve pişmanlık sebebidir; ona sihirbazların güçleri yetmez"¹⁰⁴
"Bakara sûresinin sonundaki iki âyeti her kim gece vakti okursa bu iki âyet -o gece- ona yeter"¹⁰⁵

Konuyla ilgili Sahabeden Üseyd b. Hudayr bir gece hurma yığınının yanında Kur'an (Bakara sûresi) okuduğu esnada atı birkaç kez ürküp heyecanlanmıştı. Üseyd atın, çocuğu Yahya'yı çiğnemesinden kaygılanarak kalktığı anda başının hizasında (gökte), ışıklarla donatılmış bir tavan gördü. Tavan gözünün alabildiğine, semanın derinliklerine doğru uzayıp gidiyordu. Üseyd, Resûlullah'a gelerek yaşadığı bu garip durumu ayrıntılı bir şekilde anlattı. Resûlullah ondan Bakara sûresini okumaya devam etmesini istedi. Fakat Üseyd, çocuğuna bir şey olmasın diye okumaya ara verdi. Sabahleyin durumu Hz. Peygamber'e anlatınca şöyle buyurdular: "Onlar seni dinlemeye gelmiş meleklerdi. Eğer okumaya devam etseydin sabah olunca onları herkes görecekti ve kendilerini halktan gizlemeyeceklerdi."¹⁰⁶

Vehbe Zühâyli kaleme aldığı tefsirinde bu sûrenin çok faziletli olduğunu ve bu sûreye "Kur'an'ın fustâtı (en büyük otağı)" adı verildiğini kaydeder. Bunun sebebini ise sûrenin azameti, göz kamaştırıcılığı ve hükümlerinin ve öğütlerinin çokluğuyla ilgili olmasına bağlamaktadır.¹⁰⁷

2.2. BAKARA SÛRESİNİN İ'RÂBİ

Bu bölümde Semerkandî'nin Bahru'l-Ulûm tefsirinin Bakara Sûresi kısmında yaptığı i'râblara temas edeceğiz. Çalışmamızın ana bölümünde yer alan i'râb analizlerine ilk olarak mebnî ifadelerden başlayacağız. Bunun devamında mu'reb kelimeleri ele alıp, i'râbta mahalli olmayan cümleler, tâbi'ler ve son olarak bazı edatlar ve bu edatların fonksiyonlarına temas edeceğiz.

¹⁰⁴ Müslim, Müsâfirîn, 252; Dârimî, 3394.

¹⁰⁵ Buhârî, Fezâil, 10; Müslim, 807/255; Tirmizî, 3042.

¹⁰⁶ Buhârî, 5110; Müslim, Müsâfirîn, 242.

¹⁰⁷ Zuhaylî, Cilt: 1, s. 75; ayrıca bakınız: İbn Kesir, Cilt: 1, s. 248.

2.2.1. MEBNÎ KELİMELER

Mebnî, cümledeki konumuna göre amilin etkisiyle hiç değişmeyen her zaman aynı kalan ve tenvin almayan kelimelerdir.¹⁰⁸ Mebnîlerde asıl olan sükûn üzere mebniliktir. Mebnî ismin sükûnu, vakıf diye isimlendirilmektedir. Mebnî ismin hareketleri ise; fethâ, damme ve kesra şeklinde isimlendirilir.¹⁰⁹

Mebnîlik; harflerde, isimlerde ve fiillerde mebnîlik olmak üzere üç yerde bulunmaktadır:

a) Harflerde Mebnîlik: Harflerin tamamı mebnî olarak değerlendirilmektedir. Harf-i cerler, muzâri fiili nasb eden edatlar, muzari fiili cezm eden edatlar, إِنَّ ve benzerleri, atıf (bağlaç) edatları, olumsuzluk edatları ve istifhâm edatları bunlardan bazılarıdır.¹¹⁰

b) İsimlerde Mebnîlik: Zamîrler, işaret isimleri, ism-i mevsuller, isim olan istifhâm edatları, şart edatları, zarfların bazısı ve 11-19 arası mürekkep sayılar bunlardan bir kısmını oluşturmaktadır.¹¹¹

c) Fiillerde Mebnîlik: Mazi fiillerin tamamı mebni kategorisinde yer almaktadır. Muzâri fiillerde, üçüncü şahısların dişil çoğulu (يَكْتَبْنَ) ve ikinci şahısların dişil çoğulu (تَكْتَبْنَ) mebnidir. Bunun yanında nun-i müşeddede ve nun-i muhaffefe bitişen muzari de mebni olarak değerlendirilmektedir. Emr-i hazırlar ise sükun üzere mebnidir.¹¹²

¹⁰⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemâhşerî, **el-Mufasssal Fi 'ilmi'l-Arabiyye**, Daru 'Ammâr, Umman, 2004, s. 126; Muhammed b. Abdü'l-Mün'im el-Cevcerî, **Şerhu Şuzûri'z-Zehab**, 'İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 2004, Cilt: 1, s. 227; M. Sadi Çögenli, **Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

¹⁰⁹ Zemâhşerî, ss. 127-8.

¹¹⁰ Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (Sîbeveyh), **el-Kitâb**, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1988, Cilt: 1, s. 15; Çögenli, s. 45.

¹¹¹ Abdullah b. Abdurrahman el'Akîlî el-Hemedânî el-Mısırî (İbn 'Akîl), **Şerhu İbn 'Akîl**, Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt: 1, s. 57; Çögenli, s. 46.

¹¹² Ebu Bekir Muhammed b. es-Seriy b. Sehl en-Nahvî (İbn Serrâc), **el-Usûl fi'n-Nahv**, Müessetür-Risâle, Beyrut, bty, Cilt: 1, s. 51; Çögenli, ss. 46-49.

2.2.1.1. Zamîrler

Zamîr Arapçada d-m-r/ضمر haflerinden türeyen ve fe'îl kalıbından mef'ûl anlamında kullanılan bir sözcüktür. Sözlükte eksilme ve gizlenme anlamlarına gelmektedir.¹¹³

Bunlar, mütekellim, muhatap ve gaibe işaret eden marife isimlerdir.¹¹⁴ Arapçada zamîrler icra ettikleri fonksiyonlar bakımından dile büyük bir zenginlik katmaktadırlar. Zamîrlerin en önemli fonksiyonlarından biri ifadeler arasında bağ kurarak onları birbirine bağlamasıdır. Zamîrlerin bir diğer özelliği de iltibasî önlemedir. İsimleri gizleyerek yerlerine zamîr kullanılmadaki temel amaçlardan biri de belirsizliği gidermek ve ifadenin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bunun yanında zamîrlerin sözü ihtisar/kısa ve özlü bir biçimde ifade ettiği, cümlenin manasını te'kit/pekiştirdiği ve belagat/ifadeyi etkili kıldığı da göze çarpmaktadır.¹¹⁵

Zamîrler başlıca iki kısma ayrılmaktadır. 1- Bariz/Açık Zamîrler 2- Müstetir/Gizli Zamîrler. Bariz/Açık zamîrler de iki kısma ayrılmaktadır: a. Bariz-Munfasıl/Açık-ayrık zamîrler b. Bariz-Muttasıl/Açık-bitişik zamîrler.¹¹⁶

Bariz-munfasıl/Açık-ayrık zamîrler de kendi içinde iki kısımda değerlendirilmektedir: a. Merfu' konumundaki zamîrler b. Mansub konumundaki zamîrler.

Bariz-muttasıl/Açık-bitişik zamîrler ise üç gruba ayrılmaktadır: a. Merfu' konumundaki zamîrler b. Mansub konumundaki zamîrler c. Mecrur konumundaki zamîrler.¹¹⁷

Müstetir/gizli zamîrler de iki kısma ayrılmaktadır:

a. İstîtâr-ı Caiz zamîrler: Gaib ve gaibe tekile isnat edilen fiillerde bulunmaktadır.

¹¹³ Ebu Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî, **Kitâbü'l-Ayn**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, byy. bty. Cilt: 7, s. 41; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî, Ebu Mansûr, **Tehzîbü'l-Lüga**, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 2001, Cilt: 12, s. 28; Cevherî, Cilt: 2, s. 722; İsmail Aydın, **Kur'an Müphemleri Olarak Zamîrler**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2012, s. 27.

¹¹⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, **Şerh-u Katri'n-Nedâ**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2014, s. 104.

¹¹⁵ Aydın, ss. 31-36.

¹¹⁶ Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî, **el-Fevâidü'z-Ziyâiyye**, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, bty, s. 232.

¹¹⁷ Çögenli, s. 16.

b. İstîtar-ı Vacib zamîrler: Genellikle altı yerde bulunur. Muzaride mütekellime tekil ve çoğul olarak isnat edilen fiiller, muhatab tekile dayandırılan fiiller ve emr-i hazır muhatab tekillerde rastlanmaktadır. Bunun yanında taaccub fiilleri ve istisna fiillerinde gizli olan zamîrler de istitar-ı vacip kısmında değerlendirilmektedir.¹¹⁸

Zamîrin Mercî'i

Zamîr gaib olursa, kendisine döneceği bir merci'inin ondan önce geçmesi gerekmektedir. Zamîrde asıl olan, lafzen kendinden önce geçen bir isme dönmesidir. Bazen zamîr kendinden önceki isme değil de cümleden anlaşılan manaya dönmektedir. Bunun yanında zamîrin bazen de ne lafzen ne de manen zikredilen bir şeye raci' olmaksızın kelamın siyakından anlaşılan ifadeye döndüğü aktarılmaktadır.¹¹⁹

Misâl 1: ... وَأَتُوا بِهِ مُنْتَسَابِهَا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ...¹²⁰ ayetindeki به zamîri ما الدارين /dünya ve ahirette rızıklandırıldıkları şeyler sözüne dönmektedir. Bu ifade اَلَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ¹²¹ ayetinden anlaşılmalıdır. Bunun yanında söz konusu zamîrin اَلَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ¹²² ayetinde geçen رَزَقًا sözcüğüne de raci' olduğu söylenmektedir.¹²³

Misal 2: اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ¹²⁴ ayetinde yer alan مِيثَاقِهِ ifadesinin zamîri الْعَهْدِ veya اللَّهُ ifadelerine raci'dir.¹²⁵

Misal 3: ... فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ...¹²⁶ ayetindeki هُنَّ zamîri cins manasında takdir edilen السَّمَاءِ sözüne dönmektedir. Semerkandî, وَهِنَّ ضَمِيرِ السَّمَاءِ sözüyle bu durumu açıklamaktadır.¹²⁷

¹¹⁸ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 115; el-Câmî, s. 235; Mustafa el-Galâyinî, Camiu'd-Dürusi'l-Arabiyye, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1912, Cilt: 1, s. 93.

¹¹⁹ el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 95.

¹²⁰ "Hâlbuki, Onlara birbirine benzeyen nimetler verilmiştir. Onlar için orada tertemiz zevceler de vardır." Bakara 2/25.

¹²¹ "“Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler.” Bakara 2/25.

¹²² “Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde” Bakara 2/25.

¹²³ Semerkandî, 68a-b.

¹²⁴ “O kimseler ki, Allah'a verdikleri sözü, kesin olarak onayladıktan sonra bozan...” Bakara 2/27.

¹²⁵ Semerkandî, 73a.

¹²⁶ “Onları yedi sema hâlinde tanzim edendir.” Bakara 2/29.

Not: Bazı durumlarda zamîrin merciinde dişil varlık yanında eril varlık, akılsız varlıklar yanında akıllılar bulunmasıyla, zamîr tağlip kuralı gereğince müzekker veya akıllılar için gelebilmektedir.

Misal: ... وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ 128 ayetinde yer alan عَرَضَهُمْ daki zamîr “المُسَمَّيَات/ isimlendirilenler”e raci’ olmaktadır. Söz konusu isimlendirilenler arasında akıllıların da varlığıyla zamîr tağlip kuralı kapsamında eril getirilmektedir. Bunun yanında عَرَضَهُمْ ifadesinin farklı kıraatlerde عَرَضَهُنَّ veya عرضها şeklinde de okunduğu aktarılmaktadır. 129

Not: Zamîr bazen ikil isme raci’ olması gerekirken çoğul isme dönmektedir.

Misal: ... وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ... 130 ayetinde söz konusu اهْبِطُوا ile kastedilen Adem ve Havva olmasına rağmen zamîr bütün insanlara raci’ olma kaydıyla çoğul kullanılmıştır. 131

Not: Müzekker zamîr bazen müennes isme raci’ olmaktadır.

Misal: ... وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ 132 ayetinde geçen هُمْ zamîri العباد/kullar ve الأناسي/insanlar teviline değerlendirilerek نَفْسٌ kelimesine raci’ olup ibadet eden insanlar kastedilmektedir. 133

Not: Bazı durumlarda zamîrin merci’i müennes olmasına rağmen müzekker şeklinde tevil edilmektedir.

Misal: “فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ” “Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun” dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.” 134 ayetinde yer alan اضْرِبُوهُ emir kipinin mef’ul zamîri, نَفْسٌ kelimesine raci’ olup, نَفْسٌ ifadesi الشخص/şahıs ile tevil edilerek zamîr müzekker gelmiştir. 135

127 Semerkandî, 77a; Zamirin mercii’ konusuyla ilgili diğer örnekler için bakınız: Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, 95a, 114a, 122b, 138a, 138b, 139a, 146a, 149b, 200b, 213a, 218b, 219b.

128 “Ve Allah bütün varlıkların isimlerini Adem’e bildirdi. Sonra bu eşyaları meleklerle göstererek...” Bakara 2/31.

129 Semerkandî, 80b.

130 “Kiminiz kiminize düşman olarak inin, dedik.” Bakara 2/36.

131 Semerkandî, 86a.

132 “...azâbtan kurtulmak için hiçbir kimseden bedel ve karşılık alınmaz. Onlara yardım eli de uzatılmaz.” Bakara 2/48.

133 Semerkandî, 94a.

134 Bakara 2/73.

135 Semerkandî, 104b.

Not: Zamîr bazen birden fazla ifadeye raci' olabilmektedir.

Misal: ...وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ¹³⁶ ayetinde geçen لِيَحْكُمَ nin zamîri اللّٰه/Allah'a, النَّبِيِّ/peygambere veya الْكِتَابَ/kitaba raci' olmaktadır.¹³⁷

Fasıl Zamîri

Mübtedâ ile haber veya aslı mübteda-haber olan ifadelerin arasına giren zamîre denir. Bu zamîr kendinden sonra gelen ifadenin sıfat değil de haber olduğunu bildirmektedir. Fasıl zamîri cümleye bir çeşit tekit manası kazandırmaktadır. Harf olarak değerlendirilen fasıl zamîrinin i'râbta mahalli yoktur. Bazı bilginler fasıl zamîrini “imâd” zamîri diye isimlendirirler. Çünkü mütekellim veya sami' bu zamîrin kendinden sonra gelen ifadenin haber mi, sıfat mı olduğunu ayırdığından söz konusu zamîri bu isimle anmaktadırlar.¹³⁸

Misal 1: أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ¹³⁹ ayetinde geçen هُمْ fasıl zamîri olup “لامحل لها من الإعراب” i'râbta mahalli yoktur” şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁴⁰

Misal 2: أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ¹⁴¹ ayetinde هُمْ fasıl zamîri, manayı kuvvetlendirme yönünde tekîd için kullanılmıştır.¹⁴²

Misal 3: أَنْتَ الْغَلِيْمُ الْحَكِيْمُ¹⁴³ ayetinde yer alan أَنْتَ zamîri mûsnedin¹⁴⁴, mûsnedi ileyhe¹⁴⁵ kasredilmesi noktasında tekid için gelmiştir.¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de

¹³⁶ “... insanların ayrılığa düştükleri konularda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi.” Bakara 2/213.

¹³⁷ Semerkandî, 176a.

¹³⁸ Zemâhşerî, s. 132; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 96.

¹³⁹ “İşte, Rab'lerinin yolunda olanlar ve kurtuluşa erecek olanlar ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.” Bakara 2/5.

¹⁴⁰ Semerkandî, 29a.

¹⁴¹ “Haberiniz olsun ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat bunun farkında değillerdir.” Bakara, 2/12.

¹⁴² Semerkandî, 40a.

¹⁴³ “Muhakkak her şeyi hakkıyla bilen, üstün hikmet sahibi olan sensin”. Bakara 2/32.

¹⁴⁴ Mûsned: bir isme izafe edilen mana veya yükleme denir. Mûsned isim geldiği gibi fiil de gelebilir. el-Câmî, s. 73; bkz: Recep Şentürk, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, Cilt: 23, s. 154.

¹⁴⁵ Mûsnedün ileyh: kendisine bir mana yüklenen isim veya özneyi ifade eder. el-Câmî, ss. 57, 71; bkz: Recep Şentürk, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, Cilt: 23, s.154.

¹⁴⁶ Semerkandî, 81a.

buna benzer إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ “Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.”¹⁴⁷ ayetini gösterebiliriz.

Misal 4: وَأَفْلَأْنَا يَا أَدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ ¹⁴⁸ ayetinde zikredilen أَنْتَ zamîri اسْكُنْ lafzında gizli olan zamîri tekid için gelmiştir.¹⁴⁹

Not: Bu ayette وَزَوْجُكَ kelimesini اسْكُنْ fiilinde gizli olan zamîre kural gereği atfedebilmek için أَنْتَ zamîri tekid için getirilmiştir. Arapçada merfu’ muttasıl zamîr üzere bir isim atfedildiğinde muttasıl zamîrin munfasıl bir zamîrle tekid edilmesi gerekmektedir.¹⁵⁰

Müphem Zamîrin Açıklanması

Misal: ¹⁵¹... ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ayetinde zikredilen فَسَوَّيَهُنَّ sözündeki mef’ûl zamîr mübhem olduğundan سَبْعَ سَمَوَاتٍ ile tefsir edilmiştir.¹⁵²

Zamîr Yerine Zahir İsmi kullanılması

Misal: ¹⁵³... فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ayetiyle ilgili müellif; فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا sözünde Yüce Allah’ın kafirlerin benimsedikleri çirkin anlayışı mübalağa amacıyla عَلَيْهِم yerine ismi zahir tercih ettiğini savunmaktadır. Bununla birlikte فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالِدَّمَ فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ şeklinde zamîr kullanıldığı göze çarpmaktadır.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Zariyat, 51/58.

¹⁴⁸ “Ve Biz demiştik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cennette oturun.” Bakara 2/35.

¹⁴⁹ Semerkandî, 85a.

¹⁵⁰ bkz: Semerkandî, 85a.

¹⁵¹ “... sonra semaya yönelip onları yedi gök olarak tesviye edendir...” Bakara 2/29.

¹⁵² Semerkandî, 77a.

¹⁵³ “...Biz de hak yoldan ayrılmaları nedeniyle, o haddi aşanlara gökten bir azap gönderdik.” Bakara 2/59.

¹⁵⁴ “Biz de, birbirinden ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik. Hiçbirinden akıl almadılar kibirlendiler ve suçlu bir toplum oldular.” Araf 7/133.

¹⁵⁵ Semerkandî, 98b.

Zamîrin Hasr İfade Etmesi

Kasr da denilen hasr özel bir şekilde bir ifadenin diğerine tahsis edilmesine denir. Yani bir hükmü birine ait kılarken o hükmü diğerlerinden nefyetmektir şeklinde tarif edilmektedir. Mevsûfun sıfata hasredilmesi yanında sıfatın mevsûfa da hasredilmesi şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Buna ek olarak ma'mûlün mef'ûl, zarf veya harf-i cerli olup, amilinden önce gelmesi de hasr ifade etmektedir.¹⁵⁶

Misal: وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ¹⁵⁷ ayetinde geçen هُمْ zamîrinin nefiy harfinden sonra isim cümlesinin başında gelmesi hasr ve ihtisâs manasını ifade etmektedir.¹⁵⁸

Zamîrin Sâhibu'l-Hâl Olması

Hâlin durumunu açıkladığı ifadeye sâhibu'l-hâl denir. Sâhibu'l-hâl cümlede genellikle fâil, mef'û'l veya her ikisi gelebilir.¹⁵⁹

Misal: ... وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا ...¹⁶⁰ ayetinde yer alan بِالْمَعْرُوفِ fiilindeki fâil olan/özne cemi' zamîrden hâl gelmektedir.¹⁶¹

2.2.1.2. İşâret Zamîrleri (İsimleri)

İşâret isimleri, canlı veya cansız varlıkları göstererek karşılayan isimlerdir. Gösterilen varlığa إليه مشار/müşârun ileyh denir. Müşârun ileyh'in hazır ve gözle

¹⁵⁶ Abdurrahman b. Ebi Bekir Celâlüd-Dîn es-Suyûtî, **el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matba'atü Hicâzî, Kahire, Cilt: 2, ss. 51-52.

¹⁵⁷ "Onlar ateşten çıkacak da değildir." Bakara 2/167.

¹⁵⁸ Semerkandî, 148b.

¹⁵⁹ el-Câmî, s. 141; İbn Hişâm, s. 316.

¹⁶⁰ "Ve kadınları boşadığınızda, onlar da iddetlerini sona erdirince kendi aralarında aklın ve dinin prensiplerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları durumda, eşleriyle yeniden evlenmelerine mani olmayın." Bakara 2/232.

¹⁶¹ Semerkandî, 191a.

görülmesi gerekmektedir. İşaret isimleri, işaret ettikleri varlıklara göre: yakın, orta ve uzak olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹⁶²

İşaret Zamîrlerinin Cümlede Kullanımı

İşâret isimleri cümlede mübtedâ, haber, fâil, nâib-i fâil, muzâfun ileyh, sıfat, mevsûf, bedel vb. gelebilirler.

Mübtedâ Olması

Misal: أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ¹⁶³ ayetinde yer alan أُولَئِكَ mübtedâ, عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ cümlesi ise onun haberi gelmektedir.¹⁶⁴

Haber Olması

Misal: هُؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ¹⁶⁵ ayeti ile ilgili Semerkandî, هُؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesinin تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesinin ona sıla cümlesi geldiğini, sıla ve ism-i mevsulün de أَنْتُمْ zamîrine haber olduğunu izah etmektedir.¹⁶⁶

Not: ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ¹⁶⁷ ayetinde geçen ذَلِكَ ile ilgili Semerkandî farklı i'râb analizlerine değinmektedir. Söz konusu ayette yer alan ذَلِكَ ilk aşamada الم in haberi olmaktadır. Bu takdirde الْكِتَابُ sözcüğü ذَلِكَ nin sıfatı olarak i'râblanmaktadır. Bunun yanında ذَلِكَ ikinci mübtedâ, الْكِتَابُ ise onun haberi olmaktadır. Veya الْكِتَابُ, ذَلِكَ nin sıfatı olup, لَا رَيْبَ فِيهِ ona haber gelmektedir. Bu cümle birinci mübtedaya (الم) haber olmaktadır. Ayrıca الم in mahzûf bir mübtedanın

¹⁶² Muhammed Hudârî, *Hâşiyetü'l-Hudârî 'Ala Şerhi İbn Akil 'Ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, Daru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt: 1, s. 140; Çögenli, s. 38.

¹⁶³ "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onların üzerinedir." Bakara 2/157.

¹⁶⁴ Semerkandî, 142b.

¹⁶⁵ "Fakat siz, birbirinizi katleden..." Bakara 2/85.

¹⁶⁶ Semerkandî, 109b.

¹⁶⁷ "İşte bu kitap, kendisinde hiç şüphe yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir rehberdir." Bakara 2/2.

(هذه) haberi olması kaydıyla ذَلِكَ ikinci haber veya bedel şeklinde tahlil edilmektedir. Bu durumda ذَلِكَ, الْكِتَابُ ye sıfat gelmektedir. Yapılan i'râb analizlerine ek olarak الم ses kabul edilip i'râba konu teşkil etmeyip ذَلِكَ mübteda kabul edilmektedir. الْكِتَابُ ise onun haberi olmaktadır. Veya ذَلِكَ, الْكِتَابُ, لَا رَيْبَ فِيهِ haber sözüne sıfat olup haber ifade eder. Son olarak ذَلِكَ mahzûf bir mübtedânın (هو) haberi şeklinde i'râblanmaktadır.¹⁶⁸

Uzak İçin Kullanılan İşaret Zamîrleri

Misal 1: ذَلِكَ¹⁶⁹ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ayetinde zikredilen ذَلِكَ'nin 'da'sı uzak için kullanılıp, tefhim ve ta'zim anlamı içermektedir. ذَلِكَ ism-i işâretinin lâmu ise zaid/sıla olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁰

Misal 2: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ayetinde yer alan وَكَذَلِكَ uzak için kullanılıp, tefhim manası vurgulanmaktadır.¹⁷²

Misal 3: ...أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ayetinde zikredilen أُولَئِكَ uzak anlamda yorumlanarak, müşriklerin erkeklerine ve kadınlara işaret etmektedir.¹⁷⁴

İşaret İsimlerinin Fiilden Anlaşılan Mastara İşaret etmesi

Misal 1: ...فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ... فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ayetinde geçen تَمَنَّعَ, ذَلِكَ fiilinden anlaşılan التَمَنَّعُ / faydalanmak

¹⁶⁸ Semerkandî, 22b.

¹⁶⁹ “Hiçbir şüpheye yer olmayan bu ilahi kelam Allah'a karşı sorumluluklarının farkında olanlara bir rehberdir.” Bakara 2/2.

¹⁷⁰ Semerkandî, 20b.

¹⁷¹ “Ve işte böylece, sizler insanlara birer şahit ve örnek olasınız diye sizi vasat bir ümmet yaptık.” Bakara 2/143.

¹⁷² Semerkandî, 133b.

¹⁷³ “Onlar ateşe çağırırlar...” Bakara 2/221.

¹⁷⁴ Semerkandî, 181b.

¹⁷⁵ “Emniyette olduğunuz vakit hacca kadar umre ibadetiyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse ihramlı olarak üç, yedi gün de döndüğünüz vakit olmak üzere toplamda on gün oruç tutar. Bu (durum) ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir...” Bakara 2/196.

mastarına işaret etmektedir.¹⁷⁶ Semerkandî zikri geçen işaret ismi ile ilgili, Ebu Hanife'ye göre ذَلِكْ nin التَّمَعَّ fiilinin mastarı التَّمَعَّ a işaret ettiğini kaydederken, İmam Şafii'nin ise bu işaret ismin önceden zikri geçen الْهَدْيِ veya صِيَامِ ifadelerine işaret ettiğini aktarmaktadır.¹⁷⁷

Misal 2: ... وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ ...¹⁷⁸ ayetinde yer alan ذَلِكُمْ , ذَلِكُمْ sözünden anlaşılan التَّكْتُبُ/yazmak mastarına işaret etmektedir.¹⁷⁹

Misal 3: وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ... ذَلِكُمْ¹⁸⁰ ayetinde zikredilen ذَلِكُمْ ifadesi ترك فلا تَعْضُلُوهُنَّ den anlaşılan ترك العضل/engel olmamak mastarına işaret etmektedir.¹⁸¹

Not: Bazı durumlarda İşaret isimlerin kendinden sonra geçen fiilin mastarına da işaret ettiği görülmektedir.

Misal: ...كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ¹⁸² ayetinde yer alan كَذَلِكَ, kendinden sonra gelen يُرِيهِمُ fiilinden anlaşılan الإِرَاءَةَ/göstermek mastarına işaret etmektedir.¹⁸³

İşaret İsimlerinin Birden Fazla Olguya Dayanması

Misal 1: تِلْكَ ... تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ¹⁸⁴ ayetinde geçen تِلْكَ işaret isminin küfür ehlinin, mü'minlere Rableri katından herhangi bir hayrın indirilmemesi, onların yeniden küfre dönmelerini istemeleri ve cennete kendilerinden

¹⁷⁶ Semerkandî, 167b.

¹⁷⁷ Aynı yer, Semerkandî, 167b.

¹⁷⁸ "...Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu davranış, Allah yanında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam..." Bakara 2/282.

¹⁷⁹ Semerkandî, 219a.

¹⁸⁰ "Kadınları boşadığınız ve onlar da iddet sürelerini sona erdirdikleri zaman... onların eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel çıkarmayın... Bu, sizin için daha uygun ve daha nezihdir..." Bakara 2/232.

¹⁸¹ Semerkandî, 191a.

¹⁸² "İşte böylece Allah, onlara yaptıkları fiilleri onulmaz pişmanlık kaynağı olarak gösterecektir..." Bakara 2/167.

¹⁸³ Semerkandî, 148b.

¹⁸⁴ "Bu, onların uydurduğu boş kuruntulardır! De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz kesin delilinizi getirin." Bakara 2/111.

başkalarının girmemelerini ifade eden batıl arzularına işaret ettiği vurgulanmaktadır.¹⁸⁵

Misal 2: **كَذَلِكَ**¹⁸⁶ **يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ** ayetinde yer alan **كَذَلِكَ**, bahsi geçen talak ve iddet hükümlerine işaret etmektedir.¹⁸⁷

Misal 3: **تِلْكَ**¹⁸⁸ **آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ** ayetinde zikredilen **تِلْكَ** ifadesi, binlerce kişinin memleketlerini terketmeleri, Allah'ın onları öldürüp, sonra diriltmesi, Tâlût'u onlara kral yapması, gökyüzünden Tâbût'un inmesi şeklinde tecelli eden mucizeyi göstermesi, fakir bir çocuk olan Davud'un eliyle zorba olan Câlût'u mağlup etmesi gibi hâdise ve kıssalara işaret etmektedir.¹⁸⁹

Not: **أُولَئِكَ**¹⁹⁰ **لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ** ayetinde yer alan **أُولَئِكَ** ifadesi Bakara 2/201 de geçen ikinci firkayla (“Rabbimiz! bize Dünya'da da iyilik ve güzellik ver, Ahiret'te de iyilik ve güzellik ver ve bizi Cehennem ateşinden koru”) bağlantılı olarak işaret ismi şeklinde kullanılmaktadır.¹⁹¹

2.2.1.3. İsm-i Mevsûller (İlgi Zamîrleri)

İsm-i mevsûl, kendinden sonra gelen cümle veya zarf ile anlamı ortaya çıkan isimlerdir.¹⁹² İbn Hişâm ise İsm-i mevsûlü sıla ve ‘aid/zamîre ihtiyaç duyan isimler diye ta’rif etmektedir.¹⁹³ İsm-i mevsûlü açıklayan bu cümleyle sıla cümlesi denir.¹⁹⁴ Sıla cümlesinde ism-i mevsulün ihtiyaç duyduğu ait/zamîr bulunmaktadır. Bu zamîrin has ism-i mevsûle tekil, ikil, çoğul, eril ve dişil açısından mutabakatı gereklidir. Müşterek ism-i mevsûlde ise lafzına ve manasına riayet ederek iki seçenek karşımıza çıkmaktadır. İsm-i mevsûl cümledeki konumuna göre i’rab

¹⁸⁵ Semerkandî, 120b.

¹⁸⁶ “Tefekkür edesiniz diye Allah sizin için âyetlerini böyle açıklamaktadır.” Bakara 2/242.

¹⁸⁷ Semerkandî, 198a.

¹⁸⁸ “İşte bunlar Allah'ın delilleridir. Biz onları sana hak olarak bildiriyoruz. Muhakkak ki sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.” Bakara 2/252.

¹⁸⁹ Semerkandî, 202b; Fahreddin er-Razî Ebu Abdîllah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1981, Cilt: 6, s. 208.

¹⁹⁰ “İşte onlara kazandıklarına karşılık bir nasip vardır. Allah, hesabı pek seri görendir.” Bakara 2/202.

¹⁹¹ Semerkandî, 172a.

¹⁹² Zemahşerî, s. 138; Çögenli, s. 42.

¹⁹³ İbn Hişâm, s. 112.

¹⁹⁴ Zemahşerî, s. 138; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 98.

almaktadır. Nitekim ism-i mevsûl, mahallen merfu', mahallen mansûb ve mahallen mecrûr şeklinde i'râb edilmektedir.¹⁹⁵

İsm-i Mevsûl Çeşitleri

İsm-i Mevsuller iki kısma ayrılmaktadır.

a. Özel (Has) İsm-i Mevsûl: Cümledeki gereksinime göre tekil, ikil, çoğul, eril ve dişil gelen isimlerdir.¹⁹⁶

b. Müşterek ism-i mevsûl: Bir tek lafızla, herkes için ortak kullanılabilen mevsullerdir. ما, أيّ, أل, ذو, ذا olarak altı tanedir. Eril, dişil, tekil, ikil, ve çoğul şeklinde ortak kullanılırlar.

- a. ما ise akılsız varlıklar için kullanılırken, من akıllı varlıklar için kullanılmaktadır. Bazen birbirlerinin yerine kullanıldıkları da göze çarpmaktadır.
- b. أيّ, ذو, ذا: Hem akıllı varlıklar hem de akılsız varlıklar için kullanılırlar. İsm-i mevsullerden أيّ üç harekeyle i'râb alır. Sadece zamme üzere mebni olduğu söylenir. ذو ise araplardan Tayy kabilesinin lügatında ism-i mevsûl kullanılmaktadır. ذا'nın ism-i mevsul olmasındaki en önemli faktör, من veya ما edatlarından sonra gelmesidir.¹⁹⁷
- c. ال: İsm-i fail, ism-i mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe olan kelimelere bitişir. İsm-i tafdil ve camit isimlerdeki ال/elif-lâm takısı marife edatıdır.¹⁹⁸

İsmi Mevsûllerin Cümlede Kullanımı

İsm-i mevsuller cümledeki konumuna göre mübteda, haber, fail, mef'ul, sıfat, bedel vb. olabilmektedir.

¹⁹⁵ el-Galâyinî, Cilt: 1, ss. 104-105.

¹⁹⁶ İbn Hişâm, s. 112; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 98.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, s. 113; el-Galâyinî, Cilt: 1, ss. 100-104.

¹⁹⁸ İbn Hişâm, s. 113.

Mübtedâ Gelmesi

Misal 1: ¹⁹⁹الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ayetinde yer alan الَّذِينَ mübteda olup, هُمْ الْمُفْلِحُونَ, وَأُولَئِكَ هُمْ الْمُرْسَلُونَ ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”²⁰⁰ ifadesi ise ona haber gelir.²⁰¹

Misal 2: ²⁰²بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ... ayetinde geçen فَلَهُ sözcüğü mevsule ve şartiye şeklinde tahlil edilmesiyle mübteda olmaktadır. فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ifadesi ise ona haber gelmektedir.²⁰³

Misal 3: ²⁰⁴وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ayetinde yer alan وَالَّذِينَ mübteda olup, هُمْ الْمُفْلِحُونَ, وَأُولَئِكَ هُمْ الْمُرْسَلُونَ ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.” ifadesi ise ona haber gelir.²⁰⁵

Haber Gelmesi

Misal: ²⁰⁶وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ism-i mevsul olup sılası ile birlikte مَا edatına haber gelir.²⁰⁷

¹⁹⁹ “Onlar gaybte iken inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda gönül hoşluğuyla infak ederler.” Bakara 2/3.

²⁰⁰ Bakara 2/5.

²⁰¹ Semerkandî, 24b.

²⁰² “Hayır, öyle değil! Kim güzel davranış ve iyilikte bulunarak kendisini Allah'a teslim ederse, onun ecri Rabbinin katındadır.” Bakara 2/112.

²⁰³ Semerkandî, 121a.

²⁰⁴ “Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de gönülden inanırlar. Ahirete de kesin bir bilgiyle iman ederler.” Bakara 2/4.

²⁰⁵ Semerkandî, 24b.

²⁰⁶ “İnkâr edenler ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi irade etmiştir?" söylerler.” Bakara 2/26.

²⁰⁷ Semerkandî, 71a.

Sıfat Gelmesi

Misal 1: ²⁰⁸الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ayetinde geçen الَّذِينَ sözü ²⁰⁹لِلْمُتَّقِينَ ayetinde zikredilen لِلْمُتَّقِينَ ifadesinin sıfatı gelmektedir.

Misal 2: ²¹⁰الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ ayetinde yer alan الَّذِينَ ifadesi ²¹¹وَالْفَاسِقِينَ ayetinde yer alan الْفَاسِقِينَ e sıfat olmaktadır.

Atf-1 Beyân Gelmesi

Misal: ²¹²وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ayetindeki الَّذِينَ sözü bir önceki ayette geçen الَّذِينَ den atf-1 beyân gelmektedir.²¹³

Atıf Olması

[Yukarıda ism-i mevsûlün atf-1 beyân olması ile ilgili verdiğimiz örnek atıf konusuyla da ilgilidir. Yani الَّذِينَ sözü bir önceki ayette geçen الَّذِينَ ye atfedilmektedir.]²¹⁴

Not: Bazen ism-i mevsulün mahzûf bir mevsuf yerine geçtiği görülmektedir.

Misal: ²¹⁵وَأِذَا قِيلَ لَهُمْ امْنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ... ayetinde geçen كَمَا آمَنَ النَّاسُ ifadesindeki مَا kelimesinin mahzûf bir mevsufun yerine geçtiği ifade edilmektedir. Semerkandî söz konusu ayetin takdirini, *مثل الإيمان الذي آمن الناس* /insanların iman ettiği gibi, şeklinde değerlendirmektedir.²¹⁶

²⁰⁸ “Onlar ki gaybe inanıp, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda infakta bulunurlar.” Bakara 2/3.

²⁰⁹ Semerkandî, 24a.

²¹⁰ “Onlar, Allah'a verdikleri sözü sağlama bağladıktan sonra bozan...” Bakara 2/27.

²¹¹ Semerkandî, 72b.

²¹² “Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesinlikle iman ederler.” Bakara 2/4.

²¹³ Semerkandî, 24b.

²¹⁴ bkz: Semerkandî, 24b.

²¹⁵ “Ve onlara, "İnsanların iman ettikleri gibi siz de iman edin" denildiğinde...” Bakara 2/13.

²¹⁶ Semerkandî, 41a.

Not: Semerkandi, **فَادْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ**,²¹⁷ ayetinde geçen **كَمَا** ifadesini **عَلَّمَكَ** /size öğrettiği tarzıyla, şeklinde yorumlayarak **مَا** sözcüğünün ism-i mevsul olduğunu açıklamaktadır.²¹⁸

2.2.1.4. İstifhâm (Soru) İsimleri

İstifhâm, belirli edatlarla konuyu kavramayı istemek anlamına gelmektedir.²¹⁹ İstifhâm edatlarından **الهمزة**/hemze ve **هل**/hel harf olup, bu ikisi dışında kalanlar ise isimdir.²²⁰ Hemze genellikle istifhâm için kullanılırken bazen farklı manalar için de kullanıldığı tespit edilmektedir. Örneğin, emir, nehiy, tesviye/eşitlik, olumsuzluk, inkâr, takrir, taaccub, hatırlatma, övünme, yüceltme, dehşete düşürme, tehdit etme, uyarma, bir şeyin geciktğini belirtme, bilmezden gelme, küçümseme, alay etme, serzeniş, çokluk ve teşvik gibi manalar için de kullanılmaktadır.²²¹ İstifham isimleri **أَيّ** şeklinde 11 tanedir. Bunlardan **أَيّ** mu'reb olup, diğerleri mebni kabul edilmektedir. Nitekim **أَيّ** üç harekeyle i'rablanırken, ism-i mevsul olması kaydıyla muzaf olup sadrı sılası²²² mahzuf olduğunda mebni olmaktadır.²²³

İstifhâm İsimlerinin Özellikleri

İstifhâm isimleri ve özellikleri şunlardır:

- a. **من- من ذا**: Kim? manasına gelip, akıllı varlıklar için kullanılmaktadırlar.²²⁴ Bazen bir işin veya eylemin yapılmasını temelden inkâr ederek, nefy-i inkarî manasını da

²¹⁷ "...Allah'ı, daha önce tanımadığınız ve onun size bildirdiği şekilde zikredin..." Bakara 2/239.

²¹⁸ Semerkandî, 197b.

²¹⁹ İbn Hişâm el-Ensârî, **Muğni'l-Lebib**, Cilt: 1, s. 5; Abdü'l-Gani ed-Dakr, **Mu'cemü'l-Kavaidi'i-Arabiyye**, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1986, s. 27.

²²⁰ Abdü'l-Gani ed-Dakr, s. 27.

²²¹ Ahmet Muhtar Ömer ve diğerleri, **en-Nahvu'l-Esasî**, Dâru's-Selâsil, Kuveyt, 1994, s. 303; Halil İbrahim Kocabıyık, "İstifham Edatları", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, sayı: 2, 2017, ss. 656-661.

²²² Sadr-ı Sıla: **أَيّ** ifadesini açıklayan cümlelerin baş kısmına verilen isimdir. bkz: el-Câmî, s. 254.

²²³ el-Galâyinî, Cilt: 1, ss. 106-111.

²²⁴ Çögenli, s. 375.

içermektedirler.²²⁵ من ذا cümledeki konumuna göre farklı şekillerde i'rablanmaktadırlar. Genel olarak kendilerinden sonra nekire bir isim gelirse bu durumda mübteda olurlar. Kendilerinden sonra marife isim gelirse bu durumda haber olurlar. Sibeveyh'e göre من ذا mübteda, kendilerinden sonraki isim haber olur. Bunun yanında lazim fiilden önce gelirlirse yine mübteda şeklinde i'rab edilirler. Yalnız müteaddi fiilden önce gelirlirse mef'ul kabul edilirler.²²⁶

Misal: ... وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ...²²⁷ ayetinde geçen مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ ifadesindeki مَنْ istifhâm için kullanılmıştır.²²⁸

- b. ما ذا Ne?, her/ne... -se? anlamları vermektedir.²²⁹ Çoğunlukla akılsızlar (hayvanlar, nebatat, cansız varlıklar ve eylemler) için kullanılmasına karşın akıllı varlıklar için de kullanıldığı görülmektedir. Akıllı varlıklar olsun, akılsız varlıklar olsun herhangi bir şeyin hakikatini ve sıfatını sorgulamak için kullanılırlar. من ذا hakkında yapılan i'rab analizleri ما ذا içinde geçerlidir. Bu edatlar istifhâmiyye kullanılabildikleri gibi ism-i mevsul ve şart edatı da kullanılırlar.²³⁰

Misal: ²³¹أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ayetindeki ما ifadesi taaccüp manasında olup, istifhâm için gelmiştir.²³²

Not: "ب, إلى, على, عن, في, من, ل, " gibi harfi cer edatlarından biri gelirse "ب, إلى, على, عن, علام, عم, فيم, مم, لم" şekline dönüşürler. Az da olsa sonlarına "ه"/ha-i sekt bitişir.²³³

Misal: ²³⁴...قُلْ فَلِمَ قَتَلْتُمُونِ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ayetinde görüldüğü üzere ما istifhâmiyyeye dahil olan harfi cer, ما edatının elifini düşürmüştür.²³⁵

²²⁵ el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 106.

²²⁶ Abdü'l-Gani ed-Dakr, s. 28.

²²⁷ "Biz, yönünü çevirdiğin tarafı sadece; Peygambere uyanlarla, gerisingeriye dönecek olanları fark edelim diye kible kıldık." Bakara 2/143.

²²⁸ Semerkandî, 135b.

²²⁹ Çögenli, s. 370.

²³⁰ el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 107; Abdü'l-Gani ed-Dakr, s. 28.

²³¹ "İşte bunlar doğru yolu terkedip sapık yolu satın alırlar. Affetmeyi bırakıp azabı satın alan kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da sabırlıdılar(!)" Bakara 2/175.

²³² Semerkandî, 152a.

²³³ Çögenli, s. 370.

²³⁴ "Onlara söyle ki: "Şayet Allah'a iman eden kimseler idiyse, bundan evvel neden Allah'ın resullerini katlediyordunuz?" Bakara 2/91.

Not: Bazen ما kendinden sonra gelen ismi-i işaret ile birlikte istifhâm için kullanılmaktadır.²³⁶

Misal: ...وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا...²³⁷ örneğinde مَاذَا istifhâm için gelmiştir.²³⁸

- c. كم: Ne kadar, kaç? anlamında, sayı sormayı ifade etmektedir.²³⁹ Arapçada genellikle cinsi ve miktarı belirsiz olan sayılardan kinayedir. كم ile soru soran biri herhangi bir şeyin hakikatini öğrenmek için bu edatı kullanmaktadır. كم ifadesinin temyizi müfret ve mansup gelmektedir.²⁴⁰
- d. كيف: nasıl, nasıl (nice)? anlamında durumu sormak için gelmektedir. Bunun dışında taaccub, nefiy, inkar ve azarlama manası içerdiği de göze çarpmaktadır. Fetha üzere mebnidir. İ'rabtaki yerine gelince konumuna göre haber, mef'ul, hal veya mef'ul-ü mutlak şeklinde tahlil edilmektedir. Bazen tekid için gelen zaid ما nın bitişmesiyle, şartiyye geldiği de görülmektedir.²⁴¹
- e. أين: “Nereye, nerede, nerede ...-se,” anlamlarına gelmektedir.²⁴² Herhangi bir şeyin, bir mekanda bulunduğunu veya meydana geldiğini öğrenmek için kullanılmaktadır. Başına مِنْ geldiğinde, herhangi bir şeyin çıkış noktası anlamını kazanmaktadır. Buna ek olarak, kendisine tekid için gelen zaid ما nın bitişip, şartiyye manasını içermesiyle, iki fiili cezmetmektedir.²⁴³
- f. أَى: “Nerede? nereden? nereye? ... -se, nasıl? nasıl da! ne faydası var?!, ne zaman?” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁴⁴ كيف manasında mekan zarfıdır. Şart manasını içerdiğinde iki fiili cezmeder. مِنْ أَى/ nereden? anlamına geldiği de söylenir.²⁴⁵
- g. متى: ne zaman? anlamında mazi ve gelecek zamanı sormak için kullanılmaktadır. İsm-i şart olup iki fiili cezmettiği de kaydedilmektedir.²⁴⁶

²³⁵ Semerkandî, 112b.

²³⁶ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 322; Çögenli, s. 371.

²³⁷ “İnkâr edenler ise, "Allah, misal olarak bununla neyi irade etmiştir?" derler.” Bakara 2/26.

²³⁸ Semerkandî, 71a.

²³⁹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 200; Çögenli, s. 374.

²⁴⁰ İbn Hişâm, s.261.

²⁴¹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 225-227; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 110; Çögenli, s. 369.

²⁴² el-Câmî, s. 274; Çögenli, s. 373.

²⁴³ el-Câmî, s. 274; el-Galâyinî, Cilt: 1, ss. 109-110.

²⁴⁴ el-Câmî, s. 274; Çögenli, s. 372.

²⁴⁵ el-Câmî, s. 274; el-Galâyinî, Cilt: 1, ss. 110-111.

- h. **أَيَّانَ**: ne zaman anlamında **متى** ile yakınlık arz etmektedir. Sadece gelecek zaman ile ilgili sorularda kullanılır. Genellikle yüceltmek, korkutmak ve abartmak bağlamında kullanıldığı dile getirilmektedir. Bazen şart manasında iki fiili cezm etmektedir. Şartıye için geldiğinde az da olsa kendisine **مَا** bitişmektedir.²⁴⁷
- i. **أَيَّ**: Hangi/hangisi..., her hangi, nerede, nasıl? manalarına gelmektedir.²⁴⁸ Herhangi bir şeyin tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Şart manasına gelip, iki fiili cezm etmektedir. **أَيَّ الْكَمَالِيَّةِ** isimlendirmesiyle kemal manasına yorumlandığı da kaydedilmektedir. İ'râbı ile ilgili ise nekreden sonra gelirse, sıfat olur. Marifeden sonra gelirse hâl olur. Yalnızca izafeli kullanılır. Erillik-dişilik açısından mevsufuna uyar. Bazen nida harfîyle kullanılır. **أَيَّ** bütün hallerde mu'reb olup, yalnızca ism-i mevsul olması kaydıyla muzaf olup sadrı sılası mahzuf olduğunda mebni olmaktadır.²⁴⁹

İstifhâm'ın inkar için gelmesi

Misal 1: **... قَالُوا إِنُّؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ...²⁵⁰** ayetinde geçen **أِنُّؤْمِنُ** daki hemze istifhâm için kullanılmıştır. Ayetin takdiri, “ب/öyle bir şey olamaz”, şeklinde kaydedilmektedir.²⁵¹

Misal 2: **قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ...²⁵²** ayetinde zikredilen **أَلَمْ أَقُلْ** ifadesindeki hemze, istifhâm-i inkariyye manasında kullanılmıştır. Semerkandî, istifhâm-i inkariyye olan hemzenin tahkik ve takrir manası içerdiğini aktarmaktadır.²⁵³

Misal 3: **... أَيُّودٌ أَحَدَكُمُ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ...²⁵⁴** ayetinde yer alan hemze de istifhâm-i inkariyye için gelmiştir.²⁵⁵

²⁴⁶ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 371; Çögenli, s. 374; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 109.

²⁴⁷ el-Câmî, ss. 274-5; Çögenli, s. 376; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 110.

²⁴⁸ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 81; Çögenli, s. 372.

²⁴⁹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 82; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 111.

²⁵⁰ “Biz de aklı ermeyenler gibi inanalım mı?” derler. ” Bakara 2/13.

²⁵¹ Semerkandî, 41a.

²⁵² “Allah "Size, göklerin ve yerin gaybını kesinlikle ben bilirim, yine gizli tuttuklarınızı da açığa vurduklarınızı da, ben bilirim söylemedim mi?" dedi.” Bakara 2/33.

²⁵³ Semerkandî, 81b.

²⁵⁴ “Sizden herhangi biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun...” Bakara 2/266.

Not: Semerkandî, ²⁵⁶أَوْكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ, ayetindeki hemzenin de inkariyye olduğunu kaydetmektedir.²⁵⁷

İstifhâmın Takrîr Manasında Kullanımı

Misal 1: ... ²⁵⁸إِتَامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ayetindeki istifhâm hemzesi takrir manasında kullanılmıştır.²⁵⁹

Misal 2: ²⁶⁰سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ... ayetinde geçen كَمَا ifadesi istifhâm-i takririyye manasında kabul edilmektedir.²⁶¹

Misal 3: ²⁶²إِلَّم تَر إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ ayetinde geçen istifhâm hemzesi, takririyye şeklinde değerlendirilmektedir.²⁶³

Not: İstifhâm hemzesi takririyye geldiği gibi هَلْ kelimesi de istifhâm-i takririyye gelmektedir.

Misal: ²⁶⁴هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا ayetindeki هَلْ istifhâm-i takririyye şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶⁵

İstifhâmın Şart Manasında Kullanımı

Misal: ²⁶⁶إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetindeki Hemze إِنَّ şartiyye manasına gelmektedir. Semerkandî, söz konusu ayetin takdirini إِنَّ

²⁵⁵ Semerkandî, 212a.

²⁵⁶ “Onlar her ne zaman bir ahidde bulundularsa, içlerinden kimileri o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu inanmaz.” Bakara 2/100.

²⁵⁷ Semerkandî, 115b.

²⁵⁸ “Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup dururken, insanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?” Bakara, 2/44.

²⁵⁹ Semerkandî, 91b.

²⁶⁰ “Benî İsrail'e sor; biz onlara ne kadar açık mucizeler vermiştik...” Bakara 2/211.

²⁶¹ Semerkandî, 174b.

²⁶² “Binlerce kişi oldukları esnada, ölüm korkusuyla memleketlerini terk edenlerin farkına varmadın mı?” Bakara 2/243.

²⁶³ Semerkandî, 198a.

²⁶⁴ “O, "Ya üzerinize savaş yazıldığı hâlde, savaşmayacak olup, savaştan kaçarsanız?" demişti.” Bakara 2/246.

²⁶⁵ Semerkandî, 199b.

²⁶⁶ “Şüphesiz, inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için farketmez; iman etmezler.” Bakara 2/6.

الَّذِينَ كَفَرُوا إِن أَنذَرْتَ أَمْ لَمْ تَنْذِرْ فَهَمَا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ
Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da bu iki durum onlar için eşittir, şeklinde tahlil etmektedir.²⁶⁷

İstifhâmın Nefiy Manasında Kullanımı

Misal: ... هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ ²⁶⁸ ayetinde zikredilen هَلْ sözcüğünden sonra إِلَّا geldiğinden, هَلْ ifadesi nefiy manasında değerlendirilir.²⁶⁹

İstifhâmın Tevbîh (Azarlama) ve Ta'cîb (Şaşırtma) İçin Gelmesi

Misal: ... إِنْ كَلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ ²⁷⁰ ayetinde yer alan istifhâm hemzesi muhataplarının azarlanması ve onların içinde buldukları durumun kişiyi hayrete düşürdüğünü belirtmek bağlamında kullanılmıştır.²⁷¹

İstifhâmın Red Manasında Gelmesi

Misal: ... أُولَؤُكَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ²⁷² ayetindeki hemze ile ilgili Semerkandî, istifhâmın red için geldiğini açıklamaktadır.²⁷³

2.2.1.5. Şart İsimleri

إِنْ, مَنْ, مَا, أَيْنَمَا, مَهْمَا, أَيَّ مَا, أَنَّى, مَتَى, أَيَّانَ, حَيْثَمَا, إِذَا ²⁷⁴ şeklinde on bir tanedir.

Bunlardan sadece إِنْ harf olup, diğerleri isimdir. Bu edatlar, iki fiilin başına gelir ve

²⁶⁷ Semerkandî, 30b.

²⁶⁸ “Onlar böyle hareket etmekle, Allahın, bulutdan gölgeler arasında meleklerle beraber kendilerine gelmesini gözlüyorlar.” Bakara 2/210.

²⁶⁹ Semerkandî, 174b.

²⁷⁰ “Size herhangi bir peygamber, hoşlanmadığınız bir şey getirdikçe, kibirlenip... onları katletmediniz mi?” Bakara 2/87.

²⁷¹ Semerkandî, 110b.

²⁷² “...Peki ama, ataları hiçbir şeye akıl erdirmeyen, dosdoğru yolu seçemeyen kimseler olsalar da mı onlara tabi olacaklar?” Bakara 2/170.

²⁷³ Semerkandî, 150a.

²⁷⁴ İbn Hişâm, ss. 94-100; el-Câmî, s. 352.

onları cezmeder. Bunlardan birinci fiile “şart”, ikinci fiile de “ceza” denir. Ceza, isim veya fiil cümlesi olup, talep bildiren fiil, camid fiil, veya قَدْ, لَنْ, مَا, سَ, سَوْفَ gibi harflerle başlarsa, bu edatlar cümlenin mahallini cezmeder.²⁷⁵ Şart fiil ile cevabı, ikisi birden mazi fiil ya da cevap emir kipi veya camit/çekimi olmayan bir fiil olabilir. Bu takdirde söz konusu bu fiiller “mahallen/konumsal meczum” olurlar. Şart mazi fiil, cezası müzari olduğu takdirde, müzari fiilin meczum veya merfu’ okunması caizdir. لَمْ ile meczum olan müzari fiilden önce iki fiili cezmeden şart edatlarından biri bulunursa, o müzari fiil lafzen لَمْ ile mahallen de şart edatıyla meczum olur.²⁷⁶

Şart edatlarından إِذَا, أَمَّا, لَوْ ise diğer iki fiili cezmeden şart edatları gibi iki fiilin başına geldikleri halde cezmeder. أَمَّا edatının dahil olduğu şart, i’rab bakımından mübteda cezası da haber olmaktadır. Bu haberin başına فَ harfinin gelmesi de zorunludur.²⁷⁷

Şart ve Cevap Cümlesi

Şart isimlerinden sonra gelen birinci fiil şart, ikinci fiil ise ceza-cevap diye isimlendirilmektedir.²⁷⁸ Şartın, haberî ve mutasarrıf bir fiil olması gerekmektedir. Bunun yanında şartın قَدْ, لَنْ, مَا, سَ, سَوْفَ gibi harflerle başlamaması gerekmektedir. Şart edatlarından sonra isim gelirse, orada bir fiilin takdir edilmesi gerekmektedir.²⁷⁹

Misal: ... مِمَّا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ تَنْسِيهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا...²⁸⁰ ayetinde geçen مَا iki fiili cezmederek şart ismi gelmiştir.²⁸¹

Şartın Fâsıla Gelmesi

Bazen şart edatlarının birbirine yakın bağlantısı olan ifadeleri (örneğin: kasem ve cevabı vb.) araladığı da göze çarpmaktadır.²⁸²

²⁷⁵ İbn Hişâm, s. 102; el-Camî, ss. 355-6; İbn ‘Akîl, Cilt: 2, ss. 282-3; Çögenli, s. 80.

²⁷⁶ Çögenli, ss. 81-82.

²⁷⁷ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 298; Çögenli, ss. 85-89.

²⁷⁸ İbn Hişâm, s. 102; el-Câmî, s. 354; Çögenli, s. 80.

²⁷⁹ el-Galâyinî, Cilt: 2, s. 133.

²⁸⁰ “Biz herhangi bir âyetten her neyi nesheder veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha iyisini veya benzerini getiririz.” Bakara 2/106.

²⁸¹ Semerkandî, 119a.

Misal: ...²⁸³ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا... ayetindeki şart cümlesi olan
قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ ifadesi عَسَيْتُمْ fiilinin ismi olan muttasıl zamîr (نَمْ) ve haberi gelen
أَلَّا تُقَاتِلُوا ifadesini aralamıştır.²⁸⁴

Şart Cümlesinin Hazfi

Bazen cevap cümlesinin bağlantılı olduğu şart cümlesi gizli olabilmektedir.

Misal : ...²⁸⁵ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ... ayetinde geçen
قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ cümlesi, mukadder/gizli olan
قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا ifadesi, mukadder/gizli olan şart cümlesine,
قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا ifadesini aralamıştır.²⁸⁶

Cevap (Cezâ) Cümlesi

Şartta geçerli olan genel kural cevapta da geçerlidir. Yani cevap olacak fiil,
şart gibi uygun vasıfta olan fiillerden olması gerekmektedir. Bunun aksi durumlarda
ise cezayı, şarta bağlayan فاء gelmektedir. فاء ye cevapta geldiğinden dolayı فاء
الربطية/fa-i cevab, cevabı şartla bağladığından dolayı da فاء الربطية/fa-i rabt denir.
Cevap, isim cümlesi olduğunda فاء yerine إِذَا Fücâiyye gelmektedir.²⁸⁷

Misal 1: ...²⁸⁸ فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ...
ayetinde yer alan ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ cümlesi, لَمَّا kelimesinin cevap cümlesi
gelmektedir.²⁸⁹

²⁸² el-Câmî, s. 421.

²⁸³ “O, "Ya üzerinize savaş emrolunduğu hâlde, harbe gitmeyecek olursanız?" söylemişti.” Bakara 2/246.

²⁸⁴ Semerkandî, 199b.

²⁸⁵ “Onlara şöyle de ki: "Siz bunun için Allah'tan güvence mi aldınız? Eğer durum bundan ibaret ise, Allah verdiği sözden rücû' etmez..." Bakara 2/80.

²⁸⁶ Semerkandî, 107b.

²⁸⁷ el-Camî, s. 356; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 133.

²⁸⁸ “Ateş tam çehresini aydınlattığı sırada Allah nurlarını gideriverip de onları karanlıklar içinde göremez bir şekilde bırakır.” Bakara 2/17.

²⁸⁹ Semerkandî, 47b.

olması; şartın cevabı camid/çekimi yapılmayan fiil olması; şartın cevabı emir veya nehiy olan fiil olması; şartın cevabı başında olumsuzluk edatı لَا bulunan fiil olması; şartın cevabı başında olumsuzluk edatı مَا bulunan fiil olması.²⁹⁸

Misal 1: ... وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ...²⁹⁹ ayetinde yer alan فَأْتُوا ifadesi [emir kipi olup, lafzen cezme kabul etmediğinden] فَ /Fa-i rabita ile gelerek وَإِنْ كُنْتُمْ sözüne cevap cümlesi olmaktadır.³⁰⁰

Misal 2: ... فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...³⁰¹ ayetinde geçen فَاتَّقُوا ifadesi [emir kipi olup, lafzen cezmi kabul etmediğinden] فَ /Fa-i rabita ile gelerek] فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا ya cevap cümlesi olmaktadır.³⁰²

Misal 3: ... بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ...³⁰³ ayetinde zikredilen مَنْ أَسْلَمَ sözü [lafzen cezmi olmadığından] فَ /Fa-i rabita ile gelerek] فَلَهُ أَجْرُهُ ifadesine cevap cümlesi gelmektedir.³⁰⁴

Şart Edatının Amili

Misal 1: ... وَإِذَا خَلُوا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ³⁰⁵ ayetindeki إِذَا zarf olup, şart cümlesindeki خَلُوا fiili onda amel etmektedir.³⁰⁶

Misal 2: ... كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوًا فِيهِ...³⁰⁷ ayetindeki كَلَّمَا ifadesi zarf olup, مَشْوًا ile mansup olmaktadır.³⁰⁸

²⁹⁸ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, ss. 282-3; Çögenli, ss. 82-85.

²⁹⁹ “Şayet kulunuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an hakkında tereddütte iseniz, haydi bakayım onun misli bir sûre getiriverin...” Bakara 2/23.

³⁰⁰ Semerkandî, 61b.

³⁰¹ “ Ve eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman bunu başaramayacaksınız- bu durumda tutuşturucusu insanlarla taşlar olan ateşten korunun...” Bakara 2/24.

³⁰² Semerkandî, 65a.

³⁰³ “Hayır, durum asla sizin dediğiniz gibi değil! Kimki "ihsan" derecesine yükselerek benliğini Allah'a dayarsa, onun karşılığı Rabbinin yanındadır...” Bakara 2/112.

³⁰⁴ Semerkandî, 121a; Konuyla ilgili diğer örneklere bakınız: 137a, 140a.

³⁰⁵ “Fakat şeytan huylu münafik dostlarıyla başbaşa kaldıkları vakit, "Muhakkak, biz sizinle birlikteyiz. Fakat biz onlarla alay ediyoruz" söylerler.” Bakara 2/14.

³⁰⁶ Semerkandî, 42b.

³⁰⁷ “...her ne zaman önlerini aydınlattığında ışığında yol alırlar...” Bakara 2/20.

³⁰⁸ Semerkandî, 53b.

Şart Manasına Gelen Farklı Edatlar

Misal 1: ³⁰⁹ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ:1 ayetindeki istifhâm hemzesi إِنَّ şartiyye manasına yorumlanmaktadır. Nitekim ayetin takdiri: كُفْرًا سَاطِعًا لَّهُمْ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ / إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ فَهُمَا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ onları uyarsan da, uyarmasan da bu iki durum onlar için eşittir, şeklinde tahlil etmektedir. ³¹⁰ سَوَاءٌ ise ceza cümlesi olmaktadır.

Misal 2: ³¹¹ ... فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ:2 ayetinde geçen لَمَّا kelimesi إِذ manasına gelip, şartiyye yerinde kullanılmaktadır. ³¹²

Misal 3: ³¹³ ... وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ ...:3 ayetinde geçen لَوْ sözcüğü إِنَّ manasına gelmektedir. ³¹⁴

2.2.1.6. Sesler

İki kısma ayrılır:

- a. Canlılardan gayrı akıllar ve çocuklara seslenmede kullanılan sesler.
- b. Çevrede duyulan sesleri hikaye etme yoluyla uydurulan sesler.

Her iki çeşit sesler, isim-fiillere benzediğinden dolayı mebnilerden sayılmaktadır. Zamîr taşımazlar ve cümleyi oluşturan öğelerden de değildirler. ³¹⁵

Misal: الم “Elif Lâm Mîm.”³¹⁶ Semerkandî söz konusu ayeti savt/ses şeklinde değerlendirmektedir.

ويجوز أن يجعل الم بمنزلة الصوت.³¹⁷

³⁰⁹ “İnkâr edenlere gelince, onları ikaz etsen de, ikaz etmesen de, bu hal onlar için aynıdır, inanmazlar.” Bakara 2/6.

³¹⁰ Semerkandî, 30b.

³¹¹ “Ateş tam çevresini aydınlattığı esnada Allah çırıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde zulmetler içinde bırakır.” Bakara 2/17.

³¹² Semerkandî, 47b.

³¹³ “Allah dileseydi, hiç kuşkusuz onların iştme ve görme hislerini yok ediverirdi...” Bakara 2/20.

³¹⁴ Semerkandî, 54a; Konuyla ilgili bakınız: 70b.

³¹⁵ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, ss. 214-5; el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 122.

³¹⁶ Bakara 2/1.

³¹⁷ Semerkandî, 22b.

2.2.2. MU'REB KELİMELER

Mu'reb, âmîlinin değişmesiyle i'rap alâmeti de değişen kelimelerdir.³¹⁸ Arapçada asıl olan mu'rebtir. Mebnî ise mu'rebin fer'idir. Mu'reb kelime lafzen veya takdîren değişime uğramaktadır.³¹⁹ Mu'reb isim, ref', nasb ve cer şaklinde i'râb edilmektedir.³²⁰ Mu'reb, mebnînin aksine harflere benzememektedir.³²¹

2.2.2.1. Merfû' Kelimeler

Damme, vâv ve elif gibi failin alâmetini taşıyan isimlerdir. Yani mu'reb kelimenin lafzen veya takdîren merfû' olmasıdır.³²²

2.2.2.1.1. Mübtedâ

Lafzî amillerden arındırılmış, müsnedün ileyh/özne olan isme denir.³²³ Mübtedâda amel eden, amili mânevîdir.³²⁴ Mübtedada asıl olan onun nekire değil de marife gelmesidir. Çünkü nekire genellikle belirsiz olmaktadır. Bunun yanında bazen mübtedanın da nekire geldiği tespit edilmektedir. Örneğin mübtedanın umûmiyet veya hususiyet bildirmesi onun nekire gelmesine imkan tanımaktadır.³²⁵ Mübtedaya genellikle haber gelmektedir. Az da olsa haber yerine geçen fail de gelmektedir.³²⁶ Mübtedâda asıl olan lafzen haberden önce gelmesidir.³²⁷

³¹⁸ İbn Hişâm, s. 19.

³¹⁹ el-Câmî, s. 19; İbn Hişâm, s. 19.

³²⁰ el-Câmî, s. 22.

³²¹ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 52.

³²² el-Câmî, s. 57.

³²³ İbn Hişâm, s. 128; el-Câmî, s. 72.

³²⁴ Hudârî, Cilt: 1, s. 191.

³²⁵ İbn Hişâm, s. 129.

³²⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 191.

³²⁷ el-Câmî, s. 74.

Mübtedânın açık isim gelmesi

Mübteda sarîh isim, müevvel isim ve munfasıl zamîr gelebilir.³²⁸

a. Lafzen Merfû' Olan Mübtedâ

Misal 1: ... اللَّهُ³²⁹ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ayetinde geçen اللَّهُ ifadesi mübteda olup, لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ise ona haber gelmektedir.³³⁰

Misal 2: الْحَقُّ³³¹ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ayetinde zikredilen الْحَقُّ sözcüğü mübteda gelmektedir.³³²

Misal 3: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنَ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانَ³³³ ayetinde yer alan شَهْرُ رَمَضَانَ ifadesi mübteda olup, haberi ondan sonra gelen sıla cümlesidir.³³⁴

b. Mahallen Merfû' Olan Mübtedâ

Misal 1: الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ³³⁵ ayetindeki الَّذِي mübteda olup, فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ ifadesi ise onun haberi olmaktadır.³³⁶

Misal 2: مَنْ³³⁷ مِنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا... ayetinde geçen مَنْ mahallen merfu' mübteda olmaktadır.³³⁸

Misal 3: تِلْكَ³³⁹ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ... ayetinde geçen تِلْكَ sözcüğü mübteda, نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ise onun haberidir. [آيَاتُ اللَّهِ ise, ondan bedel olur].³⁴⁰

³²⁸ İbn Hişâm, s. 128; el-Câmî, s. 72; Hudârî, Cilt: 1, s. 191.

³²⁹ “Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur.” Bakara 2/255.

³³⁰ Semerkandî, 204b.

³³¹ “Hak sadece Rabbin katındadır. Artık, sakın şüphelenenlerden olma!” Bakara 2/147.

³³² Semerkandî, 139a.

³³³ “O şehri Ramazan... İnsanlara doğruyu göstermek için rehber olan ve doğru yolu ve (hak ile batılı birbirinden) ayıran apaçık delilleri içinde barındıran Kur'an onda indirilmiştir.” Bakara 2/185.

³³⁴ Semerkandî, 158b.

³³⁵ “O Rab ki, yeryüzünü sizin istirahatınız için döşek, göğü de bina yapandır. Semadan yağmur suyu indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler yaratandır. Öyleyse bunları bile bile Allah'a eşler koşmayın.” Bakara 2/22.

³³⁶ Semerkandî, 58a.

³³⁷ “Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve güzel davranışlarda bulunanlar...” Bakara 2/62.

³³⁸ Semerkandî, 100b.

Mübtedânın Birden Fazla Gelmesi

Misal: ... ذَلِكَ الْمِ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ ...³⁴¹ ayetlerinde الم birinci mübteda, ذَلِكَ ise ikinci mübteda olup, الْكِتَابُ ise onun haberidir.³⁴²

Mübtedâ ve Haberinin Marife Gelmesi

Misal: ... ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ...³⁴³ ayetindeki ذَلِكَ mübteda olup, الْكِتَابُ ise onun haberi olmaktadır.

... جعل المبتدأ لفظ ذلك, وتعريف الخبر من المبالغة والفاخرة.³⁴⁴

Mübtedânın Nekre isim gelmesi

Misal 1: ... وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ ...³⁴⁵ ayetinde geçen صَدٌّ ifadesi mübteda olup, [أَكْبَرُ sözü ise onun haberi] olmaktadır.³⁴⁶

Misal 2: ... قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ حَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَدَى...³⁴⁷ ayetinde geçen قَوْلٌ sözcüğü mübteda olup [حَيْرٌ ise onun haberi gelir].³⁴⁸

Misal 3: ... كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَأَتْهُ وَكُتِبَ وَرُسُلُهُ ...³⁴⁹ ayetinde zikredilen كُلُّ ifadesi mübteda olup [أَمْنٍ fiili ise onun haberi] olmaktadır.³⁵⁰

³³⁹ “İşte bunlar Allah'ın mesajlarıdır. Biz onları sana bütün gerçeğiyle okuyoruz...” Bakara 2/252.

³⁴⁰ Semerkandî, 202b; diğer örnekler için bakınız: 135b, 199a.

³⁴¹ “Elif Lâm Mîm. Bu, içinde kesinkes şüphe barındırmayan kitaptır...” Bakara 2/1-2.

³⁴² Semerkandî, 22b.

³⁴³ “Bu, kendisinde hiçbir şekilde şek olmayan kitaptır...” Bakara 2/2.

³⁴⁴ Semerkandî, 23b.

³⁴⁵ “...Allah'ın çizdiği hak yoldan engellemek, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan uzaklaştırmak, Allah indinde sonuç olarak daha büyük günahdır...” Bakara 2/217.

³⁴⁶ Semerkandî, 178b.

³⁴⁷ “Tatlı bir söz ve affetme, peşinden gönül kırma gelen bir iyilikten daha üstündür...” Bakara 2/263.

³⁴⁸ Semerkandî, 211a.

³⁴⁹ “...Onlardan her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler...” Bakara 2/285.

³⁵⁰ Semerkandî, 221a.

Mübtedânın Câr ve Mecnûr Gelmesi

Misal: ³⁵¹ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ayetinde yer alan مِنَ النَّاسِ ifadesi mübteda olup, [haberi مَن kelimesi] gelmektedir.[Semerkandî söz konusu tefsîrinde i'râb yaparken yer yer zayıf görüşlere de başvurmuştur].
...والجار مع المجرور في محل الرفع على الإبتداء بمعنى وبعض الناس أو بعض من الناس.³⁵²

Mübtedânın Muhassas Gelmesi

Misal: ³⁵³ ... فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ... ayetindeki مَا taaccüp manasında olup, muhassas mübteda şeklinde değerlendirilmektedir.

وما تامة مبتدأة مخصصة.³⁵⁴

Mübtedânın Hazfedilmesi

Misal 1: ³⁵⁵ ... وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إثمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى ... ayetinde geçen لِمَنِ اتَّقَى ifadesi mahzup bir mübteda olan ذَلِكَ kelimesinin haberi olmaktadır.³⁵⁶

Misal 2: ³⁵⁷ رُزِقَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ... ayetindeki رُزِقَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesinin mübtedası mahzup olan هُمْ zamîridir.³⁵⁸

Misal 3: ³⁵⁹ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ ... ayetindeki لِلْفُقَرَاءِ sözcüğünün mübtedası gizli değerlendirilmektedir.

صدقاتكم للفقراء.³⁶⁰

³⁵¹ “İnsanlardan, öyleleri de vardır ki iman etmedikleri hâlde, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" derler.” Bakara 2/8.

³⁵² Semerkandî, 34b.

³⁵³ “...Onlar cehennem ateşine karşı ne kadar da sabırlıdılar(!)” Bakara 2/175.

³⁵⁴ Semerkandî, 152a.

³⁵⁵ “Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için verilen bir hükümdür...” Bakara 2/203.

³⁵⁶ Semerkandî, 172b.

³⁵⁷ “Küfredenlere dünya hayatı pek süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle eğleniyorlar.” Bakara 2/212.

³⁵⁸ Semerkandî, 175b.

³⁵⁹ “(Sadakalar) kendilerini Allah yolunda adayan fakirler içindir. Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler.” Bakara 2/273.

Mübtedânın Şart Manasında Gelmesi

Misal 1: ³⁶¹بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ... ayetinde geçen مَنْ şart manasında, mahallen merfu' mübteda olup, ona haber gelen فَلَهُ أَجْرُهُ ifadesi ف ile başlamıştır.³⁶²

Misal 2: ³⁶³الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِثْمِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ... ayetinde geçen الَّذِينَ şart manasında mübteda olup, haberi olan فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ sözünde Fâ-i Râbita gelmiştir.³⁶⁴

Mübtedânın Muahhar (Haberden Sonra) Gelmesi

Misal 1: ³⁶⁵وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ayetinde yer alan غِشَاوَةٌ sözcüğü mübteda, وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ ise ona haber olmaktadır. Semerkandî bu i'râb tahlilini غِشَاوَةٌ رفع بالإبتداء عند سبويه sözüyle açıklamaktadır.³⁶⁶

Misal 2: ³⁶⁷...وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ... ayetinde geçen قَلْبُهُ mübteda, آتَمٌ ise ona haber gelmektedir.[Semerkandî bu ayette kendi bakış açısıyla farklı bir i'râba değinmektedir. Öyle ki, Semerkandî bu ayette yer alan آتَمٌ ile ilgili farklı ihtimallere başvurmuştur. Örneğin bir defasında آتَمٌ sözü لَنْ kelimesinin haberi iken قَلْبُهُ ifadesi onun faili geldiğini söyler. Buna ek olarak قَلْبُهُ sözü mübtedayken آتَمٌ ifadesinin ise onun mukaddem haberi olduğunu savunmaktadır].

...وَأَنْ يَكُونَ قَلْبُهُ مَبْتَدَأً وَآتَمٌ خَبْرُهُ مَقْدَمًا.³⁶⁸

³⁶⁰ Semerkandî, 214b; diğer örnekler için bakınız: 139a, 145a, 158b.

³⁶¹ “Hayır, öyle değil! Kim özü Muhsin olarak yüzünü tertemiz bir şekilde Allah'a teslim ederse, onun sevabı Rabbinin katındadır...” Bakara 2/112.

³⁶² Semerkandî, 121a.

³⁶³ “Mallarımı gece gündüz demeden; gizli ve açık Allah yolunda infak edenler var ya, onların Rableri katında ecirleri vardır...” Bakara 2/274.

³⁶⁴ Semerkandî, 215a.

³⁶⁵ ...“Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” Bakara 2/7.

³⁶⁶ Semerkandî, 33b.

³⁶⁷ “...Kim şahadetliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi vebal içindedir...” Bakara 2/283.

³⁶⁸ Semerkandî, 220a.

2.2.2.1.2. Haber

Lafzî amillerden arındırılmış, müsned/yüklem olan isme denir.³⁶⁹ Mübteda ve haberin amili, ibtidadır. Yani lafzî amillerden arındırılmalarıdır.³⁷⁰ Haber, mübtedaya zamîr, işaret, mübtedanın lafzının haber de tekrarlanması ve haberin umûm olması açısından bağlanmaktadır.³⁷¹

Haberin Kısımları

Haber, müfred/isim, cümle, zarf ve harfî cerli gelebilir.³⁷²

a. Müfred/Tekil Haber:

Misal: ...³⁷³ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ...³⁷⁴ ayetindeki أَكْبَرُ ifadesi إِخْرَاجُ sözünün haberi olmaktadır.³⁷⁴

b. Cümle Haber:

Haberin İsim Cümlesi Olması:

Misal 1: ...³⁷⁵ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ayetinde geçen لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ cümlesi اللَّهُ lafzına haber olmaktadır.³⁷⁶

Misal 2: ...³⁷⁷ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ayetindeki أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ cümlesi أُولَئِكَ ifadesinden haber gelmektedir.

اسم الإشارة مبتدأ خبره عليهم صلوات.³⁷⁸

³⁶⁹ el-Câmî, s. 73.

³⁷⁰ el-Câmî, s. 74.

³⁷¹ İbn Hişâm, s. 130.

³⁷² İbn 'Akil, Cilt: 1, s. 201; İbn Hişâm, ss. 130-1.

³⁷³ "...ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır." Bakara 2/217.

³⁷⁴ Semerkandî, 178b.

³⁷⁵ "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır..." Bakara 2/255.

³⁷⁶ Semerkandî, 204b.

³⁷⁷ "İşte Rableri katından bol mağfiret ve merhamet onların üzerindedir..." Bakara 2/157.

³⁷⁸ Semerkandî, 142b.

Haberin Fiil Cümlesi Olması:

Misal 1: ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهَا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ 379 ayetinde zikredilen تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesi أَنْتُمْ zamîrine haber olmaktadır.

...وقيل هؤلاء تأكيد والخبر هو الجملة. 380

Misal 2: إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ... 381 ayetinde yer alan يَتَّبِعُ الرَّسُولَ cümlesi مَنْ edatından haber gelmektedir.

...ويجوز أن تكون من إستفهامية موقع المبتدأ ويتبع موقع الخبر. 382

Misal 3: كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ 383 ayetinde geçen كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ ifadesi كُلُّ kelimesinin haberi olmaktadır.

...قوله كل مبتدأ وأمن خبره. 384

Haberin Şibh-i Cümle Olması:

Harf-i Cer ve Mecrûru ile Haber Olan Şibh-i Cümle

Misal 1: الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ 385 ayetinde geçen الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ifadesi الْحَقُّ sözüne haber olmaktadır.

والحق مبتدأ خبره الظرف. 386

Misal 2: ... وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِمَّاعِلَيْهِ لِمَنْ اتَّقَى... 387 ayetinde geçen لِمَنْ اتَّقَى ifadesi mahzûf bir mübtedanın haberi olmaktadır.

379 “Sonrada sizler şu kişilersiniz ki, birbirinizi öldüren, içinizden bir fırkaya karşı kötülük ve zulümde yardımlaşıyorsunuz...” Bakara 2/85.

380 Semerkandî, 109b.

381 “ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye...” Bakara 2/143.

382 Semerkandî, 135b.

383 “...Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler...” Bakara 2/285.

384 Semerkandî, 221a.

385 “ O Hak Rabbindendir. Artık, sakın şüphe edenlerden olma!” Bakara 2/147.

386 Semerkandî, 139a.

387 “Kim orada geri kalırsa, ona da bu hususta günah yoktur. Bu, Allah'a takva sahibi olanlar içindir...” Bakara 2/203.

a. Nâkıs Fiil Olarak Kullanılır:

Misal 1: قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁴⁰² ayetinde geçen الدَّارُ ifadesi كَانَتْ fiilinin ismi olup, خَالِصَةً ise ona haber gelmektedir.

ويحتمل ان يكون خالصة خبر كان.⁴⁰³

Misal 2: ذَا إِفَادَةِ نُوَّ إِنْ كَانَتْ نُوَّ⁴⁰⁴ ayetindeki ذَا ifadesinin şeklinde okunmasıyla كَانَتْ nâkıs değerlendirmektedir. Semerkandî “نا قصة وقدر” كَانَتْ nâkıs olup, ismi gizli bir marife isimdir” sözüyle bunu açıklamaktadır.⁴⁰⁵

b. Tam fiil olarak kullanılır:

Misal: ...إِنْ كَانَتْ نُوَّ⁴⁰⁶ ayetindeki كَانَتْ tammedir. [Semerkandî bu ayetteki farklı kıraatler sonucu كَانَتْ ifadesinin hem nâkıs hem de tâmme olduğunu söyler.]

...كان تامة.⁴⁰⁷

c. Zâid/Sıla olarak kullanılır:

Misal: ...وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ...⁴⁰⁸ ayetinde yer alan كَانَتْ fiili, لَكَبِيرَةً ifadesinin ref kıraatine göre zaid/sıla olarak değerlendirilmektedir.

وجه هذا القراءة ان يكون كان زائدة.⁴⁰⁹

⁴⁰² “Habibim söyle: "Eğer Allah katındaki ahiret yurdu olan cennet diğer insanlar için değil de, yalnız sizin için hazırlanmışsa ve doğru konuşarlardan iseniz o halde haydi bakalım ölümü isteyin!” Bakara 2/94.

⁴⁰³ Semerkandî, 113a.

⁴⁰⁴ “Eğer borçlu ödeyemeyeceği bir sıkıntı içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın...” Bakara 2/280.

⁴⁰⁵ Semerkandî, 216b.

⁴⁰⁶ “Eğer borçlu borcunu ödemekte zor durumdaysa, ona imkan buluncaya kadar zaman verin...” Bakara 2/280.

⁴⁰⁷ Semerkandî, 216b.

⁴⁰⁸ “...Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de...” Bakara 2/143.

كان Fiilinin İsmi

Müfret/açık isim, gizli/zamîr-i şân ve muahhar gelmektedir.

a. Müfret-Açık isim gelmesi

Misal: قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁴¹⁰ ayetinde geçen الدَّارُ ifadesi كَانَتْ fiilinin ismi olmaktadır.⁴¹¹

b. Gizli Olması

Misal: ...إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاصِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ ...⁴¹² ayetindeki كَانَ fiilinin ismi gizlidir.

وقرأ عاصم تجارة بالنصب على انه خبر كان والإسم مضمرة.⁴¹³

c. Muahhar gelmesi

Misal: ...لِنَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةً ...⁴¹⁴ ayetinde geçen حُجَّةً ifadesi كَانَ fiilinin ismi olup, muahhar gelmiştir.

وحجة اسم كان وللناس خبره.⁴¹⁵

كان Fiilinin Haberi

كان fiilinin haberi sarîh isim, zarf, mukaddem şeklinde vb. gelebilir.

⁴⁰⁹ Semerkandî, 135b.

⁴¹⁰ “ Şöyle de: "Şayet Allah indindeki ahiret yurdu olan cennet diğer insanlar için değil de, yalnız sizin ve özünüzde ve sözünüzde sadık iseniz haydi o zaman ölümü arzulayın!" Bakara 2/94.

⁴¹¹ Semerkandî, 113a.

⁴¹² "...Sadece, kendi aranızda hemen devredeceğiniz bir ticaret olursa..." Bakara 2/282.

⁴¹³ Semerkandî, 219a.

⁴¹⁴ "... haddi aşanların haricinde insanların elinde sizin aleyhinize karşı savunma fırsatı veren bir vesika olmasın." Bakara 2/150.

⁴¹⁵ Semerkandî, 140a.

Misal: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ⁴²³ ayetindeki مَا nefiy için gelmiştir.⁴²⁴

لَا: Hicâz ehline göre sadece nekire isimde amel etmektedir. Benî Temim kabilesine göre mübteda-haber لَا edatından önce neyse لَا geldikten sonra da aynıdır diyerek لَا amel ettirmezler.⁴²⁵ لَا kelimesinin amel etmesi için isim ve haberinin nekire olması, haberinin isminden önce gelmemesi ve cümledeki nefiyin إِلَّا ile iptal edilmemesi gerekmektedir.⁴²⁶

Misal: لَيْسَ لَا⁴²⁷ ayetindeki لَيْسَ ifadesi لَا anlamında, nefiy için kullanılmaktadır.⁴²⁸

إِنْ: İsminde ve haberinde nekre olmaları diye bir şart yoktur. Bilâkis hem nekrede hem de mârifede amel etmektedir. Basra ulemasının çoğunluğuna göre amel etmezken Kufelilere göre amel etmektedir.⁴²⁹

Misal: وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ⁴³⁰ ayetindeki إِنْ bir görüşe göre nefiy için kullanılmıştır.[Semerkandî daha önce de değindiğimiz üzere bazen zayıf görüşlere de yer vermektedir.]

وقيل إن نافية واللام بمعنى إلا.⁴³¹

لَات: Aslında لَا olup, meftûh bir tâ-i te'nîs ziyade edilmiştir. Cumhûru ulemaya göre لَيْس gibi ismini ref', haberini nasb etmektedir. Fakat لَات ifadesinden sonra isim ve haberi beraber zikredilmez. İsim ve haberinden yalnızca biri zikredilmektedir. Arapçada genellikle ismi hazfedilip, haberi zikredilir. Bunun yanında لَات yalnızca الحين/an ve zaman isimlerinde kullanılmaktadır.⁴³²

⁴²³ “İnsanlardan, iman etmedikleri durumda, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" söyleyenler de vardır.” Bakara 2/8.

⁴²⁴ Semerkandî, 35a.

⁴²⁵ el-Câmî, s. 89.

⁴²⁶ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, ss. 270-1; İbn Hişâm, ss. 158-9.

⁴²⁷ “ O vakit Mûsâ şöyle seslendi: "Rabbim diyor ki; o, yeri sürmek ve eki sulamak için boyunduruğa alınmayan, kusuru olmayan...” Bakara 2/71.

⁴²⁸ Semerkandî, 103a.

⁴²⁹ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, ss. 271-2.

⁴³⁰ “Gerçeği siz onun hidayet etmesinden önce yolunu kaybedenlerden idiniz.” Bakara 2/198.

⁴³¹ Semerkandî, 170a.

⁴³² İbn ‘Akîl, Cilt: 1, ss. 272-3; İbn Hişâm, s. 161.

2.Mukârebe Fiilleri

Haberde oluşan olayın fail için yaklaştığını bildiren fiillerdir.⁴³³ Bunlar on bir fiil olup, yalnızca عَسَى fiilinin fiil veya harf olduğu yönünde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Fakat sahîh olan görüş, onun da fiil olmasıdır. Çünkü kendisine muttasıl zamîrler bitişmektedir. Bu fiillerin hepsi mukarebe için olmamasına rağmen bu isimle anılmalarında tağlîb vardır. Yani bütünün, bazıısıyla isimlendirilmesi kabilindedir.⁴³⁴ Mukarebe Fiilleri üçe ayrılmaktadır.

a. Mukârebe Fiilleri: Bir olayın yakında vuku' bulacağına işaret eden fiillerdir. Bunlar كَادَ, كَرَبَ, أَوْشَكَ fiilleridir.⁴³⁵ Mukârebe fiillerinden sadece كَادَ ve أَوْشَكَ nin mutasarrıf/çekimi yapıldığı aktarılmaktadır. Nitekim her iki fiilin mazi, muzâri ve ismi-fâil şeklinde çekimlendiği belirtilmektedir.⁴³⁶

Misal 1: ... ⁴³⁷يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كَلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ ... ayetinde geçen كَادَ sözü haberin yaklaştığını ifade etmektedir.

كاد من أفعال المقاربة وضعت لمقاربة الخبر من الوجود.⁴³⁸

Misal 2: ... ⁴³⁹وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ayetinde yer alan عَسَى yaklaştırma fiili anlamında kullanılmaktadır.

وعسى يجيء بمعنى قرب فلها مرفوع ومنصوب.⁴⁴⁰

Not: Bu fiillerin başına nefiy edatı gelmesiyle, mukarebe/yaklaştırma manası ortadan kalkar.

Misal: ...⁴⁴¹ قَالُوا النَّيِّ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ayetinde zikredilen كَادَ, başına nefiy مَا'sı gelmesiyle yaklaştırma manasından çıkmaktadır.⁴⁴²

⁴³³ el-Câmî, s. 376.

⁴³⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 274-5.

⁴³⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 274.

⁴³⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 282-3.

⁴³⁷ "Şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek. Her ne zaman önlerini aydınlattığında ışığında yol alırlar..." Bakara 2/20.

⁴³⁸ Semerkandî, 53a.

⁴³⁹ "Yine olabilir ki, bir şey sizin için şer iken, siz ondan hoşnut olursunuz. Gerçeği, Allah bilir, fakat siz bunu algılayamazsınız." Bakara 2/216.

⁴⁴⁰ Semerkandî, 177b.

⁴⁴¹ "Onlar, "İşte, şimdi onun vasfını anlatarak hakikati getirdin" söylediler. Velhasıl o sığırı kestiler. Halbu ki (bunu) yapmağa asla yaklaşmıyorlardı." Bakara 2/71.

⁴⁴² Semerkandî, 104a.

Not: Bazen şart edatı mukarebe fiillerinin isim ve haberini aralamak için gelmektedir.

Misal: ...⁴⁴³ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ تَكْتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا...
gelmiştir.

وقع الشرط فاصلا بين عسى وخبره.⁴⁴⁴

b. Şürû' (Başlama) Fiilleri: Herhangi bir hâdisenin meydana gelmesinin başladığına delalet eden fiillerdir. Bunlar عَلِقَ, أَخَذَ, طَفِقَ, جَعَلَ fiilleridir.⁴⁴⁵ Bu fiillerin haberinde أَنْ gelmemektedir. Çünkü bu fiiller hâl içindir. أَنْ ise istikbâl için kullanılmaktadır.⁴⁴⁶

c. Recâ Fiilleri: Herhangi bir hâdisenin meydana gelme ümidine delalet eden fiiller olup, اَخْلَقَ, حَرَى, عَسَى şeklinde üç tanedir.⁴⁴⁷ Bunlardan عَسَى gayr-i mutasarrıftır. Yani muzâri', meçhul, emir, nehiy vb. şeklinde çekimlenmemektedir.⁴⁴⁸ Bazen عَسَى ifadesi, كَادَ ye benzetilerek haberinde أَنْ in hazfolduğu göze çarpmaktadır.⁴⁴⁹ حَرَى ve اَخْلَقَ nin haberinde ise أَنْ in gelmesi vaciptir.⁴⁵⁰ عَسَى ve اَخْلَقَ nin nâkıs ve tâmme geldiği de söylenmektedir.⁴⁵¹

2. Ef'âl-i Kulûb:

ظَنَّ ve benzerleri veya ef'âl-i şek ve'l-yakîn şeklinde de isimlendirilmektedir.⁴⁵² Bu fiiller isim cümlesine dâhil olur. İsim cümlesinin her iki ögesini nasb ederek, bu her iki ögeyi kendine mef'ul yapmaktadır. Bu iki mef'ullerden ilki zikredildiğinde ikincisinin de zikredilmesi gerekmektedir. Çünkü bu her iki mef'ul tek bir isim gibi değerlendirilmektedir. Bunlardan birinin hazfi kelimenin bir kısmını hafzetmeye benzemektedir. Bunun yanında cümlede karine

⁴⁴³ "...O, "Ya size savaş farz yazıldığı durumda, harbe katılmayacak olursanız?" demişti..." Bakara 2/246.

⁴⁴⁴ Semerkandî, 199b.

⁴⁴⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 275.

⁴⁴⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 282.

⁴⁴⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 275.

⁴⁴⁸ el-Câmî, s. 376.

⁴⁴⁹ el-Câmî, s. 378.

⁴⁵⁰ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 280.

⁴⁵¹ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 284.

⁴⁵² İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 332; el-Câmî, s. 363.

varsa mef'ullerden herhangi biri hazfedilebilir. Bu fiillerin ilgâ edilmesi ve ta'lîk gibi özellikleri de vardır.⁴⁵³ Temelde ef'âl-i kulûb ve ef'âl-i tahvîl diye ikiye ayrılmaktadır.⁴⁵⁴

a. Ef'âl-i Kulûb:

Bunlar da kendi içinde yakîne delalet eden fiiller ve rüchâna delalet eden fiiller diye iki kısımda incelenmektedir.⁴⁵⁵

a.a. Yakîne delâlet eden fiiller: تعلم، درى، ألقى، رأى، وجد، علم، ووجد، رأى، ألقى، درى، تعلم

Misal 1: وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ...⁴⁵⁶ ayetinde geçen يَرَى ifadesi yakîn anlamında kullanılmaktadır.

ويرى متعدّ الى مفعولين لكونه بمعنى يعلم.⁴⁵⁷

Misal 2: وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا... ayetinde yer alan تَجَدَّ ifadesi yakîn anlamına gelmektedir.

هو من وجد بمعنى علم المتعدّي الى مفعولين.⁴⁵⁹

Not: Bazen رأى أبصر، görmek anlamında bir mef'ule müteaddî olmaktadır.

Misal: إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ...⁴⁶⁰ ayetindeki يَرُونَ ifadesi bir mef'ule müteaddî olur.

ويرون متعدّ الى مفعول واحد وهو العذاب فيكون بمعنى يبصر.⁴⁶¹

Not: رأى fiili, kalbi fiillerden olduğunda üç mef'ule müteaddî olur.

⁴⁵³ el-Câmî, ss. 363-365.

⁴⁵⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 333.

⁴⁵⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 333-4.

⁴⁵⁶ "Haksızlık edenler azap çekecekleri vakit bütün gücün Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının pek çetin olduğunu bir farkına varsalardı!" Bakara 2/165.

⁴⁵⁷ Semerkandî, 147b.

⁴⁵⁸ "Andolsun, sen onların, hayata, tüm insanlardan; hatta Allah'a eşler kabül edenlerden bile daha meyilli olduklarını bilirsin..." Bakara 2/96.

⁴⁵⁹ Semerkandî, 113b.

⁴⁶⁰ "...Allah'a ortak koşarak kendilerine zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvet ve kudretin yalnızca Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu görselerdi!" Bakara 2/165.

⁴⁶¹ Semerkandî, 147b.

Misal: ... كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ ...⁴⁶² ayetinde geçen يُرِيّ ifadesi üç mef'ule müteaddi olmaktadır.

وهي ثالث مفاعيل ارى ان كان من رؤية القلب.⁴⁶³

Not: Bazen رأى ifadesi bakmak ve kalple idrak bağlamında farklı manalara yorumlanmaktadır.

Misal: ... أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ ...⁴⁶⁴ ayetinde geçen تَرَ sözü gözle görmek ve kalple idrak manalarına yorumlanmaktadır.⁴⁶⁵

a.b. Ruchân'a delâlet eden fiiller:

ظَنَّ, خَالَ, حَسِبَ, رَعِمَ, عَدَّ, حَجَا, جَعَلَ, هَبَّ şeklinde sekiz tanedir. Bunlardan ظَنَّ ve خَالَ rüchâna delalet ettiği gibi yakîne de delalet etmektedir.⁴⁶⁶

b. Ef'âl-i Tahvîl:

Bunlar da diğerleri gibi aslı mübteda-haber olan ifadeleri, kendilerine mef'ul olarak almaktadırlar. Söz konusu bu fiiller yedi tane olup, صَيَّرَ, جَعَلَ, وَهَبَ, تَخَذَ, اتَّخَذَ, رَدَّ, تَرَكَ fiilleridir.⁴⁶⁷

Misal: ... وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ⁴⁶⁸ ayetinde yer alan تَرَكَ ifadesi صَيَّرَ manasında olup iki mef'ule müteaddî olur.

الاصل هم في ظلمات ثم دخل ترك فنصب الجزئين.⁴⁶⁹

Not: Ta'lik, bu fiillerin lafzen amel etmeyip, mânen amel etmeleri demektir. Kendileri ile mef'ulleri arasına sadaret/cümle başı isteyen edatların gelmesi bu fiillerin lafzen amel etmesini engellemektedir. Örneğin istifhâm, nefiy, tekîd için

⁴⁶² "...Böylece Allah, onlara yaptıkları fiilleri hasret ve pişmanlıklar kaynağı olarak gösterecektir..." Bakara 2/167.

⁴⁶³ Semerkandî, 148b.

⁴⁶⁴ "Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?..." Bakara 2/243.

⁴⁶⁵ Semerkandî, 198b.

⁴⁶⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 334-336.

⁴⁶⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 339-340.

⁴⁶⁸ "...onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir." Bakara 2/17.

⁴⁶⁹ Semerkandî, 48a.

gelen lâm-ı ibtidâ cümlelerin lafzını etkilerken, bu fiiller cümlelerin manasını etkilemektedirler.⁴⁷⁰

Misal 1: ...⁴⁷¹ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ...
ifadesi lâm-ı ibtidâ ile ta'like uğramıştır.

واللام... في لمن اشتراه لام الابتداء.⁴⁷²

Misal 2: وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ...⁴⁷³
ayetindeki علم maddesi مَن ile ta'like uğramaktadır.⁴⁷⁴

3. إِنَّ ve Benzerleri

Bunlara fiile benzeyen harfler de denir. Bunlar altı tane olup , إِنَّ, أَنْ, كَأَنَّ, لَكِنَّ, لَكِنَّ, لَكِنَّ ismini nasb, haberini de ref' etmektedir. أَنْ, إِنَّ, te'kîd, كَأَنَّ teşbih, لَكِنَّ istidrâk, لَكِنَّ temenni ve لَعَلَّ teraccî, işfâk ve ta'lîl manlarına gelmektedir. Bu harfler sadâret/cümle başı isteyen edatlardır. Bunlardan yalnızca أَنْ ismi ve haberiyle birlikte müfret te'vilinde olduğundan cümle başı istemez. Bu harflerin cümle başına gelmelerindeki amaç, kelâmın, ilk baştan itibaren te'kîd, teşbîh, idtirâk, temennî ve teraccî için olduğunu belirtmek içindir.⁴⁷⁵

إِنَّ: cümleye te'kîd anlamı katmaktadır. Cümle yapısını ve manasını değiştirmez. Cümle yerlerinde örneğin ibtidâda, قول maddesinden sonra, ism-i mevsûlden sonra ve إِنَّ ifadesinden sonra lâm-ı te'kîd gelirse إِنَّ kesralı okunmaktadır.⁴⁷⁶

أَنَّ: Te'kîd için gelmektedir. Cümlesiyle birlikte müfret hükmeder.⁴⁷⁷ İsim ve haberiyle birlikte fâil, mef'ul, mübteda ve muzâfün ileyih olması bağlamında أَنَّ fethâlî okunmaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ el-Câmî, ss. 365-6; İbn Hişâm, s. 192.

⁴⁷¹ “Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı...” Bakara 2/102.

⁴⁷² Semerkandî, 117a.

⁴⁷³ “...biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık...” Bakara 2/143.

⁴⁷⁴ Semerkandî, 135b.

⁴⁷⁵ el-Câmî, ss. 394-5; İbn Hişâm, s. 161.

⁴⁷⁶ el-Câmî, ss. 395-6; İbn Hişâm, ss. 178-9.

⁴⁷⁷ İbn Hişâm, s. 162; el-Câmî, s. 395.

Misal 1: ⁴⁷⁹إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen سَوَاءٌ veya bir başka i'râb tahliline göre لَا يُؤْمِنُونَ ifadesi إِنَّ ifadesinin haberi olmaktadır. Semerkandî, söz konusu ayet ile ilgili ...وسواء بمعنى مستوية رفع بانه خبر açıklamalarına değinmektedir.⁴⁸⁰

Misal 2: ⁴⁸¹...وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاَنَّهُ آتِمٌّ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ayetinde geçen آتِمٌّ ifadesi إِنَّ kelimesinin haberi gelmektedir.

يحتمل ان يكون آتم خبر ان...⁴⁸²

Misal 3: ⁴⁸³يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ayetindeki لَعَلَّ/umma anlamında kullanılmıştır.

ولعل للتوقع مرجو أو مخوف.⁴⁸⁴

Not: Mübtedanın haberinde olduğu gibi bazen de إِنَّ ifadesinin haberi marife gelmektedir.

Misal: ⁴⁸⁵أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ayetinde zikredilen الْمُفْسِدُونَ [ifadesi إِنَّ kelimesine] haber olup, marife gelmiştir.

وتعريف الخبر الدال على الحصر.⁴⁸⁶

Not: Bazen إِنَّ edatının haberinde cümlenin manasını kuvvetlendiren ل/Lâm-ı tekîd gelmektedir.

Misal: ⁴⁸⁷...إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ayetinde geçen لَمِن ifadesindeki lam ile ilgili Semerkandî, bu edatın tekid için kullanıldığını aktarmaktadır.⁴⁸⁸

Not: Bazen إِنَّ nin haberinde gelen Fâ-i Râbita isim ile haber arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır.

⁴⁷⁸ el-Câmî, s. 396.

⁴⁷⁹ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

⁴⁸⁰ Semerkandî, 30b-31a.

⁴⁸¹ “...Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.” Bakara 2/283.

⁴⁸² Semerkandî, 220a-b.

⁴⁸³ “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.” Bakara 2/21.

⁴⁸⁴ Semerkandî, 57b.

⁴⁸⁵ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.” Bakara 2/12.

⁴⁸⁶ Semerkandî, 40a.

⁴⁸⁷ “...o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.” Bakara 2/145.

⁴⁸⁸ Semerkandî, 138b.

Misal: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
Semerkandî, إِنَّ ifadesinin isminden bedel olan مَنْ edatının şart manası içermesiyle,
إِنَّ kelimesinin haberi ف ile kullanılmıştır.⁴⁹⁰

ن ve Benzerlerine (ما) Kâffe'nin Bitişmesi:

Bu harflere ما Kâffe bitişmesiyle amelleri iptal edilmektedir. Yalnız لَيْتَ nin amel etmesi veya ihmâl edilmesi caizdir. Bu edatlara ما Kâffenin dahil olmasıyla fiil cümlesine de gelebilirler. Fakat لَيْتَ isim cümlesine özgü olmasından dolayı fiil cümlesinde kullanılmaz. Bu bağlamda لَيْتَمَا قام زيد şeklinde söylenmez.⁴⁹¹

Misal: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ
ما Kâffe'den dolayı amel edemez.

لحققتها ما الكافة وعزلها عن العمل.⁴⁹³

ن, أن, كأن, لكن Harflerinin Hafifletilmesi:

ن nin hafifletilmesiyle amelinin vücûben iptal olduğu ve kendinden sonra lâm-ı te'kîdin geldiği kaydedilmektedir. Muhaffef ن in nevâsîh fiillere dahil olması da caiz görülmektedir.

أن ifadesinin muhaffefi sadece zamîr-i şe'n de amel etmektedir. Zamîr-i şe'n dışındaki yerlerde amel etmesi şaz/kural dışıdır. Muhaffef olan أن fiile dahil olmasıyla birlikte أن harfinden sonra gelen fiile س, سَوْفَ, قَدْ ve nefiy harfi bitişmektedir.

⁴⁸⁹ “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiilerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfât vardır..." (diye hükmedilmiştir)." Bakara 2/62.

⁴⁹⁰ Semerkandî, 100b.

⁴⁹¹ İbn Hişâm, ss. 163-5; el-Câmî, s. 395.

⁴⁹² “Bunlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz!" derler. Bakara 2/11.

⁴⁹³ Semerkandî, 39b.

إنَّ tahfif edilmesiyle kuvvetli görüşe göre ameli iptal olmaktadır.

لكنَّ ise, muhaffef olmasıyla ameli iptal edilir. Çünkü إِنَّ ye olan benzerliğinden uzaklaşmış olur. لكنَّ e bu durumda atıf vâvı veya i'tirâziyye vâvı eşlik etmektedir.⁴⁹⁴

Misal 1: ... إِنَّ، إِنَّ، وَإِنَّ...⁴⁹⁵ ayetindeki إِنَّ، إِنَّ، وَإِنَّ kelimesinden hafifletilmiş olup، لَكَبِيرَةً sözündeki lâm، lâm-ı fârikadır.

ان هي المخففة من الثقيلة واللام هي الفارقة بين ان المخففة والنافية.⁴⁹⁶

Misal 2: إِنَّ، إِنَّ، وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنَّ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ⁴⁹⁷ ayetinde geçen إِنَّ، إِنَّ، وَأَذْكُرُوهُ deki lâm ise، lâm-ı farıkadır.

ان هي المخففة من الثقيلة واللام هي الفارقة بينها وبين النافية.⁴⁹⁸

4. Cinsini Nefyeden لا/Lâ

إِنَّ gibi ismini nasb haberini ref' eder. Yalnız لا nekre isimde amel etmektedir. لا nın ismi muzâf ve şibh-i muzâf dışında bir isim olursa, bu durumda لا nın ismi fethâ üzere mebnî olmaktadır. لا amel etmesi için birkaç şarta ihtiyaç duymaktadır. Bu şartlar; لا nın cinsin nefyi için olması, her iki ma'mûlünün nekre olması ve isminin haberinden önce gelmesidir.⁴⁹⁹

Misal 1: لا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ⁵⁰⁰ ayetinde رَيْبَ mahallen mansub لا edatının ismi olmaktadır.

فقوله لا ريب فيه... منصوب المحل على انه اسم لا التي لنفي الجنس.⁵⁰¹

⁴⁹⁴ el-Câmî, ss. 400-403.

⁴⁹⁵ "...Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de..." Bakara 2/143.

⁴⁹⁶ Semerkandî, 135b.

⁴⁹⁷ "Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz." Bakara 2/198.

⁴⁹⁸ Semerkandî, 170a.

⁴⁹⁹ İbn Hişâm, s. 181.

⁵⁰⁰ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." Bakara 2/2.

⁵⁰¹ Semerkandî, 21b.

Misal 2: وَالْهُكُّمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ⁵⁰² ayetinde yer alan لَا edatının haberi mahzuktur. Müellif söz konusu mahzuf haberle ilgili, وان الخبر şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁰³

Misal 3: ...فَإِنْ أَنْتَهَوْا فَلَا عُذْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ⁵⁰⁴ ayetinde Semerkandî zarf olan عَلَى الظَّالِمِينَ ifadesinin لَا edatının haberinin yerine geçtiğini açıklamaktadır. [عُذْوَانَ sözü ise لَا kelimesinin ismi olmaktadır.]⁵⁰⁵

2.2.2.1.4. Fâil

Fiil ve benzerinin kendisine dayandırıldığı isimdir. Fâil fiilden sonra gelir.⁵⁰⁶ Fâil merfu' olup, sârîh/açık isim, müevvel isim veya zamîr gelebilir.⁵⁰⁷ Bunun yanında fâilin fiili ondan sonra gelmez. Fâilin fiiline ikil veya çoğul alâmeti bitişmez. Fâil müennes/dişil olduğunda, fiili de müennes gelir. Fâilin bazı durumlarda cevâzen veya vücûben mef'ulden sonra geldiği de göze çarpmaktadır.⁵⁰⁸

Fâilin Çeşitleri

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi fâil sârîh/açık isim, müevvel isim veya zamîr gelebilir.⁵⁰⁹

Sarîh/Açık İsim Olması

Misal: وَإِنْ كَانَ دُوْ عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ⁵¹⁰ ayetindeki كَانَ tamme olup, دُوْ عُسْرَةٍ sözü ise onun fâili gelmektedir. Semerkandî bu

⁵⁰² “Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.” Bakara 2/163.

⁵⁰³ Semerkandî, 144b.

⁵⁰⁴ “... Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.” Bakara 2/193.

⁵⁰⁵ Semerkandî, 164a.

⁵⁰⁶ el-Câmî, ss. 57-8; İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 358.

⁵⁰⁷ İbn Hişâm, ss. 197-8; Hudârî, Cilt: 1, s. 360.

⁵⁰⁸ İbn Hişâm, ss. 199-201.

⁵⁰⁹ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 360; Hudârî, Cilt: 1, s. 360.

ayette geçen ذُو عُسْرَةٍ ile ilgili çeşitli kıraatleri naklettikten sonra, ذُو عُسْرَةٍ sözünün fiilinin fâili olabileceğini söylemektedir.⁵¹¹

Müevvel-Müfret Hükümünde Gelmesi

Misal: ⁵¹²إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ifadesi mahallen merfu' سَوَاءٌ kelimesine fâil olmaktadır.

...وما بعده في محل الرفع على الفاعلية.⁵¹³

Mukadder/Gizli Olması

Misal: ⁵¹⁴... فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ayetinde geçen تَبَيَّنَ fiilinin fâil gizli olup, قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ifadesinden anlaşılan أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ sözüdür. [Buradaki fâil müevvel olup, konumuzla ilgili olarak mukadder/gizli geldiğinden dolayı bu örneği burada zikretmeyi uygun gördük.]

فاعل تبين مضمرة يفسره ما جاء بعده.⁵¹⁵

Fâilin Amili

Fâilin amili fiil geldiği gibi, fiil manasında olan ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, mastar, isim fiil, zarf, car-mecrûr ve ism-i tafdîl de olabilir.⁵¹⁶

⁵¹⁰ “Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.” Bakara 2/280.

⁵¹¹ Semerkandî, 216b.

⁵¹² “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

⁵¹³ Semerkandî, 30b.

⁵¹⁴ “...Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."” Bakara 2/259.

⁵¹⁵ Semerkandî, 209b.

⁵¹⁶ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 361.

Mastar Olması

Misal: ⁵¹⁷إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen ⁵¹⁸ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ifadesi mahallen merfu' سَوَاءٌ ifadesine fâil olmaktadır.

İsm-i Fâil Olması

Misal 1: ⁵¹⁹...وَمَا هُوَ بِمُزْحَرْجِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ayetindeki ⁵²⁰أَنْ يُعْمَرَ ifadesi mastar/müfret tevilinde olup, ⁵²¹بِمُزْحَرْجِهِ ifadesinin faili gelmektedir.

وان يعمر فاعل مزحرجه.⁵²⁰
Misal 2: ⁵²¹...وَمَنْ يَكْتُمهَا فَإِنَّهُ أُنِمْ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ayetinde geçen ⁵²²أَنْ يُعْمَرَ ifadesi, ⁵²³قَلْبُهُ sözcüğünü ref' ederek kendine fâil olarak almıştır. Semerkandî, ⁵²⁴أَنْ يُعْمَرَ... آثم خبر, ⁵²⁵إن وقلبه فاعله sözüyle bunu ifade etmektedir.

Sıfat-ı Müşebbehe Olması

Misal: ⁵²⁶قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقْعِ لَوْنُهَا تَسْرُ النَّاطِرِينَ ayetinde yer alan ⁵²⁷لَوْنُهَا ifadesi, ⁵²⁸فَاقْعِ sözünün fâili gelmektedir.

⁵¹⁷ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarasan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

⁵¹⁸ Semerkandî, 30b.

⁵¹⁹ “...Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.” Bakara 2/96.

⁵²⁰ Semerkandî, 114a.

⁵²¹ “Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarımızı hakkıyla bilendir.” Bakara 2/283.

⁵²² Semerkandî, 220a.

⁵²³ “...Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır" dedi.” Bakara 2/69.

⁵²⁴ Semerkandî, 102a.

Câr ve Mecrûr Olması

Misal 1: Misal 1: ⁵²⁵... وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ayetindeki غِشَاوَةٌ ifadesi عَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ sözüne fâil olmaktadır. [Çünkü câr ve mecrûrun müte'allık olduğu ifadenin zâmîri câr ve mecrûrda gizlenir. Bu bağlamda câr ve mecrûr, müte'allık gibi kendisinden sonraki ifadede amel eder.]

وغشاوة رفع بالجار والمجرور عند الأخفش.⁵²⁶

Misal 2: Misal 2: ⁵²⁷... ظُلُمَاتٌ أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ ... ayetinde geçen ظُلُمَاتٌ ile ilgili Semerkandî, وارتفاع ظلمات بالظرف açıklamasıyla onun zarf ile merfu olduğunu dile getirmektedir.⁵²⁸

Fâilin Amilinin Mukadder/Gizli Olması

Misal 1: Misal 1: ⁵²⁹... بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ ... ayetinde geçen مَنْ bir görüşe göre mukadder/gizli bir fiilin fâili olmaktadır. Söz konusu ayetin takdiri, بَلَىٰ يَدْخُلُهَا şeklinde ⁵³⁰بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ şeklindedir.

Misal 2: Misal 2: ... فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ...⁵³¹ ayetinde geçen فَرَجُلٌ ifadesi mukadder/gizli olan bir fiilin failidir. Semerkandî, ayetin takdirini, وامرأتان رجل فليشهدوا şeklinde değerlendirilmektedir.⁵³²

Not: Fiil ile faili arasında fasıl girse, müennes olan failin fiili müzekker gelebilir.⁵³³

⁵²⁵ "... Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır." Bakara 2/7.

⁵²⁶ Semerkandî, 33b.

⁵²⁷ "Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir." Bakara 2/19.

⁵²⁸ Semerkandî, 51b.

⁵²⁹ "Hayır, öyle değil! Kim "ihşan" derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse..." Bakara 2/112.

⁵³⁰ Semerkandî, 121a.

⁵³¹ "...eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir..." Bakara 2/282.

⁵³² Semerkandî, 218a.

⁵³³ el-Câmî, s. 295.

Tenâzu'

Tenâzu' denildiği gibi i'mâl/amel ettirmek de denir.⁵³⁴ Sözlükte çekişmek anlamına gelmektedir.⁵³⁵ Terim olarak ise iki amilin bir ma'mûle yönelmesidir. Bu her iki amil o ma'mûlde amel etmek istediğinden bunlardan biri o ma'mûlde amel eder. Diğerine uygun bir zamîr takdir edilir.⁵³⁶ Burada her iki amilin amel etmesi caiz olup, hangisinin amelce üstün olduğunda ihtilâf vardır. Küfe ekolü birinci fiile amel ettirirken, Basra ekolü ikinci fiile amel vermektedirler.⁵³⁷

Misal 1: ⁵³⁸ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ: zikredilen نُسَبِّحُ ve نُقَدِّسُ fiilleri, لَكَ ve بِحَمْدِكَ de amel etmek istemektedirler.

فاللام في لك في المعنى متعلق بالفعلين وكذلك الحال اعني بحمدك.⁵³⁹

Misal 2: ⁵⁴⁰ كَفَرُوا وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ... ayetinde geçen كَفَرُوا ve كَذَّبُوا fiillerinin her biri amel etmek için بِآيَاتِنَا ifadesine yönelmektedir.

فتوجه الفعلان الى شيء واحد وهو قوله بآياتنا.⁵⁴¹

2.2.2.2. Mansûb Kelimeler

Mef'ul alâmeti taşıyan isimlerdir. Hakikaten veya hükmen mef'ul olan ismin fetha, kesra, elif veya yâ harfiyle kullanılmasıdır.⁵⁴²

2.2.2.2.1. Mef'ûlün Bih

Fâilin yaptığı eylemden etkilenen nesneye mef'ûlün bih denir.⁵⁴³ Fâil devamlı merfu' geldiği gibi, mef'ulün bih de devamlı mansûb gelir.⁵⁴⁴ Mef'ulün bih fiilden

⁵³⁴ İbn Hişâm, s. 216.

⁵³⁵ Cevherî, Cilt: 3, s. 1289; Hudârî, Cilt: 1, s. 412.

⁵³⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 412,415.

⁵³⁷ İbn Hişâm, s. 216.

⁵³⁸ "Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler. Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti." Bakara 2/30.

⁵³⁹ Semerkandî, 79b.

⁵⁴⁰ "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir..." Bakara 2/39.

⁵⁴¹ Semerkandî, 88b.

⁵⁴² el-Câmî, s. 90.

sonra gelir. Bazen mef'ulün bih'in fiilden önce geldiği de göze çarpmaktadır. Mef'ulün bih bazen cevâzen bazen de vücûben mukaddem gelebilir. Örneğin istifhâm veya şart manasında olan mef'ulün bih cümle başında gelmektedir.⁵⁴⁵

Mef'ulün Bih Sarîh İsim Olur:

Misal 1: ... فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ...⁵⁴⁶ ayetindeki رِزْقًا sözü أَخْرَجَ fiiline Mef'ulün bih gelir.⁵⁴⁷

Misal 2: ... وَانْقُوا يَوْمًا لَا تَجْزَى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا...⁵⁴⁸ ayetindeki شَيْئًا ifadesi لَا تَجْزَى fiilinin mef'ulün bih'i olur.⁵⁴⁹

Misal 3: ... يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا...⁵⁵⁰ ayetinde geçen حَلَالًا ifadesi كُلُوا fiiline mef'ulün bih olur.⁵⁵¹

Mef'ulün Bih'in Zamîr Olması:

Misal: ... فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ...⁵⁵² ayetinde geçen فَسَيَكْفِيكَهُمُ sözündeki her iki zamîr (ك) ve (هُم) mef'ulün bih olmaktadır.⁵⁵³

Mef'ulün Bih'in Mahzuf Olması:

Misal 1: ... بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...⁵⁵⁴ ayetinde geçen أَنْ يُنَزَّلَ ifadesinin mef'ulü mahzuf olan شَيْئًا sözcüğüdür. [Çünkü نَزَّلَ fiili müteaddîdir.]⁵⁵⁵

⁵⁴³ el-Câmî, s. 97.

⁵⁴⁴ İbn Hişâm, s. 218.

⁵⁴⁵ el-Câmî, s. 98.

⁵⁴⁶ "...onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır... Bakara 2/22.

⁵⁴⁷ Semerkandî, 59a.

⁵⁴⁸ "öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez..." Bakara 2/48.

⁵⁴⁹ Semerkandî, 93b.

⁵⁵⁰ "Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin!.." Bakara 2/168.

⁵⁵¹ Semerkandî, 149a.

⁵⁵² "... Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir." Bakara 2/137.

⁵⁵³ Semerkandî, 131b.

Misal 2: ⁵⁵⁶ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ... Misal 2: ⁵⁵⁶ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ... fiilinin her iki mefulü mahzuftur. Semerkandî söz konusu mefulüllerle ilgili شطر القبلة/kible tarafı ifadelerini kullanmaktadır.

فمفعولا تولوا محذوفان.⁵⁵⁷

Misal 3: ⁵⁵⁸ ... وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ... Misal 3: ⁵⁵⁸ ... وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ ... fiilinin mefulü mahzup olan شئنا ifadesidir.

والمفعول محذوف اي وان تفعلوا شيئاً.⁵⁵⁹

Mef'ûlün Bih'in Mukaddem Olması

Misal 1: ⁵⁶⁰ ... وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ Misal 1: ⁵⁶⁰ ... وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ fiiline mefulün bih olmaktadır. Semerkandî, konuyla ilgili فَاتَّقُونِ sözcüğü, فَاتَّقُونِ fiiline mefulün bih olmaktadır. Semerkandî, konuyla ilgili فَاتَّقُونِ açıklamasını yapmaktadır.⁵⁶¹

Misal 2: ⁵⁶² سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ ... Misal 2: ⁵⁶² سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ ... fiiline meful gelmektedir.

واما كلمة كم فمفعول ثان لاتيناهاهم.⁵⁶³

Mef'ûlün Bih'in Âmilleri

Misal: ⁵⁶⁴ ... فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ... Misal: ⁵⁶⁴ ... فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ... fiiline mefulün bih olmaktadır.

وخيرا... مفعول لتضمَّن تطوع معنى أتى او فعل.⁵⁶⁵

⁵⁵⁴ “Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!” Bakara 2/90.

⁵⁵⁵ Semerkandî, 112a.

⁵⁵⁶ “Doğu da, Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır...” Bakara 2/115.

⁵⁵⁷ Semerkandî, 122a.

⁵⁵⁸ “...Eğer aksi bir şey yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur...” Bakara 2/282.

⁵⁵⁹ Semerkandî, 219b.

⁵⁶⁰ “...Ayetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.” Bakara 2/41.

⁵⁶¹ Semerkandî, 90b.

⁵⁶² “İsrailoğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik...” Bakara 2/211.

⁵⁶³ Semerkandî, 175a.

⁵⁶⁴ “...Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır...” Bakara 2/184.

Mef'ûlün Bih'in Taaddüdü

Misal 1: ⁵⁶⁶ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا... ayetinde مَسَاجِدَ sözü مَنَعَ fiilinin birinci mef'ulü iken أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا ifadesi ise ikinci mef'ul olmaktadır.

ان يذكر فيها اسمه ثاني مفعول منع.⁵⁶⁷

Misal 2: ⁵⁶⁸ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ... ayetinde geçen كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ifadesi فَآتَتْ fiiline ikinci mefulün bih olmaktadır. [أُكُلَهَا sözü ise birinci mefulün bih olur.]

ضعفين والظاهر انه مفعول ثان.⁵⁶⁹

Misal 3: ⁵⁷⁰ كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ... ayetinde geçen حَسْرَاتٍ ifadesi يُرِي fiiline üçüncü mefulün bih olur.

وهي ثالث مفاعيل أرى.⁵⁷¹

Fiili Mahzûf Mef'ûlün Bih Çeşitleri

Mef'ûlün bih'te amel eden fiil sözlü veya mevcut durumla ilgili bir karineden dolayı bazen hazfolmaktadır. Mef'ulün bih'in hazfı cevâzen veya vücûben diye ikiye ayrılmaktadır. Semâ' yoluyla hazif, münâdâ, iştigâl ve tahzîr vücûben hazfin gerçekleştiği yerlerdendir.⁵⁷²

⁵⁶⁵ Semerkandî, 143b.

⁵⁶⁶ “Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan kim daha zalimdir...” Bakara 2/114.

⁵⁶⁷ Semerkandî, 121b.

⁵⁶⁸ “...yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir...” Bakara 2/265.

⁵⁶⁹ Semerkandî, 212a.

⁵⁷⁰ “Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir...” Bakara 2/167.

⁵⁷¹ Semerkandî, 148b.

⁵⁷² el-Câmî, ss. 98, 99, 119, 128.

2.2.2.2.1. Münâdâ:

Münâdâ, yönelmesi istenileni اُدْعُو yerine geçen harfle çağırmaştır.⁵⁷³ Münâdâ müfret ve ma'rife veya nekre-i maksûde olursa zamme üzere mebni olur.⁵⁷⁴ Müfret ve ma'rife dışında kalan isimler ise mansûb okunmaktadır. Örneğin muzâf, şibh-i muzâf ve nekire gayr-ı maksûde gelen münâdâlar mansûbtur.⁵⁷⁵

Misal: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اْعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ⁵⁷⁶ ayetindeki يَا muhatabını harekete geçirmek ve ibadete önem vermek bağlamında nidâ/çağrı edatı olarak kullanılmıştır. [Bu ayette, münâdâ اَلنَّاسُ sözcüğü olup, أَيُّهَا ifadesi ise, nidâ harfini münâdâyâ bağlayan edat/bağlaçtır.]⁵⁷⁷

2.2.2.2.2. İştigâl:

İştigâl mef'ûlün, fiilden önce geçmesi ve fiilin bu mef'ûle dönen zamîri mef'ûl olarak nasbetmesi işlemine denir. Söz konusu bu fiil zamîri bırakıp, başta geçen isme yönelirse onu nasbedecektir.⁵⁷⁸

Zikredilen fiilden önce geçen ismin beş hâli vardır. Nasb tercih ve vacip olan isim, ref' okunması tercih ve vacip olan isim ve ref' ve nasb eşit olduğu haller diye beş kısmı vardır.⁵⁷⁹

İştigâle konu olan ismin mansûb okunmasıyla ilgili zikredilen fiil emir, nehiy ve dua olursa bu ismin mansûb okunması tercih edilmektedir. İsim, kendisinden önce fiil cümlesi geçmiş ve bu cümleye atıf ediliyorsa mansûb okunması tercih edilmektedir. Çünkü fiil cümlesinin, fiil cümlesine atfedilmesi isim cümlesine atfedilmesinden daha da uygundur. İsimden önce genellikle fiillere dahil olan edatlar gelirse bu durumda yine bu ismin mansûb okunması tercih edilmektedir. İsimden

⁵⁷³ el-Câmî, s. 99.

⁵⁷⁴ el-Câmî, ss. 100-101.

⁵⁷⁵ İbn Hişâm, ss. 220-1; el-Câmî, ss. 102-3.

⁵⁷⁶ “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.” Bakara 2/21.

⁵⁷⁷ Semerkandî, 56a.

⁵⁷⁸ İbn Hişâm, s. 210.

⁵⁷⁹ İbn Hişâm, s. 211.

önce fiil cümlesine özel edâtlar geçerse bu ismin mansûb okunması vacib olmaktadır.⁵⁸⁰

Misal: ... تِلْكَ⁵⁸¹ آيَاتِ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ...
kelimesinin işaret ettiği gizli bir نَتْلُو ile mansuptur.

ويجوز ان ينتصب تلك بمضمر يفسره نتلوها.⁵⁸²

2.2.2.2.3. İhtisâs

Cümledeki zamîre ait olan hükmün, zamîrden sonra zikredilen ve mahzûf أَخْصُ nun ma'mûlû olan bir isme verilmesine ihtisâs denir.⁵⁸³ İhtisâs lafzen münâdâyâ benzeyip, üç yönden ondan ayrılmaktadır: a. İhtisâs nidâ harfîyle kullanılmaz. b. İhtisâsta önceden bir ifadenin geçmesi gerekmektedir. c. İhtisâsa konu olan isim elif-lâmle kullanılır. İhtisâs kuralı gereği isim gizli bir fiille (أَخْصُ) mansûb okunmaktadır.⁵⁸⁴

Misal 1: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ⁵⁸⁵ ayetinde geçen الَّذِينَ mukadder/gizli bir fiille mansup olmaktadır. [Çünkü söz konusu الَّذِينَ gizli olan fiile mef'ûlün bih gelmektedir.]

او منصوب على الاختصاص اي اعني الذين يؤمنون.⁵⁸⁶

Misal 2: ... قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَانُكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا⁵⁸⁷ ayetindeki إِلَهًا وَاحِدًا ifadesi İhtisâs kuralı gereği mansup okunmaktadır.⁵⁸⁸

Misal 3: ... وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي⁵⁸⁹ الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ayetinde geçen وَالصَّابِرِينَ ifadesi ihtisâs kuralı gereği mansup okunmaktadır.

⁵⁸⁰ İbn Hişâm, ss. 211-212.

⁵⁸¹ “İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak okuyoruz...” Bakara 2/252.

⁵⁸² Semerkandî, 202b.

⁵⁸³ Hudârî, Cilt: 2, s. 202.

⁵⁸⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 203-4.

⁵⁸⁵ “Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.” Bakara 2/3.

⁵⁸⁶ Semerkandî, 24b.

⁵⁸⁷ “...onların da, "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz...” Bakara 2/133.

⁵⁸⁸ Semerkandî, 130a-b.

2.2.2.2.2. Mef'ûlün Mutlak:

Mef'ûlün Mutlak fiile lafzen veya ma'nen uyum sağlayan fazlalık/cümlenin ögelerinden olmayan mastardır.⁵⁹¹ Başka bir ifadeyle amilin te'kîdi, çeşidi ve adedini beyan için gelen mansûb mastara denir.⁵⁹² Bazen mastar yerine كل, بعض gibi mastara izâfe edilen isimler, aded/sayı ve alet isimleri mef'ulün mutlak olmaktadır.⁵⁹³ Bu kısmın Mef'ulün mutlak diye isimlendirmesindeki sebep "المفعول" ifadesinin harfi cer ve herhangi bir kayıt olmaksızın ona söylenmesidir. Diğer mef'uller ise harf-i cer'le kaydedilirler.⁵⁹⁴ Mef'ûlün mutlak misli olan mastar, fiil ve vasıf/ism-i fail vb. ile naspedilmektedir. Basra ekolüne göre mastar asıl olup, fiil ile vasıf bu asıdan müştak olmaktadır. Bu görüşün aksine Kufe ekolü ise fiilin asıl, mastarın ve vasfın ondan müştak olduğunu desteklemektedirler. Bunun yanında mastar ve fiilden her birinin başlı başına birer asıl olduğunu iddia edenler de göze çarpmaktadır.⁵⁹⁵

Mef'ûlün Mutlak'ın Kullanımı:

Mef'ulün mutlak cümlede fiilin te'kîdi için, çeşidini ve adedini belirlemek için de gelmektedir. Te'kîd için olan mef'ulün mutlakın tesniye ve cem'i gelmez. Fakat çeşit ve aded için gelenler tesniye ve cem' şeklinde de kullanılmaktadır.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ "...namazı dosdoğru kılan, zekâti veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır..." Bakara 2/177.

⁵⁹⁰ Semerkandî, 153a.

⁵⁹¹ İbn Hişâm, s. 244.

⁵⁹² İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 422

⁵⁹³ İbn Hişâm, s. 246.

⁵⁹⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 422-3.

⁵⁹⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 423-4.

⁵⁹⁶ el-Câmî, ss. 91-2.

Te'kîd Olan Mef'ûlün Mutlak:

Misal 1: حَقًّا...⁵⁹⁷ ayetinde geçen حَقًّا tekîd için gelen mef'ûlün mutlak olur.

مصدر مؤكد اي حق ذلك حقا.⁵⁹⁸

Misal 2: ... إِخْرَاجٍ⁵⁹⁹ ayetinde geçen إِخْرَاجٍ ile ilgili Semerkandî, مصدر مؤكد, açıklamasını yaparak, bu ifadenin mef'ûlün mutlak olduğunu savunmaktadır.⁶⁰⁰

Çeşit İçin Gelen Mef'ûlün Mutlak:

Misal 1: جَهْرَةً⁶⁰¹ ayetinde geçen جَهْرَةً mef'ûlün mutlakın nev'/çeşit için gelen kısmındadır.

ونصبها على المصدر لأنها نوع من الرؤية فانتصبت بفعالها.⁶⁰²

Misal 2: ... إِلْحَافًا⁶⁰³ ayetinde geçen إِلْحَافًا ifadesi mef'ûlün mutlakın nev'i/çeşit için gelmektedir.

ونصبه على المصدر فانه كنوع من السؤال.⁶⁰⁴

Mef'ûlün Mutlak'ın Asâleten Gelmesi:

Mef'ûlün mutlakta kural fiilinin lafzına ve manasına uygun gelmesidir. [Yani mef'ûlün mutlakın bir başka fiilin vb. lafzından, niyâbeten gelmemesi demektir.]⁶⁰⁵

⁵⁹⁷ "...Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak ..." Bakara 2/180.

⁵⁹⁸ Semerkandî, 156b.

⁵⁹⁹ "Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecek olanlar, zevceleri için senesine kadar çıkarılmaksızın bir intifai vasiyyet etmek var..." Bakara 2/240.

⁶⁰⁰ Semerkandî, 197b.

⁶⁰¹ "Hani siz, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz..." Bakara 2/55.

⁶⁰² Semerkandî, 96b.

⁶⁰³ "...İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler..." Bakara 2/373.

⁶⁰⁴ Semerkandî, 215a.

⁶⁰⁵ el-Câmî, ss. 90-1.

Misal 1: ⁶⁰⁶أَلَوْصِيَّةٌ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ayetinde geçen حَقًّا ifadesi, mukadder/gizli olan حَقٌّ fiilini tekîd için gelen mastardır.

مصدر مؤكد اي حق ذلك حقا.⁶⁰⁷

Mef'ûlün Mutlak'ın Niyâbeten Gelmesi:

Misal 1: ⁶⁰⁸كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارَجِينَ مِنَ النَّارِ ayetinde geçen كَذَلِكَ ifadesi يُرِي fiiline mef'ûlün mutlak olur.

مثل ذلك الإراء الفطيع.⁶⁰⁹

Misal 2: ⁶¹⁰يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ayetinde zikredilen رِئَاءَ ifadesi mefulün mutlak mecâzî olmaktadır. Semerkandî, رِئَاءَ ile ilgili onun hâl veya mefulün leh te olabileceğini açıklamaktadır. Biz burada konumuzla ilgili olarak رِئَاءَ sözünün mefulün mutlak şeklinde kullanımını dikkate aldık.

ورئاء منصوب على المصدر.⁶¹¹

Misal 3: ⁶¹²...فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرًا لَهُ... ayetinde geçen خَيْرًا ifadesi تَطَوَّعَ fiiline mefulün mutlak gelmektedir.

وخيرا منصوب بأنه صفة مصدر مقدر.⁶¹³

⁶⁰⁶ "... anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı." Bakara 2/180.

⁶⁰⁷ Semerkandî, 156b.

⁶⁰⁸ "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir..." Bakara 2/167.

⁶⁰⁹ Semerkandî, 148b.

⁶¹⁰ "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa karmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın..." Bakara 2/264.

⁶¹¹ Semerkandî, 211a.

⁶¹² "...Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır..." Bakara 2/184.

⁶¹³ Semerkandî, 143b.

okunması caizdir. Bu sayılan şartlardan herhangi birinin ortadan kalkmasıyla mef'ulün leh'in ta'lil harfleriyle cerr okunur. Yukarıdaki şartları barındıran mef'ulün leh; elif-lâm ve izâfetten mücerred, elif-lâm'la ve izâfe ile şeklinde üç çeşit kullanıma sahip olmaktadır.⁶²³

Mef'ulün Leh Harf-i Ta'rîf ve İzâfetten Mücerred Olarak Gelebilir:

Misal 1: ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ⁶²⁴ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ Yukarıda mef'ulün bih konusunda رِزْقًا ifadesinin أَخْرَجَ fiiline mef'ulün bih olduğuna da işaret etmiştik. Semerkandî, kendine hâs bakış açısıyla bir kelimenin farklı şekillerde i'râb analizlerine uğrayacağını bize göstermektedir.

ويكون رزقا مستعملا في معناه المصدرى مفعولا له.⁶²⁵

Misal 2: ... بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...⁶²⁶ ayetinde zikredilen بَعِيًّا ifadesi Mef'ulün Leh olmaktadır.

بَعِيًّا نصب على المصدر أو المفعول له.⁶²⁷

Mef'ulün Leh Muzâf Olarak Gelebilir:

Misal 1: ... أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الْخَوْفِ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَنْزِلُ فِي السَّمَاءِ الْغَوَامِقَ وَيُنزِلُ فِيهَا الْمُنَادِيَ مُخَلِّطِينَ الْحَدْرَ مِنَ السَّمَاءِ نَضْرِبُ بِهِ السَّيِّدَ فَجَذَبَتْهُ مِنَ السَّمَاءِ الْمَاءَ فَجَعَلَهُ سِلْجَانًا وَمَطَارًا⁶²⁸ ayetinde yer alan حَدْرَ ifadesi يَجْعَلُونَ fiiline mef'ulün leh gelmektedir.

حَدْرَ الْمَوْتِ نصب على العلة.⁶²⁹

⁶²³ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 439-442.

⁶²⁴ "O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır..." Bakara 2/22.

⁶²⁵ Semerkandî, 59a.

⁶²⁶ "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!.." Bakara 2/90.

⁶²⁷ Semerkandî, 111b.

⁶²⁸ "Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar..." Bakara 2/19.

⁶²⁹ Semerkandî, 53a.

Misal 1: ⁶⁵⁵أَوْ كَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen كَلَّمَا ifadesi, عَاهَدُوا fiiline mef'ûlün fih olmaktadır.

وكلما مفعول فيه.⁶⁵⁶

Misal 2: ⁶⁵⁷أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ ayetindeki أَيَّامًا bir önceki ayette geçen الصِّيَامُ ifadesiyle mansuptur.

ونصب أياما بالصيام.⁶⁵⁸

Misal 3: ⁶⁵⁹وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ... ayetinde zikredilen ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ifadesi يَتَرَبَّصْنَ fiiline zarf olmaktadır.

ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ نصب على الظرف.⁶⁶⁰

Mef'ûlün Fih'in Mukaddem Olması

Misal 1: ⁶⁶¹وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً... ayetindeki إِذْ bir görüşe göre قَالَ ile mansuptur.

ويحتمل ان يكون منتصبا بقالوا.⁶⁶²

Misal 2: ⁶⁶³وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ayetindeki قَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ile mansuptur.

ويجوز ان يكون نصبا على الظرف...والعامل ما يليه.⁶⁶⁴

⁶⁵⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 446.

⁶⁵⁵ "Onlar ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden birtakımı o antlaşmayı bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez." Bakara 2/100.

⁶⁵⁶ Semerkandî, 115b.

⁶⁵⁷ "Oruç, sayılı günlerdedir..." Bakara 2/284.

⁶⁵⁸ Semerkandî, 157b.

⁶⁵⁹ "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler..." Bakara 2/228.

⁶⁶⁰ Semerkandî, 186b.

⁶⁶¹ "Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti..." Bakara 2/30.

⁶⁶² Semerkandî, 78b.

⁶⁶³ "Kalplerimiz muhafazalıdır" dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler." Bakara 2/88.

⁶⁶⁴ Semerkandî, 111a.

Mef'ûlün Fîh'in Fiilinin Hazfedilmesi

Mef'ulün fihte amel eden fiil vb. mezkûr olduğu gibi mahzûf ta olmaktadır. Amilin hazfi cevazen ve vücuben hazif şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

1. Cevazen hazif: örneğin متى جئت/ne zaman geldin? sorusuna يوم الجمعة/cuma günü şeklinde cevap verdiğimizde amilin cevazen hazfedildiğini görmekteyiz.
2. Vücûben hazif: zarf; sıfat, sıla, hâl veya haber gelirse amili vücuben hazfedilir. Bu durumda zarfta amel eden amil استقر veya مستقر dur. Yalnızca zarfın sıla olması durumunda onda amel eden sadece استقر yani fiil olur. Çünkü sıla yalnız cümle olur. Fiil, fâiliyle birlikte cümle olurken, ism-i fâil fâiliyle beraber cümle oluşturmaz.⁶⁶⁵

Misal 1: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...⁶⁶⁶ ayetindeki إِذْ bir görüşe göre [mahzuf olan اذكر] ile mansuptur.

وَإِذْ نَصَبَ بِإِضْمَارِ اذَكَرِ.⁶⁶⁷

Misal 2: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ⁶⁶⁸ ayetindeki أَيَّامًا sözü gizli bir صَوْمُوا ifadesiyle mensuptur.

وَنَصَبَ أَيَّامًا بِالصِّيَامِ وَقِيلَ بِإِضْمَارِ صَوْمُوا.⁶⁶⁹

2.2.2.2.5. Mef'ûlün Maah

“مع/birlikte/beraber” anlamında olan “و” harfinden sonra, mansûb/üstün gelen isme mef'ûlün maah denir.⁶⁷⁰ Mef'ulün maah fazla/cümlenin asıl öğelerinden değildir.⁶⁷¹ Mef'ulün maahda amel eden fiil ve fiilin benzeri olan ism-i fâil vb. dir. Bazılarına göre mef'ulün maahın و/vâv ile mansûb olduğu aktarılsa da bu görüş sağlam bir görüş değildir. Bununla birlikte mef'ulün maah amilinden önce gelmez.⁶⁷²

⁶⁶⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 446.

⁶⁶⁶ “Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti...” Bakara 2/30.

⁶⁶⁷ Semerkandî, 78a.

⁶⁶⁸ “Oruç, sayılı günlerdedir...” Bakara 2/284.

⁶⁶⁹ Semerkandî, 157b.

⁶⁷⁰ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 453; Çögenli, s. 217.

⁶⁷¹ Hudârî, Cilt: 1, s. 453.

⁶⁷² İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 454-5.

Arapçada istifhâm için gelen مَا ve كَيْفٌ den sonrada mef'ulün maahın mansûp okunduğu aktarılmaktadır. مَا أَنْتَ زَيْدًا/sen ve Zeyd nasılsınız? ve كَيْفَ أَنْتَ وَقَصْعَةً مِنْ ثَرِيدٍ/bir kase et suyuyla halin nasıl olacak? örneklerinde fiil ve fiil benzeri bir ifade olmaksızın mef'ulün maah مَا ve كَيْفٌ ile nasb edilmektedir.⁶⁷³

2.2.2.2.6. Hâl

Lafzen veya ma'nen cümlede yer alan fâil veya mef'ulün bih'in durumunu açıklayan ifadeye hâl denir.⁶⁷⁴ Başka bir ifadeyle كَيْفٌ ye cevap olmaya uygun, fazla/ana unsurlardan olmayan bir vasıftır.⁶⁷⁵ Hâlin nekire gelmesi gerekmektedir. Bunun aksine hâl ma'rife gelirse bu durumda hâlin nekire ile te'vîl edilmesi gerekir.⁶⁷⁶ Hâl gelen ifadede asıl olan müştak ve değişkenlik bildirmesidir. Hâl bazen değişkenlik bildirmeyip, vâsf-1 lâzım da olmaktadır. Örneğin Yüce Allah ile ilgili verilen misalleri zikredebiliriz. Hâl bazen de camid gelmektedir.⁶⁷⁷

Cumhûra göre hâl yalnızca nekire gelmektedir. Fakat lafzen ma'rife gelen hâl ma'nen nekire kabul edilmektedir.⁶⁷⁸

Hâl'in Metinde Kullanım Şekilleri

Hâl, haber ve sıfatta asıl olan, onların müfret gelmeleridir. Cümle, haber ve sıfat geldiği gibi hâl de gelmektedir. Hâl cümle olduğunda bu durumda bir râbıtaya ihtiyaç duymaktadır. Bu rabıta ya zamîrdir ya da vâv'dır.⁶⁷⁹

⁶⁷³ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 455.

⁶⁷⁴ el-Câmî, ss. 138-9.

⁶⁷⁵ İbn Hişâm, s. 254.

⁶⁷⁶ İbn Hişâm, s. 256.

⁶⁷⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 482-3.

⁶⁷⁸ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 485.

⁶⁷⁹ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 500-1.

1. Müfred Olan Hâl:

Misal 1: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ⁶⁸⁰ عَدُوٌّ مُّبِينٌ⁶⁸¹ ayetindeki كَافَّةً ifadesi ادْخُلُوا fiilinin cemi' zamîrinden hâl gelir.⁶⁸¹

Misal 2: قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ⁶⁸² كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁶⁸² ayetinde geçen خَالِصَةً ifadesi الدَّارُ sözünden hâl olmaktadır.

وانتصاب خالصة على الحال من الدار الآخرة.⁶⁸³

Misal 3: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى⁶⁸⁴ ayetinde geçen هُدًى ve بَيِّنَاتٍ ifadeleri camid isim olup, الْقُرْآنُ sözünden hâl gelmektedir.⁶⁸⁵

2. Cümle Olan Hâl:

Cümle-i hâliyye ya isim cümlesidir veya fiil cümlesidir. Fiil ise ya mâzîdir ya da muzâridir. İsim ve fiil cümlesinden her biri ya müsbettir ya da menfidir. Hâl cümlesi muzâri olursa sadece zamîr ile irtibatı sağlanır. Müsbet ve menfi isim cümlesi, menfi muzâri ve müsbet ve menfi mâzi cümlesi yalnız vâvla, zamîrle veya ikisi ile beraber irtibatları sağlanmaktadır.⁶⁸⁶

a.İsim Cümlesi Olan Hâl:

Misal 1: وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعَجَلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ⁶⁸⁷ ayetinde yer alan وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ifadesi اتَّخَذْتُمْ fiilinin fâilinden hâl olmaktadır.

⁶⁸⁰ “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.” Bakara 2/208.

⁶⁸¹ Semerkandî, 174a.

⁶⁸² “De ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizin ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!"” Bakara 2/94.

⁶⁸³ Semerkandî, 113a.

⁶⁸⁴ “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır.” Bakara 2/185.

⁶⁸⁵ Semerkandî, 159a.

⁶⁸⁶ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 502-3.

⁶⁸⁷ “Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz.” Bakara 2/51.

وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ وَالْوَاوُ حَالِيَةٌ.⁶⁸⁸

Misal 2: وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ ...
وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ ayetinde zikredilen عَلَى شَيْءٍ⁶⁸⁹ ifadesi hâl
olmaktadır.

وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ الْوَاوُ لِلْحَالِ.⁶⁹⁰

c. Fiil Cümlesi Olan Hâl:

Misal 1: قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا...
ayetinde geçen قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ fiilinin fâilinden hâl gelir.

وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا حَالٍ عَامِلِهِ لَا نِقَاتِلَ.⁶⁹²

Misal 2: يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ...
ayetinde zikredilen وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ cümlesi, يَشْفَعُ fiilinin zamîrinden hâl
gelmektedir.

Misal 3: اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ...
ayetinde yer alan يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ifadesi hâl olmaktadır.

والجملة ... حال من المستكن في الخبر او من الموصول او منهما.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Semerkandî, 95b.

⁶⁸⁹ "Yahudiler, "Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller" dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler bir temel üzerinde değiller" dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar..." Bakara 2/113.

⁶⁹⁰ Semerkandî, 121a.

⁶⁹¹ "...Onlar, "Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz hâlde Allah yolunda niye savaşmayalım" diye cevap vermişlerdi..." Bakara 2/246.

⁶⁹² Semerkandî, 199b.

⁶⁹³ "... O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar..." Bakara 2/255.

⁶⁹⁴ "Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır..." Bakara 2/257.

⁶⁹⁵ Semerkandî, 207b.

3. Şibh-i Cümle Olan Hâl:

a. Zarf Olan Hâl

Misal : ... قَالَ أَلَىٰ أُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ...⁶⁹⁶ ayetinde zikredilen أَلَىٰ ifadesi hâl gelmektedir.

وَأَلَىٰ فِي مَوْضِعِ النَّصْبِ عَلَى الْحَالِ بِمَعْنَى كَيْفٍ.⁶⁹⁷

b. Harf-i Cerli İsim Olan Hâl

Misal 1: ... وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بِبَابِلَ ...⁶⁹⁸ ayetindeki بِبَابِلَ ifadesi, الْمَلَائِكِينَ sözünden hal olmaktadır.⁶⁹⁹

Misal 2: ... وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ...⁷⁰⁰ ayetinde geçen بِالْحَقِّ ifadesi, الْكِتَابَ sözünden hâl olmaktadır.

بِالْحَقِّ حَالٌ مِنَ الْكِتَابِ.⁷⁰¹

Misal 3: ... وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا ...⁷⁰² ayetindeki تَرَاضُوا بِالْمَعْرُوفِ ifadesi fiilin zamîrinden hâl gelmektedir.

Hâlin Taaddüdü

Sâhibu'l-Hâl müfret/tek olduğu halde hâlin birden fazla gelmesi caizdir.⁷⁰³

⁶⁹⁶ "... O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti..." Bakara 2/259.

⁶⁹⁷ Semerkandî, 208b.

⁶⁹⁸ "Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler..." Bakara 2/102.

⁶⁹⁹ Semerkandî, 116b.

⁷⁰⁰ "...ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi..." Bakara 2/213.

⁷⁰¹ Semerkandî, 176a.

⁷⁰² "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın..." Bakara 2/232.

⁷⁰³ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 497.

Misal 1: قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيْلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَبِشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ 704

veya هُدًى مُصَدِّقًا اyetinde geçen اveya هُدًى مُصَدِّقًا ا

olmaktadır.

والمنصوبات الثلاث احوال من مفعوله. 705

Hâlin Mukaddem Olması

Misal 1: وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ... 706

اayetinde yer alan عَلَيْكُمْ اifadesi, حُجَّةٌ sözünden hâl gelmektedir.

وعليكم حال من حجة. 707

Misal 2: ... 708 فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ... 709

اayetinde zikredilen مِنْ أَخِيهِ اifadesi, شَيْءٌ kelimesinden hâl olmaktadır.

Sâhibu'l-Hâl

Sâhibu'l-Hâl mahkûmun aleyh olduğundan marife gelmektedir. 710 Bunun yanında tahsîs ve ta'mîm şeklinde de gelmektedir. Sâhibu'l-Hâl nekre olduğunda hâlden sonra gelmektedir. 711

704 “De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.” Bakara 2/97.

705 Semerkandî, 115a.

706 “... (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın...” Bakara 2/150.

707 Semerkandî, 140a.

708 “...Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir...” Bakara 2/178.

709 Semerkandî, 154a.

710 el-Câmî, s. 141

711 İbn Hişâm, s. 257.

Sâhibu'l-Hâl Fâil Olur:

Misal: فُلٌ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ ⁷¹² وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ayetinde geçen بِإِذْنِ اللَّهِ ifadesi, نَزَّلَهُ fiilinin failinden hâl gelir. ⁷¹³

Sâhibu'l-Hâl Mef'ûl Olur:

Misal: ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ ⁷¹⁴ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ayetinde geçen تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ cümlesi, فَرِيقًا ifadesinden hâl gelmektedir. ⁷¹⁵

Sâhibu'l-Hâl, Fâil ve Mef'ûl Olabilir:

Misal: قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ ⁷¹⁶ مُسْلِمُونَ ayetinde geçen وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ifadesi, نَعْبُدُ fiilinin fâilinden veya mefulünden hâl olmaktadır.

وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ حال من فاعل نعبد او مفعوله او منهما. ⁷¹⁷

⁷¹² “De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.” Bakara 2/97.

⁷¹³ Semerkandî, 115a.

⁷¹⁴ “Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran...” Bakara 2/85.

⁷¹⁵ Semerkandî, 109b.

⁷¹⁶ “...onların da, "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş müslümanlarız” Bakara 2/133.

⁷¹⁷ Semerkandî, 130b.

Sâhibu'l-Hâl, Muzaf veya Muzafün İleyh Olabilir:

Misal: حَنِيفًا...⁷¹⁸ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ayetinde geçen حَنِيفًا ifadesi مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ tamlamasındaki muzâf veya muzâfün ileyhten hâl olabilir.⁷¹⁹

Hâl Çeşitleri

Hâl kendi içinde müekkide ve gayrı müekkide diye ikiye ayrılmaktadır. Müekkide ise amili te'kîd eden ve cümlelerin manasını te'kîd eden şeklinde iki kısımdır. Bunlar dışındakiler de gayrı müekkide ismi altında değerlendirilmektedir.⁷²⁰

1. Hâl-i Müekkide

Sâhibulhâlê bağı bir kayıt olmaksızın, genellikle onda bulunan bir durumu ifade eden hâldir.⁷²¹

Misal 1: مِنْ رَبِّكَ⁷²² الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ayetinde geçen مِنْ رَبِّكَ ifadesi hâl-i müekkide olmaktadır.

ومن ربك حال مؤكدة.⁷²³

Misal 2: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ⁷²⁴ ayetinde zikredilen مُصَدِّقًا sözü, hâl-i müekkide gelmektedir.

مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ وهو حال مؤكدة.⁷²⁵

⁷¹⁸ "...De ki: "Hayır, biz dosdoğru olan İbrahim'in dinine tabi oluruz. O, Allah'a ortak koşan müşriklerden değildi." Bakara 2/135.

⁷¹⁹ Semerkandî, 130b.

⁷²⁰ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 498-9.

⁷²¹ el-Câmî, s. 138.

⁷²² "Hak (ancak) Rabbinin yanındadır. Bu durumda, sakın şüpheye düşen kimselerden olma!" Bakara 2/147.

⁷²³ Semerkandî, 139a.

⁷²⁴ "Onlara, "Allah'ın inzal ettiklerine yani Kur'an'a inanın" denilince, "Biz yalnız bize indirilene (Tevrat'a) iman ederiz" söyleyip, ondan sonra indirilene (Kur'an'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, önlerinde mevcut olanı (Tevrat'ı) tasdikleyici gerçek bir kitaptır..." Bakara 2/91.

⁷²⁵ Semerkandî, 112a.

2. Hâl-i Mukaddera

Bu hâl çeşidi, sâhibulhâle hakikatte/gerçekte sabit olmaz. Bilâkis hâlin, sâhibulhâle takdîren/gizli bir şekilde bağlandığı hâldir. Başka bir ifadeyle fiilin gerçekleştiği esnada bulunmayıp sonradan meydana gelen hâl çeşididir.⁷²⁶

Misal: ...⁷²⁷ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ ...
ayetinde geçen تُنْفِقُونَ ifadesi, لَا تَيَمَّمُوا fiilinin failinden hâl olmaktadır.⁷²⁸

3. Hâl-i Mütedâhile

İki hâlden ikincisinin, birinci hâlde gizli olan zamîrden hâl olmasına hâl-i mütedâhile denir. Örneğin, زيد ركباً كاتباً cümlesinde كاتباً ifadesi, ركباً sözünde gizli olan zamîrden hâl olmaktadır.⁷²⁹

Misal: ...⁷³⁰ فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
ayetinde yer alan فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ve فِي ظُلُمَاتٍ ifadeleri Hâl-i Mütedâhile olmaktadır.

وفي ظلمات لا يبصرون حالين مترادفين او متداخلين.⁷³¹

4. Hâl-i Muterâdife

Sâhibulhâlin tek olması bağlamında, hâl olan bir ifadeden sonra aynı veya yakın manada başka bir hâlin gelmesine hâl-i müteradife denir.⁷³²

[Hâl-i mütedâhile konusunda verdiğimiz örnek, Hâl-i müteradife için de geçerli olduğundan yukarıdaki ayeti tekrarlamayı uygun görmedik.]

⁷²⁶ el-Câmî, s. 138.

⁷²⁷ "...Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın..."
Bakara 2/267.

⁷²⁸ Semerkandî, 213a.

⁷²⁹ Mustafâ b. Hamza b. İbrahim Adâlî, *Netâicu'l-Efkâr Fî Şerhi'l-İzhâr*, s.202.

⁷³⁰ "...Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir." Bakara 2/17.

⁷³¹ Semerkandî, 48a.

⁷³² el-Câmî, s. 138.

Hâl'in Amili

Hâlin amili fiil, fiilin benzerleri olan ism-i fail vb. ve cümleden anlaşılan işaret, tenbîh vs. şeklinde anlaşılan fiilin manasıdır.⁷³³

Misal: ... تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ ...⁷³⁴ ayetinde yer alan ... تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesi hâl olup, هُوَ لَاءِ sözünden anlaşılan işaret manası onda amel etmektedir.

وقيل حال والعامل فيها معنى الإشارة.⁷³⁵

2.2.2.2.7. Temyîz

Temyîz, sözlükte bir şeyi bir şeyden kurtarmak anlamına gelmektedir.⁷³⁶ Nahiv ıstılâhında ise مَنْ manasını içermesiyle kendinden önce geçen ifadedeki belirsizliği açıklayan nekire isimdir.⁷³⁷ Temyiz olan bir kelimenin isim, fazla, nekire, camid ve zattaki belirsizliği gideren bir ifade olması gerekmektedir.⁷³⁸ Temyiz hem zattaki belirsizliği hem de nisbetteki belirsizliği açıklamaktadır. Zattaki belirsizliği açıklayan temyiz miktar, ölçü ve tartılarda bulunmaktadır. Nisbetteki belirsizliği açıklayan temyiz de amilin ilişkilendirildiği fâil veya mef'uldeki belirsizliği gidermektedir. Temyizi nasb eden ise cümlede zikredilen fiil veya fiilin benzeri olan amildir.⁷³⁹ Bu bağlamda temyiz amiline mukaddem olması hiçbir şekilde caiz görülmez. Temyizin amili mutasarrıf fiil olsun veya gayri mutasarrıf fiil olsun fark etmez.⁷⁴⁰

⁷³³ el-Câmî, s. 141.

⁷³⁴ “Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkarın...” Bakara 2/85.

⁷³⁵ Semerkandî, 109b.

⁷³⁶ Cevherî, Cilt: 3, s. 897; Hudârî, Cilt: 1, s. 504.

⁷³⁷ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 505.

⁷³⁸ İbn Hişâm, s. 259.

⁷³⁹ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, ss. 506-508.

⁷⁴⁰ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 512.

Temyizin Kısımları

Temyiz iki kısma ayrılmaktadır. Mezkûr ve mukadder temyiz.⁷⁴¹

a. Mezkûr Temyiz:

Müfretten belirsizliği kaldıran temyizdir. Genellikle hacim, alan, ölçü ve tartı birimlerinde gerçekleşmektedir.⁷⁴² Sayılar كذا وكذا, غير, مثل, كم, da bu kısımdandır.⁷⁴³

Misal 1: ... وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا⁷⁴⁴ ayetinde geçen مَثَلًا ifadesi temyiz olmaktadır.⁷⁴⁵

Misal 2: ... بِنَسَمًا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...⁷⁴⁶ ayetinde yer alan بِنَسَمًا ifadesindeki ما nekire-i gayri mevsufe olup, temyiz olması açısından mansuptur.⁷⁴⁷

b. Mukadder Temyiz:

Nisbettteki belirsizliği gideren temyiz diye zikredilmektedir. Cümle ve benzeri olan ism-i fâil, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, mastar ve fiil manası içeren diğer ifadelerde geçmektedir.⁷⁴⁸

Nisbettteki temyiz muhavvel ve gayri muhavvel şeklinde iki kısımda incelenmektedir.

Muhâvvel temyiz; fâilden muhavvel, mef'ulden muhavvel ve muzâftan muhavvel şeklinde üç yerde gerçekleşmektedir.⁷⁴⁹

⁷⁴¹ el-Câmî, s. 152.

⁷⁴² el-Câmî, s. 152; İbn Hişâm, s. 260.

⁷⁴³ İbn Hişâm, s. 259; Çögenli, s. 235.

⁷⁴⁴ "...Küfre saplananlar ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir..." Bakara 2/26.

⁷⁴⁵ Semerkandî, 71b.

⁷⁴⁶ "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!.." Bakara 2/90.

⁷⁴⁷ Semerkandî, 111b.

⁷⁴⁸ el-Câmî, ss. 155-6.

⁷⁴⁹ İbn Hişâm, s. 262.

كم الإستفهامية ve كم الخبرية Edatlarının Temyîzi:

Arapçada كم cinsi ve miktarı meçhul olan sayılar için kullanılmaktadır. İstifhâmiyye olan كم herhangi bir şeyin niceliği ile ilgili sorularda kullanılmaktadır. Haberiyye gelen كم ise kıvanç ve çokluk için kullanılmaktadır. كم/Kem'i İstifhâmiyyenin temyizi müfret ve mansûbtur. كم i haberiyyenin temyizi ise daima mecrûrdur. Buna ilaveten كم i haberiyyenin temyizi bazen üç ve on arası sayılar gibi çoğul gelir, bazen de yüz ve yukarısı için gelen sayılarda olduğu gibi müfret gelir.⁷⁵⁰

Harfi cerrin كم/Kem-i İstifhâmiyyeye dahil olmasıyla temyizinin mecrûr okunması da caizdir. Bu durumda temyiz izafe ile değil, bilakis gizli bir مِنْ le mecrûr olmaktadır.⁷⁵¹

Misal 1: ...⁷⁵²سَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمُ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ... ayetinde geçen كَمْ ifadesi كم edatının temyîzi olmaktadır. مِنْ ise zaittir. Buradaki كَمْ hem istifhâmiye hem de haberiye olma ihtimaline uygundur.⁷⁵³

Misal 2: ...⁷⁵⁴قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ... ayetinde geçen فِئَةٍ ifadesi كم sözcüğünün temyîzi olup, مِنْ ise zaid/sıladır. Müellif söz konusu كَمْ ifadesinin hem istifhâmiye hem de haberiye olma ihtimaline vurgu yapmaktadır.⁷⁵⁵

2.2.2.2.8. İstisnâ

İstisnâ, sözlükte العطف/eğmek-bükme veya الصَرْف/uzaklaştırmak anlamına gelmektedir.⁷⁵⁶ Çünkü istisnâ إِلا ile müstesnâ minhten uzaklaşmaktadır. Zaten istisnanın ıstılahtaki hakikati hükme dahil olanی إِلا ile çıkarmaktır. Yani bir veya birden çok şeyi istisnâ edatlarından biriyle cümledeki hükmün dışında tutmaktır.

⁷⁵⁰ İbn Hişâm, s. 261.

⁷⁵¹ İbn Hişâm, s. 262.

⁷⁵² “İsrailoğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik...” Bakara 2/211.

⁷⁵³ Semerkandî, 174b-175a.

⁷⁵⁴ “...Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...” Bakara 2/249.

⁷⁵⁵ Semerkandî, 202a.

⁷⁵⁶ Cevherî, Cilt: 6, ss. 2295-6.

İstisnâ edatından sonra zikredilen isme müstesnâ, istisnâ edatından önce zikredilen isme de müstesnâ minh denir.⁷⁵⁷

İstisnâ iki kısım olup, muttasıl ve munkatı' diye ayrıma tabi' olmaktadır. Muttasıl, bir topluluktan **إلا** ve benzerleriyle ayırt edilendir. Munkatı' ise topluluktan ayırt edilmeyendir.⁷⁵⁸

İstisnâ edatları **إلا, خلا, عدا, ما خلا, ما عدا, حاشا, ليس, لا يكون, غير, سوى** dır.⁷⁵⁹

Müstesnânın Hükümü

Olumlu kelâmdan sonra **إلا** ile istisnânın hükümü - muttasıl veya munkatı' olsun fark etmez- vüçûben nasbdır.⁷⁶⁰ Eğer müstesnâ, müstesnâ minh'ten önce gelirse bu durumda yine vüçûben nasbdır. Buna ek olarak **لا, ليس, لا, لا, عدا, ما خلا, ما عدا, ليس, لا** dan sonra da nasbdır.⁷⁶¹

Kelâm olumsuz olup, müstesnâ minh zikredilirse, bu durumda **إلا** dan sonra nasbe de caiz, bedel de caizdir.⁷⁶²

İstisnâ için kullanılan **غير** ve **سوى** edatlarından sonra müstesnâ daima mecrûr okunmaktadır. Bu her iki edat mu'reb olduğundan cümledeki konumlarına göre **إلا** dan sonraki isme verilen hareketlerle i'râblanırlar. **حاشا** edatından sonra ise genellikle müstesnâ mecrûr okunur.⁷⁶³

İstisnânın Çeşitleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere müstesnâ iki çeşittir. İstisnâ-i muttasıl, istisnâ-i munkatı'.⁷⁶⁴

⁷⁵⁷ Hudârî, Cilt: 1, s. 459; Çögenli, s. 267.

⁷⁵⁸ el-Câmî, s. 162; İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 461.

⁷⁵⁹ el-Câmî, ss. 162-165, 171.

⁷⁶⁰ İbn 'Akîl, Cilt: 1, s. 459; el-Câmî, ss. 162-3; İbn Hişâm, s. 266.

⁷⁶¹ el-Câmî, ss. 163-165.

⁷⁶² el-Câmî, s. 166.

⁷⁶³ İbn Hişâm, s. 270; el-Câmî, s. 172.

⁷⁶⁴ el-Câmî, s. 162.

1. İstisnâ-ı Muttasıl:

Misal 1 : وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ⁷⁶⁵ ayetinde zikredilen إِبْلِيسَ ifadesi istisnâ-ı muttasıl olmaktadır.

وقوله الا ابليس استثناء متصل.⁷⁶⁶

Misal 2: فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً ...⁷⁶⁷ ayetinde yer alan فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي cümlesinden müstesnâ olmaktadır.

إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ استثناء من قوله فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي.⁷⁶⁸

2. İstisnâ-i Munkatî' (Munfasıl):

Misal 1: وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَخْلُمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ⁷⁶⁹ ayetinde geçen أَمَانِيَّ ifadesi, istisnâ-ı munkatî' olmaktadır.⁷⁷⁰

İstisnâ-i Müferrağ:

Olumsuz bir kelâmda müstesnâ minh zikredilmediğinde, müstesnâ amilin konumuna göre i'râb edilmektedir. İşte bu istisnâya, müstesnâ müferrağ denir. Kelâmda müstesnâ minh geçmediğinden bu isimle anılmaktadır.⁷⁷¹

Misal 1: إِلَّا بِمَا شَاءَ⁷⁷² ...⁷⁷² ayetinde zikredilen إِلَّا بِمَا شَاءَ ifadesi, istisnâ-ı müferrağ gelmektedir.

إِلَّا بِمَا شَاءَ وما مصدرية والاستثناء مفرغ.⁷⁷³

⁷⁶⁵ “Hani meleklerle, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.” Bakara 2/34.

⁷⁶⁶ Semerkandî, 83b.

⁷⁶⁷ “...Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi. ...” Bakara 2/249.

⁷⁶⁸ Semerkandî, 201a.

⁷⁶⁹ “Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.” Bakara 2/78.

⁷⁷⁰ Semerkandî, 106b.

⁷⁷¹ el-Câmî, s. 167.

⁷⁷² “...Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...” Bakara 2/255.

2.2.2.3.1. İzâfet

İzâfet, sözlükte herhangi bir şeye mutlak isnat veya nisbet manalarına gelmektedir.⁷⁸³ Istılâhta ise, iki isim arasındaki nisbetin ikinci ismin cerresini gerekli kılmasıdır. Birinci isme muzâf/tamlanan, ikinci isme de muzâfun ileyh/tamlayan denir. Muzâf/tamlanan kelimeler cümledeki konumuna göre i'râb almaktadırlar. Muzâfun ileyh ise izâfet sebebiyle -gayrı munsarifler hariç- daima mecrûr/esreli gelmektedirler.⁷⁸⁴

Bir ismin diğer isme izâfe edilmesiyle muzâfta mevcut olan tenvîn, tesniye ve cemi' nûnu vb. hazfedilip, muzâfun ileyh mecrûr kılınmaktadır. Muzâf olan kelime ل/el takısız gelir. Az da olsa elif-lâmla geldiği de tespit edilmiştir. Muzâfun ileyh olan kelime hem elif-lâmlı hem de elif-lâmsız kullanılabilir. Bazı durumlarda muzâf hazfedilip, muzâfun ileyh onun i'râbını almaktadır. Muzâfun ileyh nadiren de olsa hazfedilebilir. Bunun yanında muzâf ile muzâfun ileyh arasının ayrıldığı da aktarılmaktadır.⁷⁸⁵

İzâfet Çeşitleri

İzâfet iki kısma ayrılmaktadır: mânevi izâfet, lâfzî izâfet.⁷⁸⁶

1. Mânevi İzâfet:

İzâfeti-i mahza da denir. Muzâfın ma'mulüne izâfe edilen sıfat (ismi fâil, ismi mef'ûl, sıfatı müşebbehe) dışında bir isim olmasıdır.⁷⁸⁷ Manevi izâfette ma'rifeye muzâf olan isim ta'rîf/ma'rifelik elde ederken, nekreye izâfe edilen isim ise, tahsîs/hususîlik elde etmektedir.⁷⁸⁸

İzâfeti mâneviyye üç kısma ayrılmaktadır.⁷⁸⁹

⁷⁸³ Cevherî, Cilt: 4, s. 1392.

⁷⁸⁴ Hudârî, Cilt: 2, s. 3; Çögenli, s. 318.

⁷⁸⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 4; İbn Hişâm, ss. 277-8; Çögenli, ss. 319-320.

⁷⁸⁶ el-Câmî, s. 188; İbn Hişâm, s. 276.

⁷⁸⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 6; el-Câmî, s. 188.

⁷⁸⁸ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 6; el-Câmî, s. 188.

⁷⁸⁹ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 5.

a. Muzâf ileyh muzâfin cinsinden olursa (من) ifade eder ve muzâf-muzâfun ileyh arasında umûm-husûs ilişkisi cereyan eder. Buna izâfet-i beyaniyye denir.⁷⁹⁰ Ayrıca bu izâfet türünde muzâf mübtedâ ve muzâf ileyh te haber olabilir.⁷⁹¹

b. Muzâfun ileyh muzâfin zarfı olursa bu durumda izâfet-i zarfiyye olur. Zarfiyyet manasına gelen izâfe فى takdirinde olup, muzâfin zaman ve mekanını ifade eder.⁷⁹²

c. İzâfet-i ma'neviyyede muzâf, muzâfun ileyhin cinsi veya zarfı olmadığı durumlarda ل/laâm manasına gelmektedir. Bu izâfette الملك/milk ve الاختصاص/ihtisâs anlamları ön plana çıkmaktadır.⁷⁹³

2. Lâfzî İzâfet:

Hâl ve istikbal bağlamında kullanılan ism-i fâil ve ism-i mef'ûlün veya sıfatı müşebbehenin ma'müllerine olan izafesine denir. Bu izafete gayrı mahza mecâziyye de denir. Çünkü izâfetten amaçlanan asıl mana bu izâfede bulunmamaktadır. Lafzî izâfet tahsis ve ta'rîf ifade etmez. Adından da anlaşıldığı üzere tenvîn ve tesniyeci' nunlarının hazfîyle tahfif ifade eder. İzâfet-i lafziyyenin faydası lafızla ilgili olduğundan bu isimle anılmaktadır. Lafzî izâfette muzâfin nekre olduğunun kanıtı onun nekre bir isme sıfat gelmesi veya bir isimden hâl gelmesidir.⁷⁹⁴

Misal 1: وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ⁷⁹⁵ ayetinde geçen بِعَهْدِكُمْ ifadesinde mastar fâiline izâfe edilmiştir.⁷⁹⁶

Misal 2: بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ⁷⁹⁷ ayetinde geçen بَدِيعَ ifadesi sıfat-ı müşebbehe olup, fâiline izafe edilmiştir. Semerkandî konuyla ilgili من إضافة الصفة المشبهة إلى فاعلها أي بديع سمواته و أرضه.

⁷⁹⁰ el-Câmî, s. 189; el-Galâyinî, Cilt: 3, s. 158.

⁷⁹¹ İbn Hişâm, ss. 276-7; Hudârî, Cilt: 2, s. 5.

⁷⁹² el-Câmî, s. 189; el-Galâyinî, Cilt: 3, ss. 158-9.

⁷⁹³ el-Câmî, s. 189; el-Galâyinî, Cilt: 3, s. 158.

⁷⁹⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 4; Hudârî, Cilt: 2, s. 9; el-Galâyinî, Cilt: 3, s. 160.

⁷⁹⁵ "...Bana verdiğiniz ahdi ifa edin ki ben de size verdiğim ahdi yerine getireyim. Sadece benden korkun." Bakara 2/40.

⁷⁹⁶ Semerkandî, 89b.

⁷⁹⁷ "O, gökleri ve yeri emsalsiz var edendir. O bir işi murat etti mi ona yalnız "ol" emrini verir, o da çabucak olur." Bakara 2/117.

açıklamalarına yer verir. Bunun yanında, bir görüşe göre مُبْدِعُ sözü بَدِيعُ/yaratan manasında olup, sıfatın, mef'ûlün bih'e izâfeti şeklinde de değerlendirilir.⁷⁹⁸

Misal 3: ... وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قَبْلَهُمْ...⁷⁹⁹ ayetinde yer alan تَابِعٍ ifadesi, bir kıraate göre قَبْلَهُمْ sözüne izâfe edilmektedir.

وقرأ بتابع قبليهم على الاضافة.⁸⁰⁰

Muzâfin Hazfi

Misal 1: ... وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ وَمَا كَفَرَ سَلِيمٌ...⁸⁰¹ ayetinde geçen عَلَىٰ مُلْكٍ ifadesinde muzâfin hazf olduğu kaydedilmektedir.

عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ اي على عهد ملكه على حذف المضاف.⁸⁰²

Misal 2: ... وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعُقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ...⁸⁰³ ayetinde geçen وَمَثَلُ الَّذِينَ ifadesinde muzâfin hazf olduğu aktarılmaktadır.

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا... على حذف المضاف تقديره ومثل داعي الذين كفروا.⁸⁰⁴

Misal 3: ... أَلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ...⁸⁰⁵ ayetinde geçen أَلْحَجُّ ifadesinden önce bir muzaf takdir edilmektedir.

أَلْحَجُّ أَشْهُرٌ اي وقت الحج اشهر على حذف المضاف.⁸⁰⁶

2.2.2.3.2. Harf-i Cer'li İsim

Geldikleri isimde Cer/esre ameli işlediklerinden dolayı bu ismi alırlar. Fiillerin manasını isimlere çektiklerinden dolayı da bu isimle adlandırıldıkları söylenir. Küfe ekölü bu harfleri اضافة/حروف harfleri şeklinde

⁷⁹⁸ Semerkandî, 122b.

⁷⁹⁹ "...Sen de onların tabi oldukları kibleye yönelecek değilsin..." Bakara 2/135.

⁸⁰⁰ Semerkandî, 138a.

⁸⁰¹ "Süleyman'ın saltanatı hakkında şeytanların iftiralarına kulak verdiler. Bilakis Süleyman büyü yaparak Rabbini inkâr etmedi... Bakara 2/102.

⁸⁰² Semerkandî, 116a.

⁸⁰³ "Küfredenleri Allah'a imana davet eden resul ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir..." Bakara 2/171.

⁸⁰⁴ Semerkandî, 150a.

⁸⁰⁵ "Hac ayları, ma'lûm aylardır..." Bakara 2/197.

⁸⁰⁶ Semerkandî, 167b.

Tekît İçin Kullanılır:

Misal: ⁸¹⁵ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ayetinde geçen بِمُؤْمِنِينَ deki bâ, tekit manasında değerlendirilmektedir.

وزيادة الباء لزيادة التأكيد.⁸¹⁶

Sebebiyet Bildirir:

Misal 1: ⁸¹⁷ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ayetinde geçen بِمَا ifadesindeki harfi cer sebebiyet manasında kullanılmaktadır.⁸¹⁸

Misal 2: ⁸¹⁹ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ayetinde yer alan بِهِم ifadesindeki “bâ” sebebiyet manasına yorumlanmaktadır. Semerkandî konuyla ilgili الباء للسببية أي تقطعت بسبب كفرهم açıklamalarına değinir.⁸²⁰

İstiâne İçin Kullanılır:

Misal: ⁸²¹ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا... ayetinde zikredilen بِمِثْلِ ifadesindeki cer harfi “bâ” ile ilgili Semerkandî, onun istiâne anlamında kullanılabileceğini aktarır.

ويجوز أن يكون الباء للإستعانة دون التعديّة.⁸²²

⁸¹⁴ Semerkandî, 24b.

⁸¹⁵ “İnsanlardan, iman etmedikleri durumda, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" söyleyenler de vardır.” Bakara 2/8.

⁸¹⁶ Semerkandî, 35a.

⁸¹⁷ “... Uydurdıkları yalana karşı da onlara acı dolu bir ceza vardır.” Bakara 2/10.

⁸¹⁸ Semerkandî, 38a.

⁸¹⁹ “Kendilerine uyulanlar o gün azabın hak olduğunun farkına varınca, kendilerine tabi olanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün ilişkiler ikiye bölünecektir.” Bakara 2/166.

⁸²⁰ Semerkandî, 148a.

⁸²¹ “Şayet onlar bu tarzda sizin inandığınız gibi iman ederlerse, hakikaten doğru yola varmış olurlar...” Bakara 2/137.

⁸²² Semerkandî, 131b.

Kasem İçin Kullanılır:

Misal: **الع**⁸²³ ayeti kasem bâ'sının gizlenmesiyle mahallen mecrûrdur. Müellif, **وَأَمَّا الْجِرْ فَبِاضْمَارِ بَاءِ الْقِسْمِيَّةِ لَا بِحَذْفِهَا** açıklamasıyla “bâ” kelimesinin mukadder olduğunu belirtmektedir.⁸²⁴

2. **مِنْ**: -den/-dan, -de/-da, -den biri/bir kısmı, yüzünden, -den dolayı, -le (ile), karşı (karşılık), yanında anlamlarına gelmektedir.⁸²⁵ Beyâniye, ba'ziyyet, mekân ve zaman itibariyle ibtidâu'l ğâye, zaid/sıla-te'kîd, bedel, sebebiyet-ta'lîl ve zarfiyet manalarında kullanılır. Bunun yanında **فِي** ve **عَنْ** anlamlarına da geldiği tespit edilmektedir. Zaid olması için **مِنْ** in mecrûru nekre olup, nefiy vb. cümlelerde gelmesi gerekmektedir. Bunun aksine zâit/sıla gelen **مِنْ** müsbet cümlelerde kullanılmaz ve ma'rifeyi cer de etmez.⁸²⁶

Teb'yîn İçin Gelir:

Misal 1: ... **مَنْ أَهْلُ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ**⁸²⁷ ayetinde yer alan **مِنْ أَهْلٍ** ifadesindeki **مِنْ** beyâniye manasını ifâde etmektedir. Semerkandî buradaki **مَنْ** kelimesinin **كَفَرُوا** fiilinin fâilini beyan ettiğini açıklar.⁸²⁸

Misal 2: ... **وَلَنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ**⁸²⁹ ayetinde Semerkandî, **لَمِنَ الظَّالِمِينَ** ifadesinde zikredilen **مِنْ** harfinin beyâniye için geldiğini savunmaktadır. Nitekim O, **لَمِنَ الظَّالِمِينَ** ayetiyle alakalı açıklamalarında **مِنْ** **البيانية** sözlerine yer verir.[Ayeti incelediğimizde, bizim açımızdan beyâniyye için gelen **مِنْ** sözcüğünün, **مِنْ الْعِلْمِ** ifadesindeki **مِنْ** olduğu ortaya çıkmaktadır.]⁸³⁰

⁸²³ “Elif Lâm Mîm.” Bakara 2/1.

⁸²⁴ Semerkandî, 20a.

⁸²⁵ Muhammed Muhyid-Dîn Abdü'l-Hamîd ve Muhammed Abdü'l-Latîf es-Sübki, **el-Muhtâr Min Sihâhi'l-Luga**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, s. 28; Çögenli, s. 307.

⁸²⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 521-523; el-Galâyini, Cilt: 3, ss. 128-9.

⁸²⁷ “Ne Kitab ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler...” Bakara 2/105.

⁸²⁸ Semerkandî, 118b.

⁸²⁹ “...Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.” Bakara 2/145.

⁸³⁰ Semerkandî, 138b.

Ba'ziyyet İfâde Eder:

Misal 1: فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِيهَا وَبَصَلِهَا⁸³¹ ayetinde zikredilen مِمَّا تُنْبِتُ ifadesindeki مِنْ ba'ziyyet anlamına gelmektedir.⁸³²

Misal 2: مِنْ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ...⁸³³ ayetinde geçen مِنْ ba'ziyyet anlamında kullanılmaktadır.⁸³⁴

İbtidâiyye Anlamında Kullanılır:

Misal 1: ...الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً...⁸³⁵ ayetinde zikredilen مِنَ السَّمَاءِ ifadesindeki مِنْ ibtidâiyye anlamında kullanılmaktadır.⁸³⁶

Misal 2: ...كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ...⁸³⁷ ayetinde geçen مِنْ ثَمَرَةٍ ifadesindeki her iki مِنْ ibtidâiyye anlamına gelir.⁸³⁸

Sebebiyet Bildirir:

Misal : مِنْ أَوْلَائِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ :⁸³⁹ ayetinde yer alan مِنْ sebebiyet manasını bildirmektedir.⁸⁴⁰

⁸³¹ "...O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin" demiştiniz..." Bakara 2/61.

⁸³² Semerkandî, 99a.

⁸³³ "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl..." Bakara 2/128.

⁸³⁴ Semerkandî, 127b.

⁸³⁵ "O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip..." Bakara 2/22.

⁸³⁶ Semerkandî, 58b.

⁸³⁷ "...Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler..." Bakara 2/25.

⁸³⁸ Semerkandî, 67b.

⁸³⁹ "İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir." Bakara 2/202.

⁸⁴⁰ Semerkandî, 172a.

Zâid/Sıla Olarak Kullanılır:

Misal : ... ⁸⁴¹مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ... ayetinde geçen مِنْ zaid/sıla olarak gelmiştir.⁸⁴²

İttisâl Anlamında Kullanılır:

Misal : ... ⁸⁴³فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي... ayetinde geçen مِنْ ittisâl anlamını içermektedir.

من هذه اتصالية اي فليس بمتصل بي.⁸⁴⁴

3. ل (Lâm): için, maksadıyla, -e/-a, -e mahsus, -in(dir), -(n)ın var(dir), sahip, -den dolayı, hakkında, -diye, -de/-da, -den/-dan, -den sonra, sonra, ant olsun, Allah aşkına, üstü (üzere), üstüne, beraber (ile birlikte) manalarında kullanılır.⁸⁴⁵ Milk, ihtisâs, ta'lîl, zait-te'kîd, tebyîn, intihâ-i gaye, takviye, istiğâse, te'accub, sayrûret, isti'lâ ve vakit anlamlarına gelir. عن, الواو, مع manalarına geldiği de göze çarpmaktadır.⁸⁴⁶

Ta'lîl İfâde Eder:

Misal 1: ... وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ ... ⁸⁴⁷شَهِيدًا ayetinde zikredilen لِنَكُونُوا ifadesindeki lââm ta'lîl anlamını ifade etmektedir.⁸⁴⁸

Misal 2: ... ⁸⁴⁹وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ... ayetinde zikredilen لِنَلَّا يَكُونَ sözündeki lââm ta'lîl anlamında kullanılmaktadır.

⁸⁴¹ "...Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır..." Bakara 2/249.

⁸⁴² Semerkandî, 202a.

⁸⁴³ "Kim ondan içerse benden değildir..." Bakara 2/249.

⁸⁴⁴ Semerkandî, 201a.

⁸⁴⁵ Çögenli, s. 314.

⁸⁴⁶ el-Câmî, ss. 389-390; el-Galâyinî, Cilt: 3, ss. 138-141.

⁸⁴⁷ "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık..." Bakara 2/143.

⁸⁴⁸ Semerkandî, 134b.

لِنَلَّا يَكُونَنَّ لِلنَّاسِ... علة لقوله قولوا.⁸⁵⁰

Misal 3: ⁸⁵¹ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ...
ayetinde geçen لِأَيْمَانِكُمْ ifadesindeki lâm ta'lîl anlamında değerlendirilmektedir.
Müellif, ayetin takdirini, لأجل أيمانكم şeklinde izah etmektedir.⁸⁵²

4. (الكاف) ك: gibi, benzeyen, benzer manalarına gelir.⁸⁵³ Teşbîh, zait/te'kid, ve ta'lîl manalarına ek olarak على manasında da kullanılmaktadır. مثل/misil manasında isim geldiği de kaydedilmektedir.⁸⁵⁴

Mukham/Zâid Olması

Kelâmın siyakına ve akışına uygun olmayan zâid/sıla ifadeye mukham lafız denir.⁸⁵⁵

Misal: ⁸⁵⁶ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ayetinde zikredilen ك/kef mukhamdır. Semerkandî, bu gibi ifadelerle ilgili olarak; [her ne kadar bu lafızlar zâid olup kelâma sonradan girse de] bunların araplar nezdinde çok kullanıldığını ve bu gibi kelimelerin metinde terk edilmediğini aktarmaktadır.

فالكاف مقم إقحاما كاللازم لا يكادون يتركونه.⁸⁵⁷

Harf-i Cerlerin Müte'allakları

Harfî cer ve zarflardan her birinin bir amile te'alluk etmesi gerekmektedir. Harfî cer ve zarflar fiil, mastar, isim fiil, vasıf (ism-i fâil vb.) veya müevvel bir ifadeye müte'allık olurlar.⁸⁵⁸

⁸⁴⁹ "...(Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın..." Bakara 2/150.

⁸⁵⁰ Semerkandî, 140a.

⁸⁵¹ "İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın..." Bakara 2/224.

⁸⁵² Semerkandî, 184a.

⁸⁵³ Çögenli, s. 315.

⁸⁵⁴ el-Câmî, s. 393; İbn 'Akîl, Cilt: 1, ss. 529, 531; el-Galâyînî, Cilt: 3, ss. 136-7.

⁸⁵⁵ İbrahim Mustafa ve Diğerleri, **el-Mu'cemü'l-Vesît**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, byy. bty. s. 717; ayrıca bkz: İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, s. 425.

⁸⁵⁶ "Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklamaktadır." Bakara 2/242.

⁸⁵⁷ Semerkandî, 198a.

⁸⁵⁸ Hudârî, Cilt: 1, s. 539.

Misal 1: ⁸⁵⁹يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ayetinde zikredilen مِنَ الصَّوَاعِقِ ifadesi يَجْعَلُونَ fiiline müteallik olur.⁸⁶⁰

Misal 2: ⁸⁶¹وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ... ayetinde geçen مِنْ مِثْلِهِ ifadesi, فَأْتُوا fiiline taalluk eder.⁸⁶²

Misal 3: ⁸⁶³وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ ayetinde geçen مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ ifadesi, حَسَدًا sözüne müteallik olur.⁸⁶⁴

Harf-i Cerlerin Hazfi

Harf-i cerlerin hazfi semâi ve kıyâsî şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kıyâsî olana muttarid yani kurala uygun hazif de denir. Harf-i cerrin kıyasî olarak hazfi istifhâmiye gelen كَمْ in temyizinden önce, kasemdeki lafz-i celâleden önce, mastariyye gelen كَيْ edatından önce ve أَنْ-أَنَّ ifadelerinden önce kıyasî olarak hazfedilmektedir.⁸⁶⁵

a. Kıyâsî (Kaideye Uygun) Hazif:

Misal 1: ⁸⁶⁶أَنْ تَتَّبِعُوا لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ... ayetinde أَنْ تَبْتَغُوا ifadesinden önce harf-i cer takdir edilmektedir. Müellif söz konusu ayetle ilgili, فِي أَنْ ifadesinde تَبْتَغُوا şeklinde takdir yapmaktadır.⁸⁶⁷

⁸⁵⁹ “...Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar...” Bakara 2/19.

⁸⁶⁰ Semerkandî, 52b.

⁸⁶¹ “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin...” Bakara 2/23.

⁸⁶² Semerkandî, 162a.

⁸⁶³ “Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirledikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...” Bakara 2/109.

⁸⁶⁴ Semerkandî, 120a.

⁸⁶⁵ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 538; Hudârî, Cilt: 1, s. 538.

⁸⁶⁶ “Rabbimizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur...” Bakara 2/198.

⁸⁶⁷ Semerkandî, 169a.

868... وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ 2: Misal
ayetinde geçen أَنْ تُغْمِضُوا ifadesinden önce harf-i cer takdir edilmektedir. Ayetin
takdiri, بِأَنْ تُغْمِضُوا şeklinde olur.⁸⁶⁹

b. Semâî (Kaide Dışı) Hazif:

Gayrı muttarid hazif de denir. Nez’i-hâfid⁸⁷⁰ ile mansûp şeklinde de bilinir.
Burada hazf-i îsâl kuralınca harf-i cer hazfolup, fiil vasıtasız mef’ûle
ulaştırılmaktadır.⁸⁷¹

Misal 1: وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ⁸⁷² ayetinde خَيْرًا ifadesi harf-i cerrin
hazfedilmesiyle, mansûp olmuştur. [Bu bağlamda ayetin takdiri, وَمَنْ تَطَوَّعَ بخير
şeklinde olur.]

فخيرا نصب على انتزاع الخافض.⁸⁷³

Misal 2: وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ ...⁸⁷⁴ ayetinde geçen غِشَاوَةٌ ifadesi
bir görüşe göre harf-i cerrin gizlenmesiyle mansûp okunmaktadır. Semerkandî farklı
kıraatlara de değinerek غِشَاوَةٌ ifadesinin, بِغِشَاوَةٍ şeklinde de okunduğunu
paylaşmaktadır.

وقرأ بالنصب ... على حذف الجار واتصال الختم بنفسها اليه.⁸⁷⁵

Misal 3: وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ ...⁸⁷⁶ ayetinde zikredilen مَتَاعًا ifadesi harf-i cerrin hazfedilmesiyle mansûp
olmuştur.

نصب ... على حذف الجار اي بتمتع الى الحول.⁸⁷⁷

⁸⁶⁸ “...Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın...”
Bakara 2/267.

⁸⁶⁹ Semerkandî, 213a.

⁸⁷⁰ Nez’i-hâfid: Harf-i cerrin hazfolup, mecrûrunun nasb olmasına denir. bkz: Hudârî, Cilt: 1, s. 538.

⁸⁷¹ İbn ‘Akîl, Cilt: 1, s. 537; el-Galâiyînî, Cilt: 3, ss. 150-1

⁸⁷² “...Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.”
Bakara 2/158.

⁸⁷³ Semerkandî, 158b.

⁸⁷⁴ “...Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” Bakara 2/7.

⁸⁷⁵ Semerkandî, 33b.

⁸⁷⁶ “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar
geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler...” Bakara 2/240.

⁸⁷⁷ Semerkandî, 197b.

Harf-i Cer ve Mecrûrunun Hazfi

Misal 1: وَمَنْ عَادَ...⁸⁷⁸ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ayetinde وَمَنْ عَادَ ifadesinden sonra harf-i cer ve mecrûrunun hazfolduğu kaydedilmektedir. Semerkandî, söz konusu ayetin takdirini الرَّبَا وَمَنْ عَادَ إِلَى الرَّبَا şeklinde açıklamaktadır.⁸⁷⁹

Misal 2: ...⁸⁸⁰ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ayetinde harf-i cer ve mecrûru hazfolup, ayetin takdiri, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِهِ şeklinde olmaktadır.⁸⁸¹

Misal 3: وَإِنْ تُبْتُمْ مِنَ الْارْتِبَاءِ...⁸⁸² وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ ayetinin takdiri, وَإِنْ تُبْتُمْ مِنَ الْارْتِبَاءِ وَاعْتِقَادِ حَلِهِ şeklinde değerlendirilip, harf-i cer ve mecrûru hazfolmaktadır.⁸⁸³

2.2.2.4. İ'râbta Mahalli Olmayan Cümleler

İ'râbta mahalli olmayan cümleler yedi kısma ayrılmaktadır. İbn Hişâm Muğni'l-Lebib adlı eserinde bu cümlelerin: 1) İbtidâiyye/isti'nâfiyye 2) İ'tiraziyye 3) Tefsîriyye 4) Kasem cevabında gelen cümle 5) Cezm etmeyen şart edâtının cevap cümlesi ya da cezm eden edâtın cevabı olup başında fâ ve izâ'nın bulunmadığı cevap cümlesi 6) Sıla cümlesi 7) İ'râbta mahalli olmayan bir cümleye tâbi olan cümle, olduklarını açıklamaktadır.⁸⁸⁴

2.2.2.4.1. İsti'nâfiyye Cümlesi

İbtidâiyye cümlesi de denir. isti'nâfiyye cümlesi kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: a. Konuşmanın kendisiyle başladığı cümle. Sûrelerin başlangıç/açılış cümleleri de bu grup altında değerlendirilmektedir. b. Mâ kâblinden ayrı gelen

⁸⁷⁸ “...Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.” Bakara 2/275.

⁸⁷⁹ Semerkandî, 215b.

⁸⁸⁰ “Şüphesiz iman edip salih ameller işleyenler ...” Bakara 2/277.

⁸⁸¹ Semerkandî, 216a.

⁸⁸² “...Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir...” Bakara 2/279.

⁸⁸³ Semerkandî, 216b.

⁸⁸⁴ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebib**, Cilt: 2, s. 427.

cümle. Muahhar gelmesinden dolayı amelden ilgâ edilen ef'al-i kulûb fiilleri de bu sınıfa girmektedir.⁸⁸⁵

Beyân ilmi bilginleri isti'nâfiyye cümlesini gizli bir sorunun cevabı gelen cümle diye tanıtmaktadırlar. Bundan dolayı isti'nâfiyye cümlesi kendinden önceki cümleden ayrılıp, ona atfedilmez.⁸⁸⁶

Misal 1: : أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ ayetinde zikredilen أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ ifadesi isti'nâf cümlesi olmaktadır.

ولا محل لهذه الجملة للاستئناف.⁸⁸⁸

Misal 2: وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالِ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ayetinde geçen قَالِ, isti'nâf cümlesi olmaktadır.

وقوله قال استئناف.⁸⁹⁰

Misal 3: أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ ayetinde zikredilen هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ ifadesi, isti'nâf cümlesi olmaktadır.

هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ استئناف.⁸⁹²

2.2.2.4.2. İ'tirâziyye Cümlesi

İki şey arasına giren ara cümledir. Cümleye kuvvet, te'kîd ve tahsîn/güzellik manası katmaktadır. İ'tirâziyye cümlesi birçok yerde bulunur. Bu yerler ise şöyle özetlenebilir: Fiil ile fâil arasında, fiil ile mef'ûl arasında, mübtedâ ile haber arasında, aslı mübtedâ ve haber olan ifadeler arasında (ör.nâkıs fiillerin isim ve haberleri), şart

⁸⁸⁵ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, ss. 427-8.

⁸⁸⁶ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, s. 428.

⁸⁸⁷ “Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkırlar...” Bakara 2/19.

⁸⁸⁸ Semerkandî, 52a.

⁸⁸⁹ “...Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.” Bakara 2/30.

⁸⁹⁰ Semerkandî, 80a.

⁸⁹¹ “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz...” Bakara 2/187.

⁸⁹² Semerkandî, 160b. diğer örnekler için bakınız: 53b, 65a, 67b, 83b, 94b, 110b, 124b, 139a, 142b, 148a, 177a, 207b,208a, 211b, 221a.

ile cevabı arasında, kasem ile cevabı arasında, mevsûf ile sıfat arasında, mevsûl ile sila arasında, sila gelen cümleler arasında, muzâf ile muzâfun ileyh arasında, harfi cer ile mecrûru arasında, nâsîh harf ile ismi arasında, harf ile te'kîdi arasında, tenfis harfleri سَوْفَس ve fiil arasında, “قد” harfi ile fiil arasında, nefiy harfi ile başına geldiği kelime arasında ve iki bağımsız cümle arasında gelir.⁸⁹³

إنَّ Kelimesinin İsmi ve Haberinin Arasına Girer:

Misal : ⁸⁹⁴ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen إِنَّ kelimesinin ismi olan الَّذِينَ ile haberi olan لَا يُؤْمِنُونَ arasına girmiş cümle-i i'tirâziyyedir.

وقوله لا يؤمنون جملة مفسرة ... والجملة قبلها اعتراض.⁸⁹⁵

Ma'tûf- Ma'tûf Aleyh Arasına Girer:

Misal 1: ⁸⁹⁶ وَإِذ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ayetinde geçen وَإِذ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمْ فِيهَا cümlesi, ma'tûf ile ma'tûf aleyh arasına giren cümle-i i'tirâziyye diye yorumlanmaktadır.

فقلنا اضربوه عطف على اذارأتم والجملة الواقعة بينهما اعتراض.⁸⁹⁷

Misal 2: وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَبُالِدُهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ ⁸⁹⁸ ayetinde zikredilen لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا ifadesi, cümle-i i'tirâziyye gelmektedir. Söz konusu ayet ile ilgili Semerkandî, beyanında bulmaktadır.⁸⁹⁹

⁸⁹³ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, ss. 432-439.

⁸⁹⁴ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

⁸⁹⁵ Semerkandî, 31a.

⁸⁹⁶ “Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.” Bakara 2/72.

⁸⁹⁷ Semerkandî, 104b.

⁸⁹⁸ “...Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örf'e uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur...” Bakara 2/233.

⁸⁹⁹ Semerkandî, 192b.

2.2.2.4.5. Kasem (Yemin) Cümlesi

Kendisiyle kaseme/yemine cevap verilen cümleye denir.⁹²⁴ Bu cümlelerin de i'râbta mahalli yoktur. Kasem cümlesi sırf tekid için gelir.⁹²⁵

Misal 1: ...وَلْيُنْزِلْ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا كَيْفَ يُعَذِّبُهُم بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ⁹²⁶ ayetinde geçen مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ ifadesi gizli kasemin cevabı gelmektedir.

مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ جَوَابٌ لِلْقَسَمِ الْمَقْدَرِ.⁹²⁷

Misal 2: ...وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ⁹²⁸ ayetinde yer alan وَلَقَدْ عَلِمُوا ifadesi gizli bir kasemin cevabı olmaktadır.⁹²⁹

Misal 3: وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ أَشْيَاءَ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ⁹³⁰ ayetinde zikredilen وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ cümlesi, gizli kaseme cevap gelmektedir.

وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ وَاللَّامُ جَوَابُ الْقَسَمِ أَيِ وَاللَّهُ لَنصِيبَنَّكُمْ بِذَلِكَ.⁹³¹

2.2.2.5. Tevâbi' (Tâbi'ler)

التابع /Tabi'in çoğulu gelip, ismin kısımlarından olan merfû'ât, mensûbât ve mecrûrâtın tabi'lerini konu edinir. Bir tek açıdan, ikinci kelimenin birinci kelimenin i'râbıyla tahlil edilmesidir.⁹³² Tabi'/bağlılık yoluyla i'râbın gerçekleştiği ifadelerle denir. İ'râb husûsunda mâ kabline/öncesine uyan beş şey vardır: na'at/sıfat, te'kîr, atf-ı beyân, atf-ı nesak ve bedel.⁹³³

⁹²⁴ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, s. 451; el-Galâyinî, Cilt: 3, s. 216.

⁹²⁵ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 2, ss. 453-4.

⁹²⁶ “Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar...” Bakara 2/145.

⁹²⁷ Semerkandî, 138a.

⁹²⁸ “...Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı...” Bakara 2/102.

⁹²⁹ Semerkandî, 117a.

⁹³⁰ “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz...” Bakara 2/155.

⁹³¹ Semerkandî, 142a.

⁹³² el-Câmî, s. 204.

⁹³³ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 309.

2.2.2.5.1. Sıfat

Na'at da denir. Kayıtsız-şartsız metbu'undaki manaya delâlet eden tabi' kelimeyi ifade etmektedir. Sıfatın cümlede kullanım amacı nekre isimleri tahsis etmesi, ma'rife isimleri tavzih/izah etmesidir. Bazen de tahsis ve tavzih bağlamından farklı olarak övgü, yerme/paylama veya te'kid için geldiği de kaydedilmektedir. Sıfat murat edilen manayı açıklamada müştak ya da gayrı müştak/camit gelebilir.⁹³⁴

Sıfat Çeşitleri

Mevsûfun kendi hâliyle vasıflanması ve mute'allıkıyla ilgili olduğu bir kelimeyle sıfatlanması şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁹³⁵

a. Hakiki Sıfat:

Mevsûfu doğrudan niteleyen sığata denir.⁹³⁶ Bu kısımdaki sıfat mevsufuna on yerde uyup, her terkipte bunlardan dört tanesi mevcut olur. Bu on yer: a. İ'râb yani üç hareke dediğimiz ref', nasb ve cer bakımından, b. Ma'rife ve nekrelik bakımından, c. Müzekker/eril ve müennes/dişil olma bakımından, d. Müfred/tekil, tesniye/ikil ve cemi'/çoğul bakımından.⁹³⁷

Misal 1: ... وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ. الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ...⁹³⁸ örneğindeki الَّذِينَ ifadesi, الْفَاسِقِينَ kelimesine sıfat olur.⁹³⁹

Misal 2: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ...⁹⁴⁰ ayetinde geçen كَامِلَيْنِ ifadesi, حَوْلَيْنِ sözüne sıfat gelmektedir.⁹⁴¹

⁹³⁴ el-Câmî, ss. 206-7.

⁹³⁵ el-Câmî, s. 208.

⁹³⁶ Çögenli, s. 272.

⁹³⁷ el-Câmî, s. 208.

⁹³⁸ "...Onunla ancak fasıkları saptırır. Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan..." Bakara 2/26-27.

⁹³⁹ Semerkandî, 72b.

⁹⁴⁰ "Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler..." Bakara 2/233.

⁹⁴¹ Semerkandî, 191b.

b. Sebebî Sıfat:

Mevsûfla ilgili ifadeyi niteleyen sıfata denir. Bu bağlamda sıfat mevsûfuna beş yerin iki maddesinde uyar. Bu beş yer ise, ref', nasb ve cer ile Ma'rife ve nekreliktir.⁹⁴²

Misal : ⁹⁴³... قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّظِيرِينَ : Misal

فاقع sebebî/dolaylı sıfat olur.

وفاقع صفة سببية ولونها فاعل.⁹⁴⁴

Sıfatın İbarede Geliş Şekilleri

Mevsûfun sıfatı ibarede müfred/kelime, câr-mecrûr ve cümle şeklinde gelmektedir.⁹⁴⁵

a. Müfred Sıfat:

Müfredten amaç müştak gelen ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl veya müştakla müevvel olan ism-i işaret, ism-i mevsûl vb.⁹⁴⁶

i. Marife Sıfat

Misal 1: ⁹⁴⁷ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ayetinde geçen الْكِتَابُ ifadesi, [kimi yorumlara göre] ذَلِكَ sözüne sıfat gelmektedir.⁹⁴⁸

Misal 2: ⁹⁴⁹مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ الله قرضًا حسنًا فَيضاعفه له أضعافًا كثيرة... ayetinde zikredilen الَّذِي sözcüğü, ذَا kelimesinin sıfatı olmaktadır.

⁹⁴² el-Câmî, s. 209; Çögenli, s. 272.

⁹⁴³ "...Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır" dedi." Bakara 2/69.

⁹⁴⁴ Semerkandî, 102a.

⁹⁴⁵ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 123,126; Çögenli, s. 273.

⁹⁴⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 122-3.

⁹⁴⁷ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." Bakara 2/2.

⁹⁴⁸ Semerkandî, 20b.

ii. Nekre Sıfat

Misal 1: وَمَتَّعُوهُمْ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى...⁹⁵¹ الْمُحْسِنِينَ⁹⁵² ayetinde yer alan حَقًّا sözü, مَتَاعًا kelimesine sıfat olur.

Misal 2: قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةً لَا...⁹⁵³ شِيَةَ فِيهَا⁹⁵⁴ ayetinde zikredilen لَا ذَلُولَ ifadesi, بَقَرَةٌ kelimesine sıfat gelmektedir.

ولا ذلول صفة لبقرة.⁹⁵⁴

Misal 3: بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...⁹⁵⁵ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ⁹⁵⁶ ayetinde yer alan اشْتَرَوْا ifadesi, مَا sözcüğünün sıfatı olmaktadır.⁹⁵⁶

b. Cümle Olan Sıfat:

Mevsufun sıfatı cümle de gelebilir. Cümleler nekre olduğundan dolayı sadece nekre isme sıfat olabilirler. Bu bağlamda sıfat olan cümlede mevsufla ilgili bir zamîrin olması gerekmektedir. Ma'rife isme cümle sıfat gelmemektedir. Bunun yanında talep manası içeren cümle sıfat gelmez.⁹⁵⁷

⁹⁴⁹ “Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin...” Bakara 2/245.

⁹⁵⁰ Semerkandî, 199a.

⁹⁵¹ “...(Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur.” Bakara 2/236.

⁹⁵² Semerkandî, 196a.

⁹⁵³ “Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır."...” Bakara 2/71.

⁹⁵⁴ Semerkandî, 103b.

⁹⁵⁵ “Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!..” Bakara 2/90.

⁹⁵⁶ Semerkandî, 111b.

⁹⁵⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 123,125.

Misal 1: وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ⁹⁵⁸ ayetinde yer alan كُلَّمَا رُزِقُوا ifadesi, جَنَّاتٍ kelimesine sıfat gelmektedir.⁹⁵⁹

Misal 2: لَا تَجْزَىٰ لَآ تَجْزَىٰ يَوْمًا لَّا تَجْزَىٰ نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئًا⁹⁶⁰ ayetinde geçen لَا تَجْزَىٰ ifadesinin sıfatı olmaktadır.⁹⁶¹

c. Şibh-i Cümle Olan Sıfat:

Câr ve mecrûr ile zarf haber veya hâl oldukları gibi sıfat ta gelebilirler. Bu durumda gerçekte sıfat, zarf ile câr ve mecrûrun mahzûf olan müte'allakıdır.⁹⁶²

Harf-i Cerli İsimle:

Misal 1: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ⁹⁶³ ayetinde geçen مِّن مِّثْلِهِ ifadesi, سُورَةٍ sözcüğüne sıfat gelir.⁹⁶⁴

Misal 2: كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ sözü, كَاتِبٌ ayetindeki بِالْعَدْلِ⁹⁶⁵ ayetindeki بِالْعَدْلِ kelimesine sıfat olmaktadır.⁹⁶⁶

Sıfatın Taaddüdü

Misal: الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً⁹⁶⁷ ayetinde yer alan الَّذِي ifadesi, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ayetindeki رَبَّكُمُ sözüne ikinci sıfat olmaktadır.

⁹⁵⁸ “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler...” Bakara 2/25.

⁹⁵⁹ Semerkandî, 67b.

⁹⁶⁰ “Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez...” Bakara 2/48.

⁹⁶¹ Semerkandî, 93b.

⁹⁶² el-Galâyinî, Cilt: 3, s. 173.

⁹⁶³ “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin...” Bakara 2/23.

⁹⁶⁴ Semerkandî, 62a.

⁹⁶⁵ “...Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın...” Bakara 2/282.

⁹⁶⁶ Semerkandî, 217b.

⁹⁶⁷ “O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan...” Bakara 2/22.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا صفة ثانية.⁹⁶⁹

Sıfatın Farklı Manalarda Kullanımı

Misal 1: ...الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ...⁹⁷⁰ örneğinde geçen الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ifadesi لِلْمُتَّقِينَ kelimesine sıfat-ı kâşife⁹⁷¹ veya sıfat-ı mâdiha⁹⁷² olur.⁹⁷³

Misal 2: ...وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّتَ الرِّضَاعَةَ...⁹⁷⁴ ayetinde geçen كَامِلَيْنِ ifadesi, حَوْلَيْنِ kelimesini tekîd eden sıfat olmaktadır.

أُكِّدُ بِصِفَةِ الْكَمَالِ.⁹⁷⁵

Misal 3: قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَى⁹⁷⁶ ayetinde yer alan قَوْلٌ مَعْرُوفٌ sözcüğü قَوْلٌ sözünü tahsîs için gelen sıfattır.⁹⁷⁷

Mevsûf veya Sıfatın Hazfedilmesi

Misal 1: ...فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ⁹⁷⁸ ayetinde geçen خَيْرًا ifadesi, gizli bir mevsûfun sıfatı gelmektedir.

... او على انه صفة مصدر محذوف.⁹⁷⁹

⁹⁶⁸ “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.” Bakara 2/21.

⁹⁶⁹ Semerkandî, 58a.

⁹⁷⁰ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar...” Bakara 2/2-3.

⁹⁷¹ Sıfat-ı Kâşife: Mevsûfun manasının aynı olan ve onu açıklayan sıfata denir. Sıfat-ı mübeyyine şeklinde de isimlendirilir. bkz: el-Câmî, s. 206.

⁹⁷² Sıfat-ı Mâdiha: Muhatab tarafından bilinen ve marife olan mevsûfa gelen sıfat çeşididir. bkz: el-Câmî, s. 206.

⁹⁷³ Semerkandî, 24a-b.

⁹⁷⁴ “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler...” Bakara 2/233.

⁹⁷⁵ Semerkandî, 191b.

⁹⁷⁶ “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır...” Bakara 2/263.

⁹⁷⁷ Semerkandî, 211a.

⁹⁷⁸ “...Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır...” Bakara 2/184.

⁹⁷⁹ Semerkandî, 158b.

980 قَلَّا تَعَضُّوهُنَّ أَنْ يَنْكِحَنَّ أَرْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ... Misal 2: ayetinde geçen بِالْمَعْرُوفِ ifadesi, تَرَاضُوا fiilinden anlaşılan gizli bir mastara sıfat olmaktadır.⁹⁸¹

982... فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ... Misal 3: ayetinde zikredilen شَيْءٌ ifadesinin sıfatı mahzuftur.

شَيْءٌ مِنَ الْعَفْوِ فَإِنْ قَوْلُهُ شَيْءٌ وَاقِعٌ مَوْقِعَ الْمَصْدَرِ الْمَقِيدِ.⁹⁸³

Not: Sıfat mevsûfundan kat'un-na't ani'l-mevsûf kuralınca ayrıldığında ya gizli bir mübtedanın takdiriyle ref' okunur ya da gizli bir fiil ile nasb okunur. Sıfatın mevsufundan katı' edilmesi/ayrılması, medih/övgü, yerme, terahhum/acıma için olursa ref'eden veya nasb eden ifadenin gizlenmesi vaciptir. Fakat sıfat mevsufun tahsisi için katı' edilirse bu durumda ref' eden veya nasb eden ifadenin zikredilmesi de gizlenmesi de caiz olur.⁹⁸⁴

Misal: اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً⁹⁸⁵ ayetinde yer alan اَلَّذِي ifadesi, kat'un-na't ani'l-mevsûf kuralınca merfu' veya mensûb okunabilir.

منصوب او مرفوع على المدح.⁹⁸⁶

2.2.2.5.2. Te'kîd

Tabi'lerden ikinci kısmı oluşturur. Te'kîd şeklinde okunduğu gibi tevkîd şeklinde de okunmaktadır.⁹⁸⁷ Çoğunlukla muhatabın zihninde iyice yerleşmesi veya onun tereddüdünü gidermek için yapılan vurguya denir.⁹⁸⁸

⁹⁸⁰ "... güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın..." Bakara 2/232.

⁹⁸¹ Semerkandî, 191a.

⁹⁸² "...Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir..." Bakara 2/178.

⁹⁸³ Semerkandî, 154a.

⁹⁸⁴ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 129-130.

⁹⁸⁵ "O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan..." Bakara 2/22.

⁹⁸⁶ Semerkandî, 58a.

⁹⁸⁷ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 315; Hudârî, Cilt: 2, s. 131.

⁹⁸⁸ Çögenli, s. 294.

Te'kîdin Kısımları

Te'kîd, lafzî ve ma'nevî şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.⁹⁸⁹

1. Lâfzî Te'kîd:

Birinci lafzın tekrar edilmesiyle oluşan te'kîde denir.⁹⁹⁰ Bu tekrar ya birinci lafzın aynısının tekrarı olur veya eş anlamlısının tekrarı tarzında olur. Muttasıl zamîrin munfasıl zamîr ile te'kîdi de bu kısma girmektedir. Lafzî te'kîd en fazla üç defa tekrar edilir. Bu konuda, arapçada üçten fazla te'kîd yapılamayacağı yönünde edebiyatçıların ittifak ettiği söylenir.⁹⁹¹ Lafızların hepsinde bulunur. Yani lafzî te'kîd isimlerde, fiillerde, harflerde, cümlelerde ve mürekkep ifadelerde kullanılmaktadır.⁹⁹²

Lâfzî Te'kîdin Lafızda Gelmesi:

Misal 1: ...بأيديهم ⁹⁹³قَوْلُ الَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بأيديهم ifadesi, te'kîd olmaktadır. [Nitekim يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ ifadesi ile kitabın elle yazıldığı anlaşılmaktadır.]⁹⁹⁴

Misal 2: ...وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ⁹⁹⁵لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ifadesi, حَوْلَيْنِ kelimesini te'kîd etmektedir.[Semerkandî, yukarıda sıfat konusunda temas ettiğimiz üzere كَامِلَيْنِ sözünün, حَوْلَيْنِ ifadesine sıfat olduğunu söylemişti.]⁹⁹⁶

⁹⁸⁹ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 131; İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 315; el-Câmî, s. 220.

⁹⁹⁰ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 136.

⁹⁹¹ Hudârî, Cilt: 2, s. 136.

⁹⁹² el-Câmî, ss. 220-1; İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 315.

⁹⁹³ "Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar..." Bakara 2/79.

⁹⁹⁴ Semerkandî, 107a.

⁹⁹⁵ "Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler..." Bakara 2/233.

⁹⁹⁶ Semerkandî, 191b.

Cümlenin Te'kîd Gelmesi

1. İsim Cümlesi:

Misal 1: ⁹⁹⁷ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ayetinde zikredilen لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesi, ذَلِكَ الْكِتَابُ sözüne lafzî te'kîd olur.[Öyle ki لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesiyle zikri geçen kitapta hiçbir şüphenin yer almayacağı vurgulanmaktadır.]

تأكيد وتحقيق لذلك الكتاب تأكيدا لفظيا على رأي.⁹⁹⁸

Misal 2: ⁹⁹⁹...وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ ayetinde yer alan إِنَّمَا إِنَّمَا ifadesi, إِنَّا مَعَكُمْ cümlesini te'kîd etmektedir. Semerkandî, إِنَّمَا إِنَّمَا cümlesinin arka planında, İslâmı reddetme anlamının yattığını ve İslâm dini ile alay etmenin ve onu hafife almanın, küfrü kabul etme anlamına geldiğini söyler.

تأكيد لقوله انا معكم.¹⁰⁰⁰

2. Fill Cümlesi

Misal 1: ¹⁰⁰¹إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ayetinde geçen لَا يُؤْمِنُونَ ifadesi, te'kîd olur.[Semerkandî, ayrıca لَا يُؤْمِنُونَ ifadesinin kendinden önceki cümleyi tefsir ettiğine, ondan bedel olduğuna veya إِنَّ kelimesinin haberi olduğuna (bu durumda ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ifadesi i'tirâziye cümlesi olur) değinir.]

مؤكدة للجملة قبلها.¹⁰⁰²

⁹⁹⁷ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.” Bakara 2/2.

⁹⁹⁸ Semerkandî, 23a.

⁹⁹⁹ “... Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler.” Bakara 2/14.

¹⁰⁰⁰ Semerkandî, 43a.

¹⁰⁰¹ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

¹⁰⁰² Semerkandî, 31a.

Misal 2: قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا¹⁰⁰³ ayeti, وَلَكُمْ وَعَدُوِّكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ ayetinde geçen لِبَعْضٍ لِبَعْضٍ ifadesini te'kîd etmektedir.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا كرر للتأكيد.¹⁰⁰⁵

Misal 3: وَاعْلَمُوا أَنَّهُ اللَّهُ وَاعْلَمُوا أَنَّهُ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹⁰⁰⁶ ayetinde zikredilen وَاعْلَمُوا cümlesi te'kîd olmaktadır.

وَاعْلَمُوا أَنَّهُ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ تأكيد وتهديد.¹⁰⁰⁷

İsm-i İşâretin Te'kîd Gelmesi

Misal : تَمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ¹⁰⁰⁸ ayetindeki هَؤُلَاءِ te'kîd olur. Müellif söz konusu هَؤُلَاءِ ile ilgili هَؤُلَاءِ açıklamasını yapmaktadır.¹⁰⁰⁹

Zamîrin Te'kîd Gelmesi

Misal 1: أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن لَّا يَشْعُرُونَ¹⁰¹⁰ ayetindeki هُم zamîri te'kîd gelmektedir.

وتوسيط الفصل المؤكّد.¹⁰¹¹

Misal 2: وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ¹⁰¹² ayetinde geçen أَنْتَ ifadesi, اسْكُنْ da gizli olan zamîri tekid için gelmektedir. Semerkandî söz konusu zamîrle ilgili, بِأَنَّكَ تَأْكِيدُ لِمِزْمِيرِ اسْكُنْ beyanına değinmektedir.¹⁰¹³

¹⁰⁰³ “İnin oradan (cennetten) hepiniz...” Bakara 2/38.

¹⁰⁰⁴ “...Bunun üzerine biz de, "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedik.” Bakara 2/36.

¹⁰⁰⁵ Semerkandî, 87a.

¹⁰⁰⁶ “...Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” Bakara 2/231.

¹⁰⁰⁷ Semerkandî, 190b.

¹⁰⁰⁸ “Sonra da sizler ta şunlarsınız ki kendilerinizi öldürüyorsunuz ve kendinizden bir fırkayı diyarlarından çıkarıyorsunuz...” Bakara 2/85.

¹⁰⁰⁹ Semerkandî, 109b.

¹⁰¹⁰ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.” Bakara 2/12.

¹⁰¹¹ Semerkandî, 40a.

¹⁰¹² “Dedik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin...” Bakara 2/35.

¹⁰¹³ Semerkandî, 85a.

2. Ma‘nevî Te’kîd: النفس, العين, كَلَّ, كَلَا, كَلْنَا, أجمع, جمعاء, أجمعون, جمع. gibi belli lafızlarla yapılan te’kîde denir.¹⁰¹⁴ النفس ve العين ifadesi müfret, tesniye, cemi’, müzekker ve müennes için kullanılır. Bu her iki kelime müekkedî yapısına göre zamîr ve sıga açısından değişmektedir.¹⁰¹⁵ كَلَّ ile cüz’ün/parçanın bütün yerine geçmesi uygun olan ifadeler te’kîd yapılmaktadır.¹⁰¹⁶ كَلَا müzekkerin tesniyesi için kullanılırken, كَلْنَا müennesin tesniyesi için kullanılır. كَلَا ve كَلْنَا dan her biri müekkede uygun bir zamîre izâfe edilmesi gerekmektedir.¹⁰¹⁷ كَلَّ dan sonra şümûl manasını kuvvetlendirme bağlamında جمع, أجمعون, جمعاء, أجمع kelimeleriyle te’kîd yapılmaktadır.¹⁰¹⁸

أبصع, أبتع, أكتع, أجمع ifadeleri ya tabi’i olarak ondan sonra te’kîd gelmektedir. Yani bu kelimeler, te’kîd husûsunda أجمع dan önce gelmezler.¹⁰¹⁹

Not: Merfû’ muttasıl zamîr te’kîd edildiğinde önce munfasıl zamîr getirilir sonra النفس ve العين ile te’kîdî yapılır.¹⁰²⁰

2.2.2.5.3. Bedel

Bedel denildiği gibi terceme, tebyîn ve tekrar şeklinde de isimlendirildiği aktarılmaktadır. Sözlükte ‘ivaz/karşılık anlamına gelmektedir.¹⁰²¹ Istilâhta ise, cümlede asıl kastedilen –ve kendisinden öncekiler ise basamak olarak kullanılan- bir kelime veya cümledir. Bedelden önce geçene mübdelün minh denir.¹⁰²² Yani bedel, mübdelün minh’i düşürerek ona nisbet edilen durumla kastedilmektedir.¹⁰²³

¹⁰¹⁴ İbn Hişâm, **Katru’n-Nedâ**, s. 319.

¹⁰¹⁵ el-Câmî, s. 221.

¹⁰¹⁶ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 132.

¹⁰¹⁷ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 132.

¹⁰¹⁸ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 133.

¹⁰¹⁹ el-Câmî, s. 223.

¹⁰²⁰ el-Câmî, s. 222.

¹⁰²¹ Hudârî, Cilt: 2, s. 159; İbn Hişâm, **Katru’n-Nedâ**, s. 335.

¹⁰²² Çögenli, s. 299.

¹⁰²³ el-Câmî, s. 223.

Bedelin Kısımları:

Bedel, arapçada Bedel-i Kül Min Kül/aynı olan bedel, Bedel-i Ba'z Min Kül/tümünden parça olan bedel, Bedel-i iştimâl/kapsam bedel ve bedel-i galat/yanılgı (ağızdan kaçırma) bedel şeklinde dört kısımda incelenir.¹⁰²⁴

1. Bedel-i Kül Min Kül:

İkinci ifadenin birinci ifadenin aynısı olduğu bedele denir.¹⁰²⁵ Yani bedel mübdelün minh'e mana bakımından mutabık ve eşit olur. Bedel-i mutâbık şeklinde de isimlendirilir.¹⁰²⁶ Bedel ile mübdelün minh zâtı itibariyle bir mefhumu itibariyle de farklıdır.¹⁰²⁷

Misal: وَإِذَا خَلُّوا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزُونَ¹⁰²⁸ ayetinde yer alan إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزُونَ ifadesi, إِنَّا مَعَكُمْ sözünden bedel olmaktadır.

ثم الاشبه ان يجعل بمنزلة بدل الكل.¹⁰²⁹

2. Bedel-i Ba'z Min Kül

Bu bedelde kural ikincinin/bedel, birinciden/mübdelün minhten bir cüz'/parça olmasıdır.¹⁰³⁰ Cumhûra göre bedel-i ba'z ve bedel-i iştimâlde mübdelün minh'e dönecek bir zamîrin bulunması gerekmektedir. Bu zamîr ya mezkûr olur ya da mukadder olur. Bedel-i küilde ise böyle bir rabıtaya ihtiyaç duyulmaz. Çünkü bedel, mana açısından mübdelün minh'in kendisidir.¹⁰³¹

¹⁰²⁴ el-Câmî, s. 224; Çögenli, s. 300.

¹⁰²⁵ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 335.

¹⁰²⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 161.

¹⁰²⁷ el-Câmî, s. 224.

¹⁰²⁸ "... Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler." Bakara 2/14.

¹⁰²⁹ Semerkandî, 43a.

¹⁰³⁰ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 335; el-Câmî, s. 225.

¹⁰³¹ Hudârî, Cilt: 2, s. 162.

Misal 1: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
1032 وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وهو بدل البعض.¹⁰³³

Misal 2: ...وَأَرْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...¹⁰³⁴
1035 وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وهو بدل البعض.¹⁰³³

3. Bedel-i İştimâl:

Mübdelün minh ile bedel arasında cüz'iyet dışında bir alakanın olduğu bedel çeşididir.¹⁰³⁶ Bedel-i iştimâl, metbû'unda mevcut olan bir manaya işaret etmektedir.¹⁰³⁷ Yukarıda da belirtildiği üzere bedel-i iştimalde mübdelün minh'e lafzen veya takdîren dönecek bir zamîrin olması gerekmektedir.¹⁰³⁸

Misal 1: وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ...¹⁰³⁹
وهو بدل البعض.¹⁰³³

وان القوة في موقع بدل الاشتمال من العذاب.¹⁰⁴⁰

Misal 2: ...يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ...
وهو بدل البعض.¹⁰³³

قِتَالٍ فِيهِ بدل الاشتمال من الشهر.¹⁰⁴²

¹⁰³² “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbîîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır..." Bakara 2/62.

¹⁰³³ Semerkandî, 100b.

¹⁰³⁴ “...Halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandırdır" demişti..." Bakara 2/126.

¹⁰³⁵ Semerkandî, 126b.

¹⁰³⁶ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 336.

¹⁰³⁷ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 162.

¹⁰³⁸ Hudârî, Cilt: 2, s. 162.

¹⁰³⁹ “...Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!” Bakara 2/165.

¹⁰⁴⁰ Semerkandî, 147b.

¹⁰⁴¹ “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır..." Bakara 2/217.

¹⁰⁴² Semerkandî, 178a.

Misal 3: ... أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ ...¹⁰⁴³ ayetinde zikredilen أَلَّا يُقِيمَا ifadesi, أَنَّ يَخَافَا sözünün elif zamîrinden bedel olmaktadır.

وابدال ان بصلته اي الا يقيما من الف الضمير وهو بدل الاشتمال.¹⁰⁴⁴

4. Bedel-i Galat:

Mübdelün minhin hata ile söylenmesinden sonra kastedilen bedele denir.¹⁰⁴⁵ Bazılarına göre bedel-i galat konusu bedel-i mübâyin şeklinde isimlendirilip ikiye ayrılmaktadır.

1. Bedel-i Idrâb: Kendisi kastedildiği gibi metbû'u da kastedilen bedel çeşididir.

2. Bedel-i galat/nisyân: metbû'u kastedilmeyen bedeldir. Bilakis sadece bedel kastedilmektedir. Mütakellimin hatayla mübdelün minhi zikretmesiyle meydana gelmektedir.¹⁰⁴⁶

Bedel Konusuyla İlgili Genel Kurallar

Bedel ve mübdelün minh'ten her biri ma'rife geldikleri gibi nekre de gelirler. Ma'rife nekreden, nekre de ma'rifeden bedel olabilir yalnız nekre isim marifeden bedel gelirse bu nekre isme sıfat gelmesi gerekmektedir. Buna ilaveten Bedel ve mübdelün minh'in açık isim yanında zamîr geldikleri de tespit edilmektedir. Bu bağlamda açık isim zamîrden bedel-i kül olmaz.¹⁰⁴⁷

İsim isimden bedel olduğu gibi fiil de fiilden bedel gelmektedir. Fakat bu durumda fiillerin zaman birliği şart koşulmaktadır. Cümlenin cümleden bedel olması da bir diğer bedel şeklidir.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴³ “...(Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz...” Bakara 2/229.

¹⁰⁴⁴ Semerkandî, 188b.

¹⁰⁴⁵ el-Câmî, s. 226.

¹⁰⁴⁶ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 162.

¹⁰⁴⁷ el-Câmî, ss. 226-7.

¹⁰⁴⁸ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 165; Hudârî, Cilt: 2, s. 165.

Not: İstifhâm isminden bedel yapılması kaydıyla bedelde hemze-i istifhâmın gelmesi vaciptir. Buna ek olarak şart manası içeren ism-i şarttan bedel yapıldığında bedelin إِنْ şartiyeden sonra gelmesi gerekmektedir.¹⁰⁴⁹

İsim İsimden Bedel Olur:

Misal 1: ¹⁰⁵⁰...قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِةَ أَبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهِهَا وَاحِدًا ayetinde geçen إِلَهِهَا وَاحِدًا ifadesi, إِلَهِ أَبَائِكَ sözünden bedel gelmektedir. Semerkandî, konuyla ilgili إِلَهِهَا وَاحِدًا açıklamalarına başvurur.¹⁰⁵¹

Misal 2: ¹⁰⁵²مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ ayetinde yer alan إِخْرَاجٍ ifadesi, مَتَاعًا kelimesinden bedel olmaktadır.¹⁰⁵³

Misal 3: ¹⁰⁵⁴مَنْ ذَا الَّذِي يُفْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا... ayetinde geçen الَّذِي sözcüğü, ذَا ifadesinden bedel olur.

والذي صفة ذا او بدله.¹⁰⁵⁵

Cümlelerin Cümleden Bedel Olması

Misal 1: ¹⁰⁵⁶أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي... ayetinde zikredilen إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ ifadesi, إِذْ حَضَرَ sözünden bedel olmaktadır.¹⁰⁵⁷

Misal 2: ¹⁰⁵⁸إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ : ayetinde geçen لَا يُؤْمِنُونَ ifadesi, سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ cümlesinden bedel olmaktadır.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁴⁹ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 165; Hudârî, Cilt: 2, s. 164.

¹⁰⁵⁰ "...onların da, "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz..." Bakara 2/133.

¹⁰⁵¹ Semerkandî, 130a.

¹⁰⁵² "... evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanması..." Bakara 2/240.

¹⁰⁵³ Semerkandî, 197b.

¹⁰⁵⁴ "Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki..." Bakara 2/245.

¹⁰⁵⁵ Semerkandî, 199a.

¹⁰⁵⁶ "Yoksa siz Yakub'un, ölüm döşeginde iken çocuklarına, "Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?" dediği..." Bakara 2/133.

¹⁰⁵⁷ Semerkandî, 130a.

¹⁰⁵⁸ "Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar." Bakara 2/6.

¹⁰⁵⁹ Semerkandî, 31a.

nekre geldikleri gibi, ma'rifede gelirler.¹⁰⁶⁹ Metbu' marife gelirse atf-1 beyan onun zatını açıklar. Metbu' nekre olursa atf-1 beyan onu tahsis eder.¹⁰⁷⁰

Not: Atf-1 beyan olması caiz olan her ifadenin bedel olması da caizdir. Sadece iki meselede atf-1 beyân olan ifadenin bedel olması caiz değildir.

1. Tabi' müfret, ma'rife ve mu'reb olur, metbû' da münâdâ olursa bu durumda tabi'in -bedel değil de- atf-1 beyan olduğu kesinleşir. يَا غَلامُ يَعْمرُ gibi.

2. Tabi' ال/elif-lâmsız, metbû' ise elif-lâm'lı olur ve elif-lâmlı bir isme izâfe edilir. Bu durumda da tabi'i -bedel olmaz- atf-1 beyân olur. انا الضاربُ الرجلِ زيدٍ gibi.¹⁰⁷¹

İsmin Atf-1 Beyân Olması

Misal 1: ¹⁰⁷² وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ... ayetinde zikredilen إِخْرَاجُهُمْ ifadesi, [هُوَ kelimesinden] atf-1 beyân [veya bedel] olmaktadır. وَاخْرَاجُهُمْ بَدَلٌ أَوْ بَيَانٌ.¹⁰⁷³

Misal 2: وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بِبَيِّنَاتٍ ¹⁰⁷⁴ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ayetinde yer alan هَارُوتَ وَمَارُوتَ isimleri, الْمَلَائِكِينَ ifadesinden atf-1 beyân olmaktadır. [İ'tirâziye cümlesi konusunda, atf-1 beyân olması yanında bedel olmasına da değindik. bkz: s.110]¹⁰⁷⁵

Misal 3: ¹⁰⁷⁶ ...قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالْهَ أَبَانِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا... ayetinde zikredilen إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ isimleri, أَبَانِكَ ifadesinden atf-1 beyân gelmektedir.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁶⁹ İbn 'Akîl, cilt: 2, ss. 139-140.

¹⁰⁷⁰ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 325.

¹⁰⁷¹ İbn 'Akîl, Cilt: 2, ss. 140-1.

¹⁰⁷² "...Ve onlar size esir olarak gelince de onlar gibi fidyeleşmekte bulunuyorsunuz. Halbuki onların öyle yurtlarından çıkarılması sizin üzerinize haram bulunmuştur..." Bakara 2/85.

¹⁰⁷³ Semerkandî, 109b.

¹⁰⁷⁴ "Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler..." Bakara 2/102.

¹⁰⁷⁵ Semerkandî, 116b.

¹⁰⁷⁶ "...onların da, "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş müslümanlarız."..." Bakara 2/133.

¹⁰⁷⁷ Semerkandî, 130a.

Müevvel Fiilin atf-1 beyân olması

Misal: ¹⁰⁷⁸ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ...
ayetinde yer alan أَنْ تَبَرُّوا ifadesi, لِإِيمَانِكُمْ dan atf-1 beyân gelmektedir.¹⁰⁷⁹

Cümlenin Atf-1 Beyân olması

Misal 1: ¹⁰⁸⁰ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ayetinde geçen لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesi, atf-1 beyân olmaktadır.

لا ريب فيه بيان.¹⁰⁸¹

Misal 2: ¹⁰⁸² وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا...
ayetinde geçen وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ ifadesinden atf-1 beyân olmaktadır.¹⁰⁸³

2.2.2.5.5. Atf-1 Nesak

Atf-1 nesak, tabi' olup, kendisiyle metbu'u arasına atıf harflerinden biri gelen ifadedir.¹⁰⁸⁴ Başka bir ifadeyle, atıf harflerinden biriyle bir kelimeyi veya cümleyi kendinden önce geçen bir kelimeye veya cümleye bağlamak demektir. Atıf/bağlaçtan sonra gelen kelimeye ma'tuf/bağlanan, bağladığımız kelimeye de ma'tufun aleyh/kendisine bağlanan adı verilir.¹⁰⁸⁵ Atıf kelimesi sözlükte imâle/eğmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda atıf harfleri ma'tûf'u, ma'tûfun aleyh'e

¹⁰⁷⁸ “İyilik yapmamak, takvaya sahip olmamak, insanlar arasını düzeltmemek yolundaki kasemlerinize Allah'ı karşınıza almayım. Allah, gerçeği işitendir, hakkıyla bilendir.” Bakara 2/224.

¹⁰⁷⁹ Semerkandî, 184a.

¹⁰⁸⁰ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.” Bakara 2/2.

¹⁰⁸¹ Semerkandî, 23a.

¹⁰⁸² “Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım."..." Bakara 2/124.

¹⁰⁸³ Semerkandî, 124b.

¹⁰⁸⁴ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 328.

¹⁰⁸⁵ Çögenli, s. 283.

Atıf Harflerinin Özellikleri

1. **الواو** : “ve, ile, de, da” anlamlarına gelmektedir. Mutlak manada, tertib olmaksızın cem’ için kullanılır. Ma’tûf ile ma’tufun aleyh’in hükümde ortak olduklarını bildirmek için kullanılmaktadır.¹⁰⁹⁴ الواو/vav ile sonra gelen, önce geçen ve musahib/eşlik eden nesnelere atfedilmektedir.¹⁰⁹⁵

Misal: **وَعَلَى سَمْعِهِمْ** ¹⁰⁹⁶ **حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ** ayetinde geçen **وَعَلَى سَمْعِهِمْ** ifadesi, **عَلَى قُلُوبِهِمْ** üzerine atfedilir.¹⁰⁹⁷

2. **الفاء**: “ve, de/de, sonra, -se” manalarına gelip, mühlet olmaksızın tertiple beraber cem’ için kullanılır.¹⁰⁹⁸ Yani ma’tuf, ma’tuf aleyh’e muttasıl/bitişik olup ondan sonra geldiğini ifade etmek için kullanılır.¹⁰⁹⁹ Bir başka ifadeyle **الفاء**/Fa ile kullanılan atıflar ma’tuf ile ma’tuf aleyh’in hükümde ortak olmaları, tertip ve ta’kip özelliklerine sahiptir.¹¹⁰⁰ Genellikle **الفاء**/Fa’dan sonra cümle veya sıfat gelmesiyle Fa’nın atıf bağlamında sebebiyet ve ta’kip için gelmesidir.¹¹⁰¹

Misal: **فَتَلَقَى** ¹¹⁰² **أَدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ** ayetinde geçen **فَتَابَ عَلَيْهِ** ifadesi, **فَتَلَقَى** üzerine atfedilmektedir.¹¹⁰³

3. **ثُمَّ** : “sonra, tekrar, yine, sonunda” anlamlarında, tertip ve terâhî/geçikme bağlamında kullanılıp ma’tuf ile ma’tufun aleyh arasında geçen hükmün eşit olduğunu bildirmektedir.¹¹⁰⁴ **ثُمَّ** de bu manalara ek olarak mühlet anlamı da mevcuttur.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹² “Elif lâm mîm. Bu, kendisinde hiçbir şüphenin yer almadığı kitaptır. Allah'a takvalı olanlar için bir kılavuzdur.” Bakara 2/1-2.

¹⁰⁹³ Semerkandî, 22b.

¹⁰⁹⁴ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 328; el-Câmî, s. 405; Çögenli, s. 284.

¹⁰⁹⁵ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 143.

¹⁰⁹⁶ “Allah, onların gönüllerine ve kulaklarına mühür vurmuştur.” Bakara 2/7.

¹⁰⁹⁷ Semerkandî, 32b.

¹⁰⁹⁸ el-Câmî, s. 405; Çögenli, s. 293.

¹⁰⁹⁹ İbn ‘Akîl, Cilt: 2, s. 145.

¹¹⁰⁰ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 329.

¹¹⁰¹ Hudârî, Cilt: 2, s. 145.

¹¹⁰² “Bunun üzerine, Adem vahiy ile Rabbinden bazı kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine Allah onun tevbesini kabul etti...”Bakara 2/37.

¹¹⁰³ Semerkandî, 86b.

¹¹⁰⁴ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 330; Çögenli, s. 287.

¹¹⁰⁵ el-Câmî, s. 405.

Misal: **ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ**¹¹⁰⁶ ayetinde geçen **ثُمَّ** ifadesi terâhî/gecikme anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁰⁷

4. حَتَّى : Gaye/bir şeyin sonu ve tadrîc/aşamalı olarak sona erme anlamlarında kullanılır. **حَتَّى** ile yapılan atıfta ma'tuf, ma'tufun aleyh'in hakiki ve takdiri cüz'üdür.¹¹⁰⁸ **حَتَّى** kelimesindeki mühlet, miktar bakımından **ثُمَّ** deki mühletten sonradır. Yani **حَتَّى**, içinde mühlet anlamı taşımayan **الفاء**/Fa ile mühlet anlamı taşıyan **ثُمَّ** arasında bir yere sahiptir.¹¹⁰⁹

5. أَوْ : “veya, yoksa, yahut, ister... ister...” anlamlarına gelmektedir.¹¹¹⁰ Arapçada **أَوْ** dört şekilde kullanılır. Talepten sonra tahyir/seçenek ve ibaha/ruhsat verme ve haber/ihbariyeden sonra da şek/şüphe ve teşkik/kuşku anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹¹¹

Misal 1: ... **أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ**¹¹¹² ayetinde geçen **أَوْ** atıf için gelir.¹¹¹³

Misal 2: **وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا**...¹¹¹⁴ ayetinde yer alan **أَوْ** atıf için gelmektedir.

وَأُو لِّلتَّنْوِيعِ.¹¹¹⁵

Misal 3: **الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِاِحْسَانٍ**...¹¹¹⁶ ayetinde zikredilen **أَوْ** atıf için kullanılmaktadır.

فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِاِحْسَانٍ تَخِيِيرٍ لِّهَم.¹¹¹⁷

6. أَمْ : “yoksa, yahut, ya da veya” anlamlarında, mübhem/belirsiz olan iki ve daha fazla şeyden birini seçmek için kullanılır.¹¹¹⁸ **أَمْ** iki kısımdır.

¹¹⁰⁶ “Sonra insanların (toplucu) akın ettiği yerden siz de akın edin...” Bakara 2/199.

¹¹⁰⁷ Semerkandî, 170a.

¹¹⁰⁸ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 330.

¹¹⁰⁹ el-Câmî, s. 405.

¹¹¹⁰ Çögenli, s. 291.

¹¹¹¹ İbn Hişâm, **Katru'n-Nedâ**, s. 332.

¹¹¹² “...gökten boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir...” Bakara 2/19.

¹¹¹³ Semerkandî, 50b.

¹¹¹⁴ “(Yahudiler) "Yahudi olun" ve (Hristiyanlar da) "Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler.” Bakara 2/135.

¹¹¹⁵ Semerkandî, 130b.

¹¹¹⁶ “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır...” Bakara 2/229.

¹¹¹⁷ Semerkandî, 187b.

¹¹¹⁸ el-Câmî, s. 407; Çögenli, s. 290.

1. **م** Muttasıla: Hemze-i tesviyeden veya hemze-i muğniye/ **أَيُّ** sözüne muhtaç olmayan hemzeden sonra gelir. Hemze-i tesviye **سَوَاءٌ** ifadesinden sonra gelen hemzedir.

2. **م** Munkatı'a: **م** ifadesinden önce hemze-i tesviye veya hemze-i muğniye geçmezse bu durumda **م** munkatı'a gelir. **بَل** gibi ıdrap/yüz çevirmek anlamındadır.¹¹¹⁹

Misal 1: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ**¹¹²⁰ ayetinde geçen **م** ifadesi **أَوْ** manasına gelip, atıf için kullanılmaktadır.¹¹²¹

Misal 2: **أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ ...**¹¹²² ayetinde geçen **م** muttasıla veya munkatîa olabilir.

يجوز ان تكون ام متصلة بهمزة الاستفهام وان تكون منقطعة.¹¹²³

7. **بَل**: “öyle değil, hayır, bilakis, aksine, belki de, doğrusu” manalarına gelmektedir. Müsbet cümlede ma'tufun aleyhin hükmünü ma'tufa sarfetmektedir. Menfi cümlede ise ma'tufun aleyh'ten nefiy/red edilen hükmün ma'tufa sarfedildiğini ifade etmektedir.¹¹²⁴

Misal: **وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ ...** "Kalplerimiz muhafazalıdır" dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir...¹¹²⁵ ayetinde yer alan **بَلْ** kelimesi ile alakalı olarak Semerkandî, **ردّ لما قالوا**, “onların söylediklerine bir reddiyedir” açıklamasıyla **بَلْ** ifadesinin atıf için kullanıldığına değinir.¹¹²⁶

8. **لَكِنْ**: İstidrak manasında, sadece nefiy ve nehiyden sonra kullanılır.¹¹²⁷ Müfredin müfrede atfında **لَا** nın zıddıdır. Yani birincisinden nefyedilen/reddedilen

¹¹¹⁹ İbn 'Akil, cilt: 2, ss. 147, 148,150.

¹¹²⁰ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” Bakara 2/6.

¹¹²¹ Semerkandî, 30b.

¹¹²² “Yoksa siz, "İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da yahudi, ya da hristiyan idiler" mi diyorsunuz?..” Bakara 2/140.

¹¹²³ Semerkandî, 133a.

¹¹²⁴ el-Câmî, s. 409; Çögenli, s. 289.

¹¹²⁵ Bakara 2/88.

¹¹²⁶ Semerkandî, 111a.

¹¹²⁷ İbn 'Akil, Cilt: 2, s. 153; Hudârî, Cilt: 2, s. 152.

hükümün ispatı için kullanılır. Cümlelerin cümleye atfında ise, **لَٰ** anlamında değerlendirilmektedir.¹¹²⁸

Misal: ... **عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا**...¹¹²⁹ ayetinde geçen **لَٰ** atf için gelmektedir.

وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا استدرارك عن محذوف دل عليه ستذكرونهن.¹¹³⁰

9. لَٰ: Nida, emir ve ispattan sonra kullanılmaktadır. **لَٰ** ile nefiyden sonra atf yapılmaz. Buna ek olarak **لَٰ** nın dua ifadesi ve tahdid... ten sonra da geldiği aktarılmaktadır. **لَٰ** dan önce atf harflerinden biri gelirse **لَٰ** atf özelliğini kaybeder ve yalnız nefiy için olur.¹¹³¹

10. إِمَّا: gibi tahyir, ibaha, taksim ve şek için kullanılmaktadır. **إِمَّا** dan önce de bir **إِمَّا** geçerek tekrarlı kullanılır. Bazıları, atf harfinin atf harfine dahil olmasını caiz görmediğinden **إِمَّا** yı atf harflerinden saymazlar.¹¹³²

İsmin İsme/ Kelimenin Kelimeye Atfedilmesi:

Misal 1: **وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ** **وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ**¹¹³³ ayetinde geçen **وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ** ifadelerinden her biri, **وَالْوَالِدَيْنِ** üzerine atfedilir.¹¹³⁴

Misal 2: ... **وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ** ...¹¹³⁵ ayetinde yer alan **وَنَقْصٍ** ifadesi, **بِشَيْءٍ** veya **الْخَوْفِ** sözüne atfedilmektedir.¹¹³⁶

¹¹²⁸ el-Câmî, s. 410.

¹¹²⁹ "...Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Sakın onlarla gizli den gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin..." Bakara 2/235.

¹¹³⁰ Semerkandî, 195a.

¹¹³¹ İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 153; Hudârî, Cilt: 2, ss. 152-3.

¹¹³² İbn 'Akîl, Cilt: 2, s. 152.

¹¹³³ "Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz..." Bakara 2/83.

¹¹³⁴ Semerkandî, 108b.

¹¹³⁵ "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz..." Bakara 2/155.

¹¹³⁶ Semerkandî, 142a.

Misal 3: ... وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ...¹¹³⁷ ayetinde zikredilen وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifadesi, سَبِيلِ اللَّهِ sözüne atfedilmektedir.¹¹³⁸

İsmi, Zamîr Üzerine Atfedilmesi:

Misal: ¹¹³⁹ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ayetinde geçen وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ifadesi, جَاعِلُكَ sözündeki zamîre atfedilir.¹¹⁴⁰

Cümlelerin İsim Üzerine Atfedilmesi

Misal: وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ ...¹¹⁴¹ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ayetinde geçen وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ cümlesi, السِّحْرَ ifadesine atfedilmektedir.¹¹⁴²

Cümlelerin Cümle Üzerine Atfedilmesi

a. İsim Cümlesinin İsim Cümlesine Atfı

Misal 1: ¹¹⁴³ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ayetinde yer alan أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ ifadesi أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ üzerine atfedilmektedir.¹¹⁴⁴

¹¹³⁷ "...Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır..." Bakara 2/217.

¹¹³⁸ Semerkandî, 178b.

¹¹³⁹ "... Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım." İbrahim de, "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demişti." Bakara 2/124.

¹¹⁴⁰ Semerkandî, 125a.

¹¹⁴¹ "...Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler..." Bakara 2/102.

¹¹⁴² Semerkandî, 116b.

¹¹⁴³ "İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır." Bakara 2/5.

¹¹⁴⁴ Semerkandî, 28b.

1145 ... وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ... Misal 2: ayetindeki وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ cümlesi, ayetin öncesinde geçen مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ifadesine atfedilmektedir.¹¹⁴⁶

b. Fiil Cümlesinin Fiil Cümlesi Üzerine Atfedilmesi

1147 الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً... Misal 1: ayetinde zikredilen وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً cümlesi, جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ cümlesine atfedilmektedir.¹¹⁴⁸

1149 ... وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ وَاسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ Misal 2: ayetinde zikredilen وَاسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ifadesi, نَعْفِرْ لَكُمْ cümlesine atfedilmektedir.¹¹⁵⁰

c. Fiil Cümlesinin İsim Cümlesi Üzerine Atfedilmesi

Misal : يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ وَأْتُوا الْبُيُوتَ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا مِنْ ظُهُورِهَا Misal : ayetinde geçen وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ifadesi, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ veya وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ cümlesine atfedilir.¹¹⁵²

d. İsim Cümlesinin Fiil Cümlesine Atfi

1153 صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ Misal : ayetinde zikredilen وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ cümlesi, صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ayetindeki أَمَّا بِاللَّهِ ifadesine atfedilmektedir.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁵ "...antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin..." Bakara 2/177.

¹¹⁴⁶ Semerkandî, 153a.

¹¹⁴⁷ "O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip..." Bakara 2/22.

¹¹⁴⁸ Semerkandî, 58b.

¹¹⁴⁹ "...Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve "hitta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz" demiştik." Bakara 2/58.

¹¹⁵⁰ Semerkandî, 98a.

¹¹⁵¹ "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin..." Bakara 2/189.

¹¹⁵² Semerkandî, 163a.

وَلَيْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ... اوالجملة عطف على لقد علموا وح يكون من عطف
الانشاء على الاخبار.¹¹⁶⁵

Fiilin İsim Üzerine Atfedilmesi:

Misal : ¹¹⁶⁶ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَّبِعَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّوْا مِنَّا... ayetindeki
¹¹⁶⁷ فَنَتَّبِعَ ifadesi, كَرَّةً sözcüğüne atfedilir.

Fiilin, Fiil Üzerine Atfedilmesi:

Misal: ¹¹⁶⁸ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْحَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا... ayetindeki
¹¹⁶⁹ وَيَسْحَرُونَ ifadesi, زُيِّنَ sözüne atfedilir.

Fiilin, Mukadder Bir Fiil Üzerine Atfedilmesi:

Misal ¹¹⁷⁰ ...فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمِنَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ : ayetinde yer
alan تَهْتَدُونَ ifadesindeki fiil, gizli olan دينكم için gizli olan نِعْمَتِي fiile
atfedilir.¹¹⁷¹

Kıssanın, Kıssa Üzerine Atfedilmesi:

Misal: وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا ...
فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي ¹¹⁷² الْأَنْهَارُ ayetinde geçen

¹¹⁶⁵ Semerkandî, 117a.

¹¹⁶⁶ “Uyanlar şöyle derler: "Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık."...” Bakara 2/167.

¹¹⁶⁷ Semerkandî, 148b.

¹¹⁶⁸ “İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler...” Bakara 2/212.

¹¹⁶⁹ Semerkandî, 157b.

¹¹⁷⁰ “...Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.” Bakara 2/150.

¹¹⁷¹ Semerkandî, 140b.

¹¹⁷² “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele...” Bakara 2/25.

1173 وَفُودَهَا النَّاسَ وَالْحِجَارَةَ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ayetindeki فَاتَّقُوا النَّارَ sözüne atfedilir. Müellif buradaki atıfla ilgili, müminlerin mükafatı kıssası, kafirlerin cezası kıssasına atfedildiğine değinmektedir.

وقيل هو من عطف القصة على القصة لان المعتمد بالوصف هو مجموع وصف ثواب المؤمنين فهو معطوف على مجموع عقاب الكافرين.¹¹⁷⁴

Hâss'ın, Âmm Üzerine Atfedilmesi:

Misal 1 : ... وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ ...¹¹⁷⁵ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ ifadesi, اذْكُرُوا¹¹⁷⁶ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ayetinde zikredilen اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ cümlesine atfedilmektedir.¹¹⁷⁷

Misal 2: ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ ...¹¹⁷⁸ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَمِلُوا وَآتَوُا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ ifadesi, عَظَمُوا sözüne atfedilmektedir.

عظفهما على ما يعمهما.¹¹⁷⁹

2.2.2.6. Bazı Edatlar ve Fonksiyonları

1. أَل : Elif-lâm üç kısımdır.

¹¹⁷³ “Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.” Bakara 2/24.

¹¹⁷⁴ Semerkandî, 65a.

¹¹⁷⁵ “Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık...” Bakara 2/49.

¹¹⁷⁶ “Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.” Bakara 2/47.

¹¹⁷⁷ Semerkandî, 94b.

¹¹⁷⁸ Bakara 2/277.

¹¹⁷⁹ “Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır.” Semerkandî, 216a.

a. İsm-i Mevsûl Olması:

الَّذِي ve benzerleri manasında ism-i mevsul gelmektedir. Bu آل takısı ism-i fail ve ism-i mef'ule dahil olup bunları fiile çevirmektedir. Zarf, isim cümlesi ve muzarili fiil cümlesine dahil olduğu da göze çarpmaktadır. Bu ise söz konusu آل takısının ta'rif harfî olmadığını gösteren kanıttır.¹¹⁸⁰

b. Harf-i Ta'rif Olması:

Bu da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: 'ahdiyye ve cinsiye.

i. 'Ahd İçin Gelmesi

'Ahdiyye/belirlilik için gelen elif-lam da kendi içinde 'ahdi zikri/söylemden, 'ahdi zihni/bilgiden ve 'ahdi huduri/aynı ortamda olmaktan kaynaklanan belirlilik şeklinde üç kısımdır.¹¹⁸¹

Misal 1: الْحَقُّ¹¹⁸² مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُكْفِرِينَ¹¹⁸³ ayetinde yer alan الْحَقُّ ifadesinin elif-lâmı ahd için kullanılmıştır.¹¹⁸³

Misal 2: ... لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ...¹¹⁸⁴ ayetinde geçen لِلنَّاسِ deki elif-lâm ahd manasında kullanılmaktadır.¹¹⁸⁵

Misal 3: ... الْحَجَرِ¹¹⁸⁶ وَإِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ¹¹⁸⁷ ayetinde yer alan الْحَجَرِ ifadesinin elif-lâmı ahd bağlamında kullanılmaktadır.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁰ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 49.

¹¹⁸¹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 50.

¹¹⁸² "Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!" Bakara 2/147.

¹¹⁸³ Semerkandî, 139a.

¹¹⁸⁴ "... zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın..." Bakara 2/150.

¹¹⁸⁵ Semerkandî, 140a.

¹¹⁸⁶ "Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, "Asanı kayaya vur" demiştik..." Bakara 2/60.

¹¹⁸⁷ Semerkandî, 98b.

ii. Cins İçin Gelmesi

Bu çeşit lâm-ı ta'rif ahd manasında olmayıp cins ifade etmektedir. Bu kısımda başına elif-lâm gelen isim anlam açısından nekre iken, lafız yönünden ma'rife kabul edilmektedir.¹¹⁸⁸

Bu da kendi içinde efradını istiğrak/kapsayan elif-lâm, efradının özelliklerini kapsayan ve cinsin hakikatini açıklayan elif-lâm şeklinde üç kısımda incelenir.¹¹⁸⁹

Misal 1: ... الْكِتَابِ ...¹¹⁹⁰ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm cins manasında değerlendirilmektedir.

وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابِ... والكتاب للجنس.¹¹⁹¹

Misal 2: ... الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

Misal 3: ... الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

Misal 3: ... الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

Misal 3: ... الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

c. Ma'lûma İşaret Etmesi:

Misal: الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

Misal: الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفَى شِقَاقٍ بَعِيدٍ الْكِتَابِ ifadesindeki elif-lâm edatı cins manasına gelir.¹¹⁹³

2. أَلَا: Hemzenin fethası ve lâm'ın tahfifiyle beş kısımdır.

a. Tembîh harfi olması: Kendinden sonrasının gerçekleşmesi için gelir. İki cümleye dahil olur. Bilginler أَلَا edatının istiftâh harfi olduğunu, cümle başına

¹¹⁸⁸ el-Galâyinî, Cilt: 1, s. 114.

¹¹⁸⁹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 51.

¹¹⁹⁰ "...Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar..." Bakara 2/113.

¹¹⁹¹ Semerkandî, 121a.

¹¹⁹² "... Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler." Bakara 2/176.

¹¹⁹³ Semerkandî, 152a.

¹¹⁹⁴ "...Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu..." Bakara 2/251.

¹¹⁹⁵ Semerkandî, 202b.

¹¹⁹⁶ "Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin." Bakara 2/43.

¹¹⁹⁷ Semerkandî, 91a.

geldiğini ve hemze ile لا kelimesinden oluşmasından dolayı cümleye tahkik manası kazandırdığını söylerler.

b. Tevbîh/azarlama ve inkar/red harfi olması

c. Temennî için gelmesi

d. İstifhâm olması

e. Arz/yumuşak bir şekilde talep ve tahdîd/teşvik ederek veya zorlayarak talep için kullanılması¹¹⁹⁸

Misal: إِلَّا ¹¹⁹⁹ إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ayetinde geçen إِلَّا tenbîh harfi olarak kullanılmaktadır.

وتصدير الكلام بحرف التنبيه.¹²⁰⁰

3. أَنَّ : İsim ve harf olması cihetiyle iki çeşittir.

İsim gelen أَنَّ iki kısımdır: a. Mütakellim zamîri olması. أَنَّ örneğinde olduğu gibi. b. Muhâtab zamîri gelmesi. أَنْتَ vb. zamîr أَنَّ olur, ت ise muhatab için getirilir.

Harf gelen أَنَّ ise dörde ayrılır.

a. Muzâri fiili nasb eden mastariyye olur.

b. أَنَّ den tahfif edilen أَنَّ. Yakîn vb. fiillerden sonra gelir.

c. أَيَّ konumunda müfessire gelir.

d. لِنَلَّا manasına gelir.¹²⁰¹

Misal: وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ... ¹²⁰² السُّجُودِ ayetinde yer alan أَنَّ müfessiredir.¹²⁰³

4. حَتَّى : Harf olup üç manadan biri için kullanılır. intiha-i gaye/mesafenin sonu, ta'lil/sebep ve إِلَّا gibi istisna bağlamında kullanılır.¹²⁰⁴

Misal: ...وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصُرُ اللَّهَ... ¹²⁰⁵ ayetinde geçen حَتَّىٰ يَقُولَ ifadesindeki fiil hem merfu' hem de mansûb okunabilir.

¹¹⁹⁸ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 71-2.

¹¹⁹⁹ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.” Bakara 2/12.

¹²⁰⁰ Semerkandî, 40a.

¹²⁰¹ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 24, 28, 29, 35.

¹²⁰² “...İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.” Bakara 2/125.

¹²⁰³ Semerkandî, 126a.

¹²⁰⁴ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 131.

اما الرفع وهو في حرف نافع واما النصب فعلى اضمار أن.¹²⁰⁶

5. **لُنْ**: Muzari fiili nasbeden, nefyeden ve muzariyi gelecek zamana çeviren bir harftir/bağlaçtır. Zemahşeri'nin hilafına nefyin te'kîdi ve te'bîdi/ebedileştirmek için gelmez.¹²⁰⁷

Misal: **لُنْ** ¹²⁰⁸ **وَلُنْ** يَتَمَنُّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتِ أَيْدِيَهُمْ... ayetinde geçen **لُنْ** ifadesi, nefyin te'kîdi bağlamında kullanılmaktadır.

لن ليس للتأييد بل للنفي المؤكد في المستقبل فقط.¹²⁰⁹

6. **لُوْ**: Beş kısma ayrılmaktadır.

- Şartiyye gelir. Bu bağlamda **لُوْ** kelimesi geçmiş zaman için kullanılıp, imtina'/kaçınmak manasında olur.
- Gelecek zamanda kullanılan şart harfi. Yalnız bu **لُوْ** muzariyi cezmetmez.
- لُوْ** gibi mastariyye harfi olur. Fakat **لُوْ** dahil olduğu muzariyi nasbetmez.
- Temenni için olur.
- Arz/talep için gelir.¹²¹⁰

Misal: ¹²¹¹ **وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا...** ayetinde zikredilen **لُوْ** sözcüğü, temennî anlamına gelmektedir.¹²¹²

7. **لَوْلَا**: Arapçada dört şekilde kullanılmaktadır.

1.İsim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde iki cümleye dahil olur. Birincisinin mevcut olmasıyla ikincisinin ortadan kalktığını sağlamak için gelir.

2. Tahdîd ve arz için gelir. Bu bağlamda muzârî fiil ve muzârî te'vilinde olan ifadeler dahil olur. Arz yumuşak bir şekilde talep, tahdîd ise teşvik ederek veya zorlayarak talep etmektir.

3.Tevbîh/azarlama-kınama ve tendîm/pişmanlık-nedamet için kullanılır. Bu durumda mazi fiillere dahil olur.

¹²⁰⁵ "...Peygamber ve onunla beraber mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı..." Bakara 2/214.

¹²⁰⁶ Semerkandî, 177a.

¹²⁰⁷ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1 s. 314.

¹²⁰⁸ "Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler..." Bakara 2/95.

¹²⁰⁹ Semerkandî, 113b.

¹²¹⁰ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 283, 288, 293, 295, 296.

¹²¹¹ "Uyanlar şöyle derler: "Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık."..." Bakara 2/167.

¹²¹² Semerkandî, 148b.

4. İstifhâm için kullanılır.¹²¹³

Misal: **فَلَوْلَا** فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ¹²¹⁴ ayetinde geçen لَوْلَا ifadesi, imtinâ'iyye¹²¹⁵ manasında değerlendirilmektedir.¹²¹⁶

8. مَا: İbarede isim ve fiil olarak iki şekilde kullanılmaktadır.

1. İsm-i mevsûl, nekre-i mevsûfe, ism-i istifhâm ve ism-i şart için geldiğinde isim olur.
2. Nefiy, mastariyye harfî, zâid/te'kîd ve kâffe şeklinde de harf gelmektedir.¹²¹⁷

Te'kîd İçin Gelmesi:

Misal: **فَإِمَّا** يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ¹²¹⁸ ayetinde zikredilen [إِنِ edatından sonraki] مَا te'kîd için kullanılır.¹²¹⁹

Zait/Sıla olması:

Misal: **مَا** وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ¹²²⁰ ayetinde geçen مَا zâid/sıla olarak değerlendirilir.¹²²¹

Nekre-i Mevsûfe Gelmesi:

Misal: **بِئْسَمَا** اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...¹²²² ayetinde geçen بِئْسَمَا sözündeki مَا kelimesi nekre-i mevsûfe olmaktadır.¹²²³

¹²¹³ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 302-304.

¹²¹⁴ "...Allah'ın bol nimeti ve merhameti olmasaydı, herhâlde ziyana uğrayanlardan olurdunuz." Bakara 2/64.

¹²¹⁵ Geçmiş zamana ait bir durumun gerçekleşmemesi neticesinde, gerçekleşmesi muhtemel durumu ifade etmektedir. bkz: İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, s. 302.

¹²¹⁶ Semerkandî, 101a.

¹²¹⁷ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 327-339.

¹²¹⁸ "...Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarırsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir" dedik." Bakara 2/38.

¹²¹⁹ Semerkandî, 87b.

¹²²⁰ "Kalplerimiz muhafazalıdır" dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler." Bakara 2/88.

¹²²¹ Semerkandî, 111a.

¹²²² "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!.." Bakara 2/90.

İsm-i Mevsûl Gelmesi:

Misal: ...¹²²⁴ وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ... ayetinde geçen مَا edatı ism-i mevsûl olur.¹²²⁵

Şartiyeye Olması:

Misal: ...¹²²⁶ مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا... ayetinde yer alan مَا ifadesi, Şartiyeye olmaktadır.¹²²⁷

Mastariyyeye Olması:

Misal: ...¹²²⁸ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ... ayetindeki مَا ifadesi, mastariyyeye gelmektedir.¹²²⁹

İstifhâmiyyeye Olması:

Misal: ...¹²³⁰ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ... ayetinde geçen مَا edatı taaccüp anlamında olup, istifhâmiyyeye olmaktadır.¹²³¹

Kâffe Gelmesi:

Misal: ...¹²³² وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ... ayetinde geçen مَا edatı, kâffe gelmektedir.¹²³³

¹²²³ Semerkandî, 111b.

¹²²⁴ “Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler...” Bakara 2/95.

¹²²⁵ Semerkandî, 113b.

¹²²⁶ “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz...” Bakara 2/106.

¹²²⁷ Semerkandî, 119a.

¹²²⁸ “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde...” Bakara 2/164.

¹²²⁹ Semerkandî, 146a.

¹²³⁰ “...Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdılar(!)”Bakara 2/175.

¹²³¹ Semerkandî, 152a.

9. مَنْ: Arapçada ism-i şart, ism-i istifhâm, ism-i mevsûl, nekre-i mevsûfe, nekre-i tâmme ve te'kîd olarak farklı şekillerde kullanılmaktadır.¹²³⁴

Mevsûfe Gelmesi:

Misal: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ¹²³⁵ ayetinde yer alan مَنْ mevsûfe olmaktadır. Ayetin takdiri, وَمِنَ النَّاسِ نَاسٌ يَقُولُ şeklinde olmaktadır.¹²³⁶

Zâid/Sıla Gelmesi:

Misal: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ¹²³⁷ ayetinde geçen مَنْ ifadesi bir kıraata göre مَنْ okunur ve zâid/sıla olarak değerlendirilir.¹²³⁸

İsm-i Mevsûl Gelmesi:

Misal: يُنْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ...¹²³⁹ ayetinde geçen مَنْ ism-i mevsûl olmaktadır. Müellif ayetin takdirinin; اي على الذي يشاء نزوله اليه şeklinde olduğunu söylemektedir.¹²⁴⁰

¹²³² "...Onu, size gösterdiği gibi zikredin..." Bakara 2/198.

¹²³³ Semerkandî, 170a.

¹²³⁴ İbn Hişâm, **Muğni'l-Lebîb**, Cilt: 1, ss. 363-366.

¹²³⁵ "İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler de vardır." Bakara 2/8.

¹²³⁶ Semerkandî, 34b.

¹²³⁷ "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız." Bakara 2/21.

¹²³⁸ Semerkandî, 34b.

¹²³⁹ "Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür!.." Bakara 2/90.

¹²⁴⁰ Semerkandî, 112a.

Şartiyye Olması:

Misal: ...¹²⁴¹ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ...¹²⁴² ayetinde geçen لَمَنِ ifadesi, şartiyye gelmektedir.¹²⁴²

İstifhâmiyye Olması:

Misal: ... وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ...¹²⁴³ ayetinde geçen مَنْ يَتَّبِعِ ifadesindeki مَنْ istifhâmiyye olmaktadır.¹²⁴⁴

Umûm İfade Etmesi:

Misal: ... وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إثمَ عَلَيْهِ لِمَنْ اتَّقَى...¹²⁴⁵ ayetinde yer alan لِمَنْ اتَّقَى ifadesindeki, مَنْ edatı umûm için gelir.¹²⁴⁶

¹²⁴¹ “...Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı...” Bakara 2/102.

¹²⁴² Semerkandî, 117a.

¹²⁴³ “...biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık...” Bakara 2/143.

¹²⁴⁴ Semarkandî, 135b.

¹²⁴⁵ “...Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir...” Bakara 2/203.

¹²⁴⁶ Semerkandî, 172b.

SONUÇ

Alâeddin es-Semerkandî kaleme aldığı Bahru'l-Ulûm tefsiriyle Kur'ân-ı Kerîm'in doğru ve iyi anlaşılması yönünde İslâm dünyasına, kendi çapında, büyük katkı sağlamıştır. Semerkandî, diğer birçok müfessirin yaptığı gibi kendinden önceki tefsir birikiminden, mesela Zemahşerî, Fahreddin Râzî ve İmam Beğavî'nin eserlerinden ve haleflerinden istifade etmiştir.

Çalışmamız neticesinde Bahru'l-Ulûm tefsirinin can alıcı metodunun dilbilimsel yönü olduğu açıklığa kavuşmuştur. Eserde sarf/biçim bilgisi-morfoloji, nahiv/söz dizimi-sentaks ve belâgat ile ilgili birçok örnek ve i'râb tahlilinin olduğuna bu çalışma esnasında tanık olunmuştur. Bu meyanda bu tefsir günümüzde yazılan meâllere kaynak olabilir.

Semerkandî, incelediğimiz Bakara Sûresinde ilk ayetten başlayıp, son ayete kadar çoğu yerde yoğun i'râb analizleriyle karşımıza çıkmakta ve neredeyse onun irabını yapmadığı hiçbir ayet kalmamaktadır.

Semerkandî'nin Bakara Sûresindeki ayetlerin i'râbına dair yaptığı açıklamalarını incelediğimizde; onun ayetlerin i'râbını analiz ederken yaptığı i'râblar arasında tercihe en layık olanı belirttiğini, diğer ayetlere atıfta bulunarak o ayetlerdeki kullanımları delil olarak sunduğunu, aktardığı muhtelif i'râblara dair zaman zaman eleştirilerde bulunduğunu ve i'râbın değişmesine bağlı olarak ayetin kazandığı anlam çeşitliliğine de vurgu yaptığını gözlemledik. Bu da, müellifimizin güçlü bir i'râb bilgisine sahip olduğunu ve bu meziyetini bütün tefsirinde uyguladığını ortaya koyan özelliklerdir.

Bunun yanında Semerkandî'nin i'râbu'l-Kur'ân'la ilgili bazen de nahiv ilminde tartışma yaratacak i'râblar hakkında birkaç görüş de serdetmiştir.

Semerkandî, dilbilimsel tefsir başlığı altında Kur'ân'ı açıklamada farklı kıraatlere bolca yer vermiştir. Bu açıdan akademik anlamda bu eserin kıraat yönünün çalışılması bir önem arz etmektedir. Öte yandan yine dilbilimsel tefsir açısından bu tefsirin çalışılmaya açık oluşu da başka bir konudur.

KAYNAKÇA

Abdurahimoğlu, Yunus. “Osmanlı Müfessirlerinden Alâeddin es-Semerkindî ve Tefsiri”, **Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi**, sayı: 6, 2013, Cilt: 2, s. 64.

Adâlî, Mustafâ b. Hamza b. İbrahim Adâlî. **Netâicu'l-Efkâr Fî Şerhi'l-İzhâr**, byy. bty.

Altunkaya, Mustafa. **Bahru'l-Ulûm Tefsiri'nin (Ali Semerkandî) Tasavvufi Açıdan İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh. **Rûhu'l-Me'ânî Fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'il-Me'ânî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Aşkar, Mustafa. **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Aydın, İsmail. **Kur'an Müphemleri Olarak Zamiler**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2012.

Aycan, İrfan. “Ziyâd b. Ebih”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Bağdatlı, İsmail Paşa. **Hediyetü'l-Arifîn**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.

el-Basrî, Ebu Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî. **Kitâbü'l-Ayn**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, byy. bty.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh. **el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasaru Min Umûri Rasûlillâhi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyâmihî**, Dâru Tavku'n-Necât, byy. 1422.

Bursalı, Mehmed Tahir. **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1333.

Bursevî, İsmail Hakkı. **Rûhu'l-Beyân**, Daru'l-fikr, Beyrut, 2010.

el-Câmî, Abdurrahman b. Ahmed. **el-Fevâidü'z-Ziyâiyye**, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, bty. s.232.

el-Cevcerî, Muhammed b. Abdü'l-Mün'im. **Şerhu Şuzûri'z-Zeheb**, 'İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine, 2004.

el-Cevherî Ebu Nasr İsmail b. Hammad. **es-Sihâh Tâcu'l-Lugah ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987.

el-Cevziyye, Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyûb b. S'ad Şemsuddîn İbn Kayyim. **Zâdü'l-Me'âd Fî Hedyi Hayri'l-İbâd**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî. **Kitâbu't-Ta'rifat, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye**, Beyrut, 1983.

Çelebi, Evliya. **Seyahatname (Anadolu, Suriye, Hicaz)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Çelebi, Kâtib. **Keşfü'z-Zünûn an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, bty.

Çögenli, M. Sadi. **Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv**, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2014.

ed-Dakr, Abdü'l-Ganî. **Mu'cemü'l-Kavaidi'i-Arabiyye**, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1986.

ed-Dânî, Ebu Amr. **el-Muhkem Fî Nukatil-Mesâhif**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1407.

ed-Dânî, Ebu Amr. **el-Mukni' Fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr**, Mektebetü'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, trs.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. **Sünenü'd-Dârimî**, Dâru'l-Muğni, 2000.

Demir, Ziya. **Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ed-Dervîş, Muhyiddîn, Mustafa b. Ahmed. **İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânühû**, Dârü İbn Kesîr, XI. baskı, Beyrut, 1432.

el-Dimeşkî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr. **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000.

ed-Dimeşkî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî. **el-Füsûl Fi's-Sîret**, Dârü Ulûmi'l-Kur'ân, byy. 1403.

ed-Dînûrî, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Doğan, İshak. **Osmanlı Müfessirleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Ebu Mansûr, Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî. **Tehzîbü'l-Lüga**, Dârü İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

el-Ebyarî, İbrahim. **İ'râbü'l-Kur'ân el-Mensûb İle'z-Zeccâc**, Kahire, 1963.

Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. **İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Dârü İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, bty.

Ebu Ya'lâ. **Müsnedü Ebî Ya'lâ**, Dâru'l-Me'mûn lit-Türâs, Dimeşk, 1984.

Efe, Seyfullah. "Ebu'l-Fütûh Râzî'nin Tefsirinde Kadın Konulu Ayetler", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013/2, Sayı 38, ss. 138, 143.

el-Enbârî, Ebû'l-Berekât. **el-Beyan Fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'an**, thk: Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitap, Kahire, 1400/1980.

el-Endelûsî, Ebû Hayyân. **el-Bahru'l-Muhît**, thk: Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420.

el-Ensârî, İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâlüddîn. **Muğni'l-Lebîb**, thk: Dr. Mâzin el-Mübârek ve Muhammed Alî Hamdüllâh, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985.

el-Ensârî, İbn Hişâm. **Şerh-u Katri'n-Nedâ**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2014.

el-Ensârî, Zekeriyâ, Ebû Yahyâ Zeynüddîn es-Süneykî el-Hazrecî. **İ'râbü'l-Kur'ân**, thk: Muhammed Osman, Mektebetüs-Sekâfetid-Dîniyye, Kahire, 1430/2009.

Erdoğan, M. Akif. **Şeyh Ali Semerkandî Üzerine Yeni Bilgiler**, haz. E. Semih Yalçın, Ankara, 2003.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb. **el-Kamusü'l-Muhit**, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.

el-Galayinî, Mustafa. **Camiu'd-Dürusi'l-Arabiyye**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1912.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed. **Câmiu's-Şurûh ve'l-havâşî (Mu'cemu's-Şâmil li Esmâi'l-Kutubi'l-Meşhûre fi't-Turasi'l-İslâmî ve Beyânu Şurûhihi)**, Ebû Zabî 1425/2004.

el-Halebî, Semîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yûsuf. **ed-Dürrü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, thk: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk, Dâru'l-kalem, t.y.

el-Hamevî, Şihabuddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh. **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1995.

Harrat, Ahmed b. Muhammed. **el-Müctebâ min Müşkili İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mecme'ul-Melik Fehd li Tâbâati'l-Mushâfi's-Şerîf, Medine, 1426.

Hudârî, Muhammed. **Hâşiyetü'l-Hudârî 'ala Şerhi ibn Akil 'ala Elfiyyeti ibn Mâlik**, Daru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Hulvî, Mahmûd Cemâleddin. **Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul, 1993.

el-Hemedânî, Müntecebüddîn. **el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ani'l-Mecid**, thk: Fehmî Hasan en-Nemr ve Fuâd Ali Muhaymer, Katar, 1411/1991.

İbn 'Akîl Abdullâh b. Abdurrahman el-Hemedânî el-Mısrî. **Şerhu İbn 'Akîl**, Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

İbn Batûta, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim et-Tancî. **Rihletü İbn Batûta**, Ekâdîmiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Ribat, trs.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Absî. **el-Kitâbu'l-Musannef Fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.

İbn Hâleveyh, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. **İ'râbü Selâsîne Sûre Minel-Kur'ani'l-Kerim**, Matba'atü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1360/1941.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem b. Alî. **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414.

İbnü'n-Nedîm. **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

İbn Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. es-Seriy b. Sehl en-Nahvî. **el-Usûl fi'n-Nahv**, Müessesetür-Risâle, Beyrut, bty.

İsâvî, Yusuf b. Halef. **Te'silü 'ilmi i'râbi'l-Kurân**, Dâru's-Sumay'î, Riyâd, 1428/2007.

Kara, Mustafa. **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2**, Uludağ Yayınları, Bursa, 1993.

Kara, Mustafa. **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

el-Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-dîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahman el-Mâlikî. **Envâru'l-Bürûk Fî Envâi'l-Fürûk (el-Fürûk)**, byy. bty.

Karaman, Hayreddin ve Diğerleri. **Kur'ân Yolu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

el-Kaysî, Mekkî b. Ebî Tâlib. **Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an**, thk: Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "İstifhâm Edatları", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt: 2, sayı: 2, 2017, ss.656-661.

Köse, Ensar. "Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:7**, Konya, 2015, s. 342.

el-Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn. **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

el-Kuşeyrî, Müslim b. Haccâc. el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar Bi Nakli'l-'Adli 'Ani'l-'Adli İlâ Rasûlillâh Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, trs.

Mercan, İsmail Hakkı. **Şeyh Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkandi ve Menâkıb-Namesi**, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

Mecdi, Muhammed Efendi. **Şekâikun-Nu'mâniye ve Zeyilleri Hadâiku's-Şekâik**, İstanbul, bty.

Mustafa, İbrahim, ve Diğerleri. **el-Mu'cemü'l-Vesît**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, byy. bty.

en-Nehhâs, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. **İ'râbu'l-Kur'an**, thk. Halid Ali, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421.

Nişancı, Mehmed Paşa. **Tarihi Nişancı Mehmed Paşa**, İstanbul, 1297.

Nuvayhid, Adil. **Mu'cemü'l-Müfessirin Min Sadri'l-İslâm Hatte'l-Asri'l-Hadır**, Lübnan, 1986.

Ömer, Ahmet Muhtar. ve diğerleri, **en-Nahvu'l-Esasî**, Daru's-Selâsil, Kuveyt, 1994.

Öngören, Reşat. **Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI.Yüzyıl)**, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Öztürk, Mustafa. **Kur'ân Dili ve Retoriği**, Ankara, Avrasya Yayınları, 2002.

er-Razî, Fahreddin. **Mefatihü'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

Rıza, Muhammed Reşid. **Tefsîrû'l-Menâr**, Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. **Safvetüt-Tefasîr**, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1981.

es-Semerkindî, Alâeddin. "**Bahru'l-Ulûm**", El yazma, trs, Süleymaniye El Yazmaları Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü No: 106, 107, 108 ve 109; Laleli Bölümü No: 98.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys. **Tefsiru's Semerkandi el-Müsemmâ Bahru'l-Ulûm**, thk: Ali Muhammed Mu'avvid, Âdil Ahmed Abdu'l-mevcûd, Zekeriya Abdulmecîd en-Nûtî, Daru'l- Kutubi'l- 'İlmiyye, Beyrut, 1993.

Seyyid, Muhammed Hoca Efendi. **Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri**, Ustaoglu Kitabevi, İstanbul, 2005.

Sîbeveyh, Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. **el-Kitab**, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1988.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celâlüddîn. **el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matba'atü Hicâzî, Kahire, bty.

es-Sübkî, Muhammed Muhyid-Dîn Abdü'l-Hamîd ve Muhammed Abdü'l-l-Latîf. **el-Muhtâr Min Sıhâhi'l-Luga**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, byy. bty.

eş-Şahhâte, Abdullah Mahmûd. **Tarihu'l-Kur'ân ve't- Tefsir**, Kahire 1972.

Şentürk, Recep. "İsnâd", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt: 23, ss. 153-154.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım. **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, bty.

et-Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali. **Keşşâfu Istilahati'l-Fünun ve'l-Ulûm**, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 1996.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Ebi'l-Esved ed-Düelî", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, Cilt: 10, ss. 311-313.

et-Tûnusî, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir b. 'Âşûr. **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnisiyye, Tunus, 1984.

el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn. **İmlâ'ü Mâ Menne Bihi'r-Rahmân Min Vücûhi'l-İ'râb ve'l-Kırâ'at Fî Cemi'i'l-Kur'ân**, Darü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1979.

el-Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. El-Hüseyn. **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'an**, thk: Ali Muhammed el-Bicâvî, İsa el-bâbî el-Halebî ve Şürekâüh, byy. byy.

Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt: 15, ss. 393-395.

Yazıcı, İshak. "Bahr'ul-Ulûm", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

ez-Zehabi, Muhammed Hüseyin. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Daru'l-Kütübi'l-Hadis, Kahire, 1976.

ez-Zemâhşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemâhşerî. **el-Mufassal Fi 'ilmi'l-Arabiyye**, Daru 'Ammâr, Umman, 2004.

Zuhaylî, Vehbe. **et-Tefsîrû'l-Münîr Fi'l-Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Menhec**, XII. Baskı, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2014.